
MEDIÆ VALIA
HISTORICA
BOHEMICA 22/2

HISTORICKÝ ÚSTAV AV ČR

PRAHA 2019

MEDIAEVALIA HISTORICA BOHEMICA

22/2 2019

VEDOUCÍ REDAKTOR / EDITOR-IN-CHIEF

Jan Zelenka

VÝKONNÍ REDAKTOŘI / MANAGING EDITORS

Eva Doležalová

Dana Dvořáčková-Malá

Jaroslav Boubín

REDAKČNÍ RADA / ASSOCIATE EDITORS

Lenka Bobková, Luděk Galuška, Alexandra Kaar, Pavel Krafl, Jan Lukačka,
Christian Lübke, Karel Maráz, Hana Pátková, František Šmahel, Josef Žemlička

VYDÁVÁ / PUBLISHED BY

Historický ústav AV ČR, v. v. i., Praha

The Institut of History, Academy of Sciences of the Czech Republic, Prague

ADRESA / ADDRESS

Prosecká 809/76

190 00 Praha 9 – Nový Prosek

TEL.

+420 286 882 121, linka 246

E-MAIL

zelenka@hiu.cas.cz

<http://www.hiu.cas.cz/cs/nakladatelstvi/periodika/mediaevalia.ep/>

ZKRATKA ČASOPISU / JOURNAL SHORTCUT

MHB

MHB vychází dvakrát ročně / MHB is published twice a year

Časopis je zařazen v databázi Scopus / The journal is indexed in Scopus

ISSN 0862-979X

MEDIAEVALIA HISTORICA
BOHEMICA
22/2

Praha
Historický ústav
2019

ISSN 0862-979X

© Historický ústav AV ČR, v. v. i.
Praha 2019

I

STUDIE

JINDŘICH Z ISERNIE, PROTONOTÁŘ JINDŘICH A JINDŘICH VLACH

JAN SLÍVA

Henricus de Isernia, protonotary Henricus and Henricus Italicus:

The peculiar personality and the work of *Henricus de Isernia* have attracted scholars for more than two centuries. The first digest of his form letters was published in 1803, but a complete edition of *Henricus*' letter collection is still lacking. Also, the question of his potential identity as *Henricus*, the protonotary of the royal chancery, as well as *Henricus Italicus* has not been definitely answered. This study presents new biographical details about *Henricus de Isernia* acquired from previously unpublished sources. The solution to the problem of *Henricus*' identification is based on a lexical analysis of text formulations and letters and their mutual comparison.

Key words: Henricus de Isernia – protonotary Henricus – Henricus Italicus – letter and documentary formularies

K největším záhadám konce přemyslovské éry patří postava mistra Jindřicha. Již více než dvě staletí se badatelé pokoušejí rozkrýt, zda se za tímto jménem, jež – doplněné různými přízvisky a tituly – nacházíme v dochovaných listinách a formulářích, skrývá osoba jedna, nebo hned několik. Základní, mnohokrát řešená a rozdílně zodpovězená otázka zní: Byl Jindřich, (proto)notář královské kanceláře Přemysla Otakara II. a Václava II., jehož profesní dráhu můžeme sledovat v listinném materiálu, totožný s Jindřichem z Isernie, italským exulantem a mistrem *ars dictaminis*, jehož životní osudy rekonstruujeme pouze z (ne vždy spolehlivých) formulářových listů a diktamin?¹ A pokud ne, kterého z Jindřichů

1 Problematiku v kontextu bohemikální formulářové literatury konce 13. st. nejnověji shrnul Richard PSÍK, *Böhmen im 13. Jahrhundert*, in: *Ars dictaminis. Handbuch der mittelalterlichen Briefstilllehre*, Florian Hartmann – Benoît Grévin (edd.), Stuttgart 2019, s. 195–211. Srov. také Marie BLÁHOVÁ, *Die Formelbücher im přemyslidischen Böhmen*, in: *Les formulaires. Compilation et circulation des modèles d'actes dans l'Europe médiévale et moderne, XIIIe congrès de la Commission internationale de diplomatique* (Paris, 3–4 septembre 2012), Olivier Guyotjeannin – Laurent Morelle – Silio P. P. Scafati (edd.), Prague 2018, s. 295–312.

označují formulářové sbírky sestavené na přelomu 80. a 90. let 13. st.,² když jej uvádějí s přízviskem Vlach (*Italicus* či *Apulus*)?

Naposledy představil vlastní řešení tohoto spletitého problému brněnský historik Libor Jan, jenž na základě kritického posouzení několika listinných formulářů dospěl k závěru, že skutečnými postavami byli „zcela jistě“ (proto)notář Jindřich, „velmi pravděpodobně“ Jindřich z Isernie, „nikdy však neexistoval v době Václava II. královský notář mistr Jindřich Vlach.“ Jeho jméno prý bylo do textu doplněno až sestaviteli formulářové sbírky.³

Podobnou tezi představil již Josef Emler vycházející z obsahu několika málo formulářů obsažených v rukopise Zdeňka z Třebíče.⁴ Srovnáním formulářové listiny s dochovaným originálem Emler alespoň na jednom případě doložil, že jméno Jindřicha Vlacha nahradilo ve formulí *datum per manus* (dále jen *dpm*) osobu, která byla za vyhotovení listiny skutečně zodpovědná. Podobnou praxi Emler předpokládal u dalších formulářů Jindřicha Vlacha.⁵

Oba badatelé se domnívali, že k těmto záměnám vedla pořadatele sbírky snad vděčná vzpomínka na kuriózní postavu isernského mistra. Na rozdíl od L. Jana však J. Emler věřil v identitu všech tří Jindřichů a předpokládal, že osoba

2 Dušan TŘEŠTÍK, *Formularze czeskie XIII wieku. Rękopisy i filiacje*. Studia źródłoznawcze (Commentationes 7), s. 43–56.

3 Libor JAN, *Fiktivní notář v reálné kanceláři aneb Kdo byl mistr Jindřich Vlach?*, in: Středověký kaleidoskop pro muže s hůlkou. Věnováno Františku Šmahelovi k životnímu jubileu, Eva Doležalová – Petr Sommer (edd.), Praha 2016, s. 530–537.

4 Rukopis NK ČR, sign. I E 48, podle místa dřívějšího uložení zvaný též cheltenshamský. Rukopis, jenž dostal název podle svého explicitu, je jednou z redakcí listinné formulářové sbírky tradičně připisované Jindřichu Vlachovi. Podrobnější popis rukopisu je pod příslušnou signaturou k dispozici na www.manuscriptorium.cz. Podstatnou část z jeho obsahu otiskl J. Emler v RBM II.

5 Josef EMLER, *Die Kanzlei der böhmischen Könige Přemysl Ottokars II. und Wenzels II. und die aus derselben hervorgegangenen Formelbücher*, Prag 1878, s. 32: „[...] so wird man mit vollem Rechte das Vorkommen des Namens Henricus Italicus in der Datirungszeile der Urkundenformeln des Zdeněk von Třebíč überall als eine willkürliche Aenderung bezeichnen müssen.“ Ibidem, s. 36: „[...] was nur dadurch erklärbar ist, dass der Sammler die Namen der noch lebenden Personen absichtlich unterdrückte und für dieselben den Namen des damals noch in Erinnerung gebliebenen Protonotars der nächstvergangenen Zeit setzte.“

s tímto jménem činná v královské kanceláři zemřela před r. 1287.⁶ Se závěrem, že do listinných formulářů bylo jméno *Henricus Italicus* doplňováno zřejmě až při redakční práci, je možné souhlasit. Nemohl však být tím, kdo tyto zásahy prováděl, sám Jindřich Vlach, aby tím dal najevo, že příslušný formulář sepsal či stylisticky upravil? A pokud ano, kdo jím tedy byl? (Proto)notář, nebo Iserňan?

Následující příspěvek nahlíží na problematiku z filologického hlediska. Závěry, k nimž docházím, vycházejí především z lexikálního srovnání formulářů, v nichž figuruje jméno notáře Jindřicha Vlacha, s listy a diktaminy Jindřicha z Isernie. Zaměřuji se především na obraty, jež jsou pro listinnou produkci kanceláře Přemysla Otakara II. a Václava II. velmi neobvyklé.⁷ U zjištěných *similií* ověřuji také jejich případný výskyt v listinách, které byly psány rukou (proto)notáře Jindřicha.⁸

Historická metoda sice pomáhá odhalovat formulářovou fikci a díky kritickému vyhodnocení popisovaných reálií, zejména historicko-biografického obsahu formulářů a jejich následné komparaci s informacemi dostupnými z jiných pramenů přináší cenné poznatky o tom, kdy a za jakých okolností (ne)mohl konkrétní formulářový kus vzniknout, v případě určení autorství dokumentu však samotná zpravidla nestačí.

-
- 6 Ibidem, s. 29 a 35. K domněnce o Jindřichově smrti před tímto datem vedl Emlera (a nejen jeho) formulář, v němž pražská kapitula prodává litomyšlským premonstrátům dům na Malé Straně (RBM II, Josef Emler (ed.), Praha 1882, č. 2634, s. 1153–1154). Věrohodnost formuláře potvrzuje originální listina o koupi (RBM II, č. 1398, s. 601), z poznámky však nutně nevyplývá, že by byl protonotář již po smrti. K její možné interpretaci srov. D. TŘEŠTÍK, *Formularze czeskie*, s. 55.
- 7 Výskyt konkrétních slov a slovních spojení v listinném materiálu sleduji v digitalizované verzi diplomatáře a registáře (CDB V/2–CDB VI/1; RBM II), v níž bylo k rozpoznání textu užito metody OCR. Spolehlivost této metody je do jisté míry omezena, plnohodnotná digitální edice však není k dispozici.
- 8 Korpus listin (proto)notáře Jindřicha (písař se siglou P II 81 a V II 1) poskytuje CDB VII/5, Dalibor Havel (ed.), Praha 2011, s. 25. Za poskytnutí přepisů dosud nevydaných listin notáře Jindřicha děkuji doc. PhDr. Daliboru Havlovi, Ph.D.

Několik poznámek k působení Jindřicha z Isernie v Čechách⁹

S osobou mistra Jindřicha z Isernie jsou spojeny první doklady žánru *ars dictaminis* na našem území. Tento italský exulant, který do Prahy přichází na začátku 70. let 13. st., českému prostředí zprostředkoval listy kapujských mistrů, zejména Petra z Viney,¹⁰ a zřejmě i vzorové formuláře papežské kanceláře,¹¹ vytvořil svou vlastní sbírku listů (dále jen epistolář),¹² sepsal dvě teoretická pojednání o réto-

-
- 9 Jindřich se narodil patrně na začátku 40. let 13. st. v jihoitalské Isernii do rodiny vazalů rodu z Celana-Molise. Odhalit identitu Jindřichova otce, jímž byl zřejmě jistý soudce Matouš, se podařilo Janu Dienstbierovi. Tuto novou informaci přinese v připravovaném článku s titulem Střípek ze života velkého pábitele, jehož rukopis mi autor laskavě poskytl. Pohnuté osudy Jindřichovy rodiny v rodném kraji, jeho studium v Neapoli, pobyt u papežské kurie a následně u mistra Petra z Prece, anabázi do míšeňské Pirny a příchod do Prahy na základě vlastní kritické edice Jindřichových listů popsal Karl HAMPE, *Beiträge zur Geschichte der letzten Staufer, Ungedruckte Briefe aus der Sammlung des Magisters Heinrich von Isernia*, Leipzig 1910. Podrobný Iserňanův životopis sestavil Martin SCHALLER, *Enrico da Isernia*, in: *Dizionario Biografico degli Italiani* (dále jen *DBdI*) 42, 1993, Istituto della Enciclopedia Italiana (ed.), online: <http://www.treccani.it/biografico/index.html> [cit. 20. 4. 2020]. Viz také R. PSÍK, *Böhmen*, s. 195–198; Idem, *Invectiva prosotetrasticha in Ulricum Polonum. Součást sbírky listů a diktamin mistra Jindřicha z Isernie*, Ostrava 2008, s. 16–19. Dalšími zajímavými zjištěními přispěl také Jan DIENSTBIER, *Osobnost Jindřicha z Isernie z pohledu jeho epistolárních formulářů*, diplomová práce, UK Praha 2010.
- 10 Hans Martin SCHALLER, *Zur Entstehung der sogenannten Briefsammlung des Petrus de Vineia*, *DA* 12, 1956, s. 148; Ludmila POSPÍŠILOVÁ, *Příspěvek k problematice italských vlivů v české kanceláři druhé poloviny 13. století*, diplomová práce, MU Brno 1959.
- 11 Srov. *Przyczynki źródłowe do ostatnich lat panowania Ottokara II.*, Boleslaw Ulanowski (ed.), SRP 12, (AKH 4), Kraków 1888, č. 143, s. 35. Soubor papežských listin a listů je i součástí epistoláře: rkp. ÖNB, Wien, sign. 3143, č. 155–163, fol. 144r–149r. Z autobiografické poznámky v epistoláři víme, že Jindřich strávil v prostředí papežského dvora ve Viterbu osm měsíců r. 1268/1269. Srov. *Codex epistolaris Primislai Ottocari II. Bohemiae regis, complectens semicenturiam literarum ab Henrico de Isernia, ejus notario, partim ipsius nomine, partim ad ipsum scripturarum*, Thomas Dolliner (ed.), Wien 1803, s. iv–v. Dále jen *Codex epistolaris*.
- 12 Sběrka bývá tradičně nazývána *Codex epistolaris Primislai Ottocari II.* podle titulu první výběrové edice, kterou připravil T. Dolliner (viz pozn. 11), přestože listy českého krále představují jen část jejího obsahu. Přidržují se označení epistolář, soubor však kromě listů obsahuje také několik básní či fragmenty listin. Sběrka je dochována v pěti rukopisech, na něž dále odkazují jen jejich siglami: Celovecký rkp. (C) – Archiv der Diözese Gurk, Klagenfurt am Wörthersee, sign. XXXI b 12; Krakovský rkp. (Cr) – Biblioteka Jagiellońska Kraków, sign. 439; Pražský rkp. (P) – NK ČR, Praha, sign. XII B 12; Vídeňský rkp. (V) – ÖNB, Wien, sign. 3143;

rických ozdobách a o zásadách epistolární tvorby¹³ a podle některých badatelů pro potřebu královské kanceláře také sestavil sbírku listinných formulářů (dále jen listinář).¹⁴

V okolí českého královského dvora se v té době pohybovalo mnoho cizinců včetně Vlachů a zároveň narůstal počet českých kleriků pyšnicích se vzděláním ze zahraničních univerzit,¹⁵ přesto musel Jindřich z Isernie svou rétorickou obratností hodnou kapujských mistrů budit patřičnou pozornost. Sebevědomý Ital brzy zjistil, že ve stylistickém umění nemá mezi českou intelektuální elitou sobě rovného a tuto svou přednost hodlal využít k dosažení důstojného živobytí a získání přátel a podporovatelů.

Nepřekvapí proto, že značnou část Jindřichova epistoláře tvoří *laudationes*, listy vyjadřující chválu s žádostí o přízeň.¹⁶ Takovými dopisy se obrací na představitelů institucí, které by o jeho služby mohly projevit zájem: vyšehradského děkana, probošta a kancléře, biskupa pražského, olomouckého, sekovského a řezenského.¹⁷ To, že zřejmě nešlo jen o rétorická cvičení, dokládají i poslední dva listy souboru V2 vídeňského rukopisu epistoláře,¹⁸ jež jsou adresovány protono-

Osecký rkp. (Os) – SOA v Litoměřicích, fond Řád cisterciáků Osek, *sine sign.*, inv. č. 1641a. Na konkrétní kusy z obsahu epistoláře odkazují podle srovnávací tabulky, kterou sestavil R. PSÍK, *Invectiva*, s. 130–146. Není-li list edičně zpřístupněn, uvádím jeho číselné pořadí prioritně ve vídeňském rukopise sbírky a příslušné folio.

- 13 Richard PSÍK, *K teoretickém dílu Mistra Jindřicha z Isernie*, in: *Querite primum regnum Dei*. Sborník příspěvků k počtě Jany Nechutové, Helena Krmíčková – Anna Pumprová – Dana Růžičková – Libor Švanda (edd.), Brno 2006, s. 223–231.
- 14 *Das urkundliche Formelbuch des königl. Notars Heinrichs Italicus aus der Zeit der Könige Ottokar II. und Wenzel II. von Böhmen* (AKÖG 29), Johannes Voigt (ed.), Wien 1863.
- 15 Ferdinand TADRA, *Kulturní styky Čech s cizinou až do válek husitských*, Praha 1897, s. 213–216, 232nn, 343–349; Marie BLÁHOVÁ, *Intelektuálové na dvoře posledních Přemyslovců*, in: *Dvory a rezidence ve středověku, II. Skladba a kultura dvorské společnosti* (MHB, supplementum 2), Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka (edd.), Praha 2008, s. 387–399; Eadem, *Studenten aus den böhmischen Ländern in Italien im Mittelalter. Die Premyslidische Zeit*, *Civis*, Studi e testi XVII/51, 1993, s. 153–178.
- 16 K tematickému členění listů srov. R. PSÍK, *Invectiva*, s. 27.
- 17 RBM II, č. 2599–2605, s. 1130–1137.
- 18 RBM II, č. 2597 a 2598, s. 1129–1130. Platí-li pro celý soubor V2, v němž jsou tyto listy obsaženy, chronologická posloupnost v řazení jednotlivých kusů, pak můžeme předpokládat, že listy byly sepsány na počátku 70. let. K rukopisnému dochování epistoláře viz úvod kapitoly *Summa Henrici Italicus* aneb Epistolář Jindřicha z Isernie.

táři české královny.¹⁹ Ten je v záhlaví dopisu nazván *sue sciencie maximus ostentator* a kromě pochlebování mu Jindřich chce dokázat i úroveň vlastního vzdělání, prezentovanou v jakémisi rétoricko-filozofickém pojednání tvořícím podstatnou část listu, kterou však J. Emler neotiskl. Záhlavní regest druhého dopisu vysvětluje i důvod jeho sepsání: protonotář předchozímu psaní nerozuměl, a dokonce se jej dotkl, protože v něm byla zmínka o lakotě.²⁰

Jindřich z Isernie uvádí, že se jej v Praze ujal nejprve zemský notář.²¹ Kdo na začátku 70. let tento úřad zastával, s jistotou nevíme.²² Mohl jím být týž Václav,

19 Listy se krátce zabýval Jan Bedřich NOVÁK, *Kritika listáře královny Kunhuty* (Zvláštní otisk, Sborník historických prací k jubileu J. Golla), Praha 1906, s. 147–148) a za jejich příjemce označil mistra Bohuslava, jemuž je připisováno autorství listáře královny Kunhuty. Novák však vycházel pouze z Emlerova regestu, v němž není jméno protonotáře uvedeno, zatímco rukopis v obou listech nabízí alespoň počáteční písmeno jména adresáta, totiž G. Tím sice zcela nepadá Novákova domněnka, že by mohlo jít o autora Kunhutina epistoláře, protože zmíněnému Bohuslavovi je vytvoření sbírky tradičně připisováno pouze na základě stručného explicitu (*explicit opus magistri et domini Boguslay*, rkp. ÖNB, Wien, sign. 526, fol. 60r), avšak v diplomatickém materiálu vhodnou osobu tohoto jména nenajdeme. Naopak pod iniciálou G. by se mohl skrývat mistr Gothfrid, jež jako protonotáře královny uvádí dvě listiny z roku 1269 (CDB V/2, Jindřich Šebánek – Sáša Dušková (edd.), Praha 1981, č. 579, s. 160–162 a č. 581, s. 164–166). K problematice autorství srov. Francesca BATTISTA, *Italian rhetoric and courtly love in the Formulary of Queen Kunhuta. A critical edition of the Collection of Magister Bohuslav with an English introduction*, disertační práce, UK Praha 2016, s. 48–53. Zde i další literatura k tématu.

20 *Cumque idem notarius nichil errogaret penitus, iterum transmissa fuit ei per eundem quedam epistola scribentem, quam dictus notarius dicebat se non intelligere, et quia pro malo habuit, quod de avaricia fiebat mencio in eadem [...]* (RBM II, č. 2598, s. 1129).

21 *Postmodum vero cum clareret, operum [quod] effectum non debebat habere negocium Fridrici, et iam innotuisset, quod falsa erant ea, que de ipso fama per Ytaliam publicaverat, magistro Petro de Prece suadente prope veni Pragam, ubi post languores multiples susceptus sum a terre notario et in domo permanens hec compegi* (K. HAMPE, *Beiträge*, s. 52, pozn. 4; rkp. V, fol. 199v–200r).

22 K r. 1257 funkci zemského notáře zastával Přísnobor, r. 1264 Václav a r. 1279 Velislav. Srov. Zdeněk FIALA, *Panovnícké listiny, kancelář a zemský soud za Přemysla II. (1247–1253–1278)*, SAP 1, 1951, s. 285, pozn. 72). Posledně jmenovaný je stejně titulován i v Jindřichově epistoláři (č. 137, fol. 121v). K problematice zemského soudu a notářství za Přemysla Otakara II. viz Z. FIALA, *Panovnícké listiny*, zejm. s. 277; Libor JAN, *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*, Brno 2000.

jež uvádí listina z r. 1264.²³ Jeho předchůdce i nástupce v úřadu patřil mezi vyšehradské kanovníky a není vyloučeno, že ke kapitule náležel i Václav.²⁴ Že to bylo právě prostředí vyšehradské kapituly,²⁵ kde Iserňan našel nové útočiště, můžeme usuzovat z obsahu jeho epistolární sbírky. Žádné jiné instituci není v epistoláři věnováno tolik prostoru.

V novém prostředí měl Jindřichovi údajně pomoci i list, v němž ho jistý Ital doporučuje svému krajanovi.²⁶ Dopis však neuvádí ani odesilatele ani adresáta a nelze jej ani přibližně datovat, a i kdybychom připustili jeho autenticitu, mohli bychom jej vztáhnout i k Jindřichově cestě do Itálie r. 1273.²⁷

Jindřichovi se podařilo získat přízeň vyšehradského probošta Petra, jemuž adresoval dopis snad ještě ze svého míšeňského exilu.²⁸ V jednom z několika oslavných listů určených proboštu a kancléři v jedné osobě jej v narážce na jeho jméno nazval klíčníkem českého království.²⁹ O Petrově laskavosti se Iserňan

23 CDB V/1, Jindřich Šebánek – Sáša Dušková (edd.), Praha 1974, č. 401, s. 597–598.

24 Nabízí se jeho ztotožnění s Václavem, jenž jako *presbyter a ecclesie Wissegradensis sacrista* figuruje ve dvou listinách datovaných do r. 1264, respektive do rozmezí let 1264–1270 (CDB V/1, č. 401, s. 597–598 a V/2, č. 613, s. 214–215).

25 I Jindřichovu autobiografickou poznámku o přesunu z Pirny k Praze: *prope veni Pragam* (viz pozn. 21) by bylo možné vztáhnout na Vyšehrad, jenž stál mimo městskou zástavbu.

26 RBM II, č. 2611, s. 1140. Hermenegild JIREČEK, *Dva Vlachové v Čechách*, ČMKČ 44/1, 1870, s. 137, v listu spatřoval doporučení pro protonotáře Jindřicha. Ten se však poprvé v *dpm* formuli objevuje jako notář až na podzim r. 1273, jeho první duchovní úřad zachycuje diplomatický materiál o více než rok později. J. EMLER, *Die Kanzlei*, s. 33, pozn. 1, navrhoval jako potencionálního adresáta pražského kanovníka Angela z Pontecurvo. Je otázkou, jak vážně vzít záhlavní regist krakovského rukopisu, jenž zní: *Magister C. rogat magistrum B., ut me habeat recommissum* (rkp. Cr, fol. 222va).

27 Kdyby šlo o autentický list z r. 1270 či začátku r. 1271, byl by pravděpodobně zapsán ještě v souboru V2 vídeňského rukopisu epistoláře. Viz úvod kapitoly *Summa Henrici Italici* aneb Epistolář Jindřicha z Isernie.

28 List je otištěn ve dvou různých verzích: *Henrici Italici libri formarum e tabulario Otacari II. Bohemorum regis quatenus rerum fontibus aperiendis possint inservire*, II, Alexej Petrov (ed.), S. Peterburg 1906, č. 235, s. 111 (podle rkp. ÖNB, Wien, sign. 3143); RBM II, č. 2608, s. 1138 (podle rkp. ÖNB, Wien, sign. 2493) a je také součástí Formuláře Tobiáše z Bechyně (*Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně 1279–1296*, Jan Bedřich Novák (ed.), Praha 1903, č. 113, s. 93). List mohl vzniknout pod vlivem Petra z Prece, který také Jindřicha k přesunu do Prahy vybízel.

29 *Et sicut claves superne patrie sunt tradite Galileo, sic regni Boemie claviger est Pragensis* (RBM II, č. 2605, s. 1137). Další *laudatio* adresovaná Petrovi je v RBM II otištěna pod č. 2606, s. 1137–1138.

zmiňuje také v úvodu prvního listu adresovaného olomouckému biskupovi Brunovi³⁰ a v dalším dopise líčí Jindřich jednomu ze svých přátel, že jen díky kanceléři „vyplaval z jezera hořkosti a dosáhl příjemného klidu“.³¹ Jiné kusy formulářové sbírky také ukazují na náklonnost ze strany vyšehradského děkana Kuna.³² Dvakrát se s prosbami Jindřich obrací také na protonotáře mistra Oldřicha³³ a rovněž dvakrát zaznívá v epistoláři jméno protonotáře mistra Velislava.³⁴ Je tedy zřejmé, že se Jindřich z Isernie osobně znal s vyšehradskými kanovníky, zejména s těmi, kteří působili v královské kanceláři.

Jeden z úkolů, kterým byl Jindřich z Isernie na Vyšehradě pověřen a jemuž se začal věnovat zřejmě brzy po svém příchodu do Čech, bylo vzdělávání vhodných kandidátů pro výkon notářského povolání. Nešlo však jistě o založení nové školy, neboť kancelář si musela sama ze své podstaty kontinuálně zajišťovat vzdělaný personál, nýbrž o výrazné zkvalitnění dosavadní školské tradice.³⁵

Se svým vzděláním i pracovními zkušenostmi z papežské kurie měl Jindřich pro učitelskou dráhu víc než dostatečné předpoklady. Při výuce se mohl opřít nejen o vlastní diktamina, z nichž některá sepisoval přímo pro své žáky,³⁶ ale

30 *Dum declivis concavitas me Pragensis hactenus tenuit connexure, dum elegantis Wyssegradensis prepositi grata munificencia et munifica gracia effert me ac provehit in presenti [...]* (RBM II, č. 2601, s. 1132).

31 *[...] per elegantem dominum nature graciis presignitum cancellarium regni Boemie de amaritudinis lacu, fere in quo seminauffragus enatabam, posito dulcedinis in tranquillum [...]* (K. HAMPE, *Beiträge*, č. 18, s. 137).

32 Ve třech listech (RBM II, č. 2615–2617, s. 1139–1144) věnovaných těžce události Jindřich oslavuje vyšehradského děkana jako svého zachránce ve složité situaci. Ve sbírce samozřejmě nechybí ani samostatná *laudatio* na děkanovu osobu (RBM II, č. 2599, s. 1130–1131).

33 RBM II, č. 2567, s. 1108 a č. 2618, s. 1144.

34 Listy č. 137 a 139, jejichž fragmenty otiskl A. PETROV, *Henrici Italici*, II, č. 140 a 143, s. 89–90). Velislav je titulován jako pražský kanovník a zemský notář.

35 Vyšehradské scholastiky máme, byť ne kontinuálně, doloženy od 40. let 13. st. Viz CDB IV/1, Jindřich Šebánek a Šáša Dušková (edd.), Praha 1962, č. 57, s. 142–143. V mezidobí let 1254–1277 známe z listinného materiálu vyšehradského scholastika Friderika. Viz CDB V/1, č. 35, s. 74–76; V/2, č. 835, s. 538–540.

36 Svým studentům Jindřich adresoval např. list popisující Přemyslovo válečné tažení do Uher l. 1273 (RBM II, č. 2698, s. 1179–1180). Také Invectiva proti Oldřichu Polákovi byla sepsána se záměrem jejího veřejného předčítání před učiteli a žáky: *Opusculum sequens contextui et in conspectu magistrorum atque scolarium publicavi* (R. PSÍK, *Invectiva*, s. 64).

i vzory italských mistrů *ars dictaminis*, zejména Petra z Viney.³⁷ Pro školské účely sepsal Jindřich také teoretické traktáty pojednávající o zásadách tvorby dokonalého listu (*Epistolare dictamen*)³⁸ a rétorických ozdobách (*De coloribus rethoricis*).³⁹ Kromě toho Jindřich disponoval souborem knih, z nichž velká část patřila ke standardní školské četbě.⁴⁰ Zatímco písařskou tradici vyšehradského okruhu se v diplomatickém materiálu vlády posledních Přemyslovců podařilo precizně charakterizovat a určit její hlavní představitele,⁴¹ o samotné škole prameny mlčí.

-
- 37 Silný vliv měl na Jindřicha také Petr z Prece (K. HAMPE, *Beiträge*, č. 2, s. 69–97), znal také dílo Tomáše z Capuy (*Der Traktat des Heinrich von Isernia De coloribus rethoricis*, Brigitte Schaller [ed.], DA 49, 1993, s. 137).
- 38 Josef TŘÍŠKA, *Prague Rhetoric and the Epistolare dictamen (1278) of Henricus de Isernia* (dále jen *Epistolare dictamen*), *Rhetorica* 3, 1985, s. 183–200.
- 39 *Der Traktat des Heinrich von Isernia De coloribus rethoricis*, Brigitte Schaller (ed.), DA 49, 1993, s. 113–153.
- 40 Velmi přibližný seznam knih, kterými Jindřich pravděpodobně disponoval, či si z nich alespoň opatřil excerpta, lze sestavit z nemnohých zmínek v epistolárii, ale zejména na základě přiznaných i skrytých citací a parafrází v Iserňanově díle. Mezi Jindřichovy oblíbené příručky patřil zejména Ciceronův spis *De inventione* a pseudociceronská *Rhetorica ad Herennium*, znal ale také některé Senekovy spisy. Z klasických básníků nejvíce citoval Vergilia a Ovidia, z pozdně antických autorů užíval zejména Prisciana, Boethia a Martiana Capellu. Ze středověkých autorů Jindřicha patrně nejvíce ovlivnil Alan z Lille a jeho spis *De planctu Naturae*, velký význam přikládal také dílu Bernarda Silvestris. Z nových poetiků preferoval Galfreda z Vinosalvo a Matouše z Vendôme a samozřejmě Iserňan dobře znal kapujské mistry, inklinoval zejména k rétorice Tomáše z Capuy a Petra z Viney. Srov. *Der Traktat des Heinrich von Isernia De coloribus rethoricis*, s. 125–126; Hans Martin SCHALLER, *Die Kanzlei Kaiser Friedrichs II. Ihr Personal und ihr Sprachstil*, II, AD 4, 1958, s. 288). Bohužel knihovní fond vyšehradské kapituly ani zmínky o jeho obsahu ve 13. st. se nedochovaly. Srov. Ivan HLAVÁČEK, *Z dějin vyšehradské kapitulní knihovny ve středověku. (Od počátků do husitství.)*, in: Královský Vyšehrad. Sborník příspěvků k 900. výročí úmrtí prvního českého krále Vratislava II. (1061–1092), Jiří Huber – Bořivoj Nechvátal (edd.), Praha 1992, s. 69.
- 41 Dalibor HAVEL, *Listinné písmo v českých zemích na přelomu 13. a 14. století* (Opera Universitatis Masarykianae Brunensis, Facultas philosophica, 377), Brno 2008, s. 118–138, rozeznal ve sledovaném období přelomu 13. a 14. st. dvě generace vyšehradské písařské tradice. Vůdčí písařskou osobou první generace je (proto)notář Jindřich, druhé generaci dominuje Petr Angeli.

Její kurikulum představuje Jindřich z Isernie v sérii listů, jimiž zároveň zve pražské žáky ke studiu.⁴²

Další osobností, u níž Jindřich z Isernie našel podporu, byl Bruno ze Schaumburku. Vzájemný vztah byl prohlouben biskupovým zájmem o literaturu a jeho snahou o vlastní básnické pokusy. Jindřich se tak na moravského episkopa obrací nejen s lichotivými prosbami, ale také s přáním, aby mu zaslal své dílko, jež recitoval, když spolu projížděli rovinatým Polskem.⁴³ Sám pak Brunovi opakovaně zasílá své skladby.⁴⁴ V oslavné básni Jindřich biskupa nazývá „ozdobou olomouckého stolce, drahokamem, jenž září moravskému duchovenstvu, horlivým zastáncem pravdy, milovníkem spravedlnosti“ atd.⁴⁵ V jiném listu se pro získání náklonnosti svého mecenáše Iserňan neváhal inspirovat panegyrikem, kterým Mikuláš z Roccy oslavil Petra z Viney.⁴⁶

Záhy po svém příchodu do Čech vložil Jindřich z Isernie svůj literární talent do služeb českého krále a v listech zachytil obnovený česko-uherský konflikt z přelomu let 1270/1271. Přemyslovým jménem sepsal stížnost tvrdě kritizující věrolomnost krále Štěpána⁴⁷ a v jiném listu, adresovaném královně Kunhutě, de-

42 *Invitantur scolares ... Formulářové listy Jindřicha z Isernie, pozvání pražským žákům ke studiu na vyšehradské škole*, Jana Nechutová a kol. (edd.), Brno 2008. Edici doplnil R. PSÍK, *Invectiva*, s. 118–127. K Jindřichově působení na vyšehradské škole srov. *Ibidem*, s. 36–37.

43 RBM II, č. 2443, s. 1054.

44 *Ut mei haberet memoriam episcopus Olomucensis misi ei ritmos illos factos contra incuriales curie dictatoris* (rkp. Cr, fol. 210vb, č. 55).

45 *Olomucensis decor sedis, / Moravi gemma nitens cleri, / Zelator veri, cultor equitatis, / Qui cunctos fovens nullum ledis, / De cordis lenitate meri / Potes censori pater pietatis, [...]* K. HAMPE, *Beiträge*, č. 20, s. 143.

46 *O felicem Olomucensem ecclesiam, que tanti presulis irradiata fulgoribus fere in omnes anthonomasicis prefulgeras ornamentis!* [...] (RBM II, č. 2601, s. 1133). Srov. *L'Epistolario di Pier della Vigna*, Edoardo D'ANGELO a kol. (edd.), Ariano Irpino 2014, III, č. 45, s. 581–585 (dále jen *EPdV*); Benoît GRÉVIN, *Rhétorique du pouvoir médiéval. Les Lettres de Pierre de la Vigne et la formation du langage politique européen XIIIe–XVe siècle* (Bibliothèque des écoles françaises d'Athènes et de Rome, 339), Rom 2008, s. 399.

47 Manifest, adresovaný sboru kardinálů a dalším křesťanským panovníkům, je zachycen v krakovském rukopise Jindřichovy formulářové sbírky (č. 26, fol. 205vb–206rb), ale i v epistolári královně Kunhuty. Srov. F. BATTISTA, *Italian rhetoric*, č. 6, s. 142–143). V něm najdeme také následnou reakci uherských prelátů (*Ibidem*, č. 7, s. 144–145). Dnes převládá názor, že Jindřichův list nebyl nikdy, minimálně v této podobě, z královské kanceláře odeslán.

tailně vylíčil odvetnou výpravu.⁴⁸ Jindřichovy aktivity ve službách panovníka však nemůžeme doložit listinným materiálem. Autentičnost listů psaných Přemyslovým jménem, které se porůznu nacházejí v epistolárii, byla historiky odmítnuta.⁴⁹ Nelze však zpochybnit, že byl Iserňan zainteresován do diplomatického úsilí krále, které souviselo s jeho kandidaturou na říšský trůn. Vedle zprávy janovských vyslanců z února r. 1273⁵⁰ a noticky kronikáře Sifrida z Balnhusen⁵¹ jsou pro nás Jindřichovy listy důležitým svědectvím o Přemyslově komunikaci s papežským stolcem a Karlem z Anjou v této záležitosti.⁵²

Jindřich mohl českému poselstvu posloužit jako vhodný průvodce domovinou a užitečné mohly být i jeho dříve nabyté zkušenosti a kontakty v papežské kurii, znevýhodňovala jej však jeho ghibellinská minulost. Z obavy před sicilským králem tak vyčkával příchod papeže, jenž mířil na koncil do Lyonu, v Boloni.⁵³ K setkání mohlo dojít mezi 21.–26. zářím,⁵⁴ lze se však domnívat, že Jindřich v Itálii strávil několik týdnů, ne-li měsíců a během mise pro českého krále

48 RBM II, č. 747, s. 291–293; *Codex epistolaris*, č. 1, s. 1–5.

49 Dollinerova výběrová edice epistoláře je z největší části tvořena právě listy z let 1271–1278 psanými jménem českého krále. Proti jejich autenticitě rezolutně vystoupil již Jan Bedřich NOVÁK, *Tak zvaný „Codex epistolaris Primislai Otacari II.“*, Zvláštní otisk, ČČH 9, Praha 1903, s. 46–68.

50 Harry BRESSLAU, *Zur Vorgeschichte der Wahl Rudolfs von Habsburg*, MIÖG 15/1, 1894, s. 60–61.

51 *Sifridi presbyteri de Balnhusin historia universalis et compendium historiarum*, Oswald, Holger-Egger (ed.), MGH, SS 25, s. 707.

52 Podle Jindřicha hodlal Přemysl dohodnout manželství mezi svou dcerou Kunhutou a jedním z příbuzných Karla z Anjou poté, co papež zrušil dřívější Kunhutino zasnoubení s Fridrichem Míšeňským. Český král chtěl tímto krokem zřejmě docílit toho, aby Karel přestal blokovat říšskou volbu (RBM II, č. 2609, s. 1139). Sňatkovým spojením s Anjouovci mohl také Přemysl usilovat o vyrovnání vazeb, které s mocným rodem navázali Arpádovci. Srov. Vratislav VANÍČEK, *VDZKČ*, III (1250–1310), Praha – Litomyšl 2002, s. 146.

53 RBM II, č. 2609, s. 1139; K. HAMPE, *Beiträge*, č. 15, s. 130.

54 K. HAMPE, *Beiträge*, s. 133; *Codex epistolaris*, s. 11–12; Jan Bedřich NOVÁK, *Henricus Italicus und Henricus de Isernia*, MIÖG 20, 1899, s. 265–266. Za vyhotovení listiny Přemysla Otakara II. vydané před Šoproní 3. října 1273 byl podle *dpm* formule odpovědný notář Jindřich (CDB V/2, č. 715, s. 364–365). Pro Nováka je to jeden z důkazů, že tento notář a Jindřich z Isernie nemohou být jednou a touž osobou, neboť v tak krátkém časovém intervalu by šesti či sedmi set kilometrový přesun nebyl možný.

řešil i jiné, často vlastní záležitosti.⁵⁵ Souvislosti s jeho italskou cestou nacházíme s větší či menší jistotou asi ve třicítce listů. Ve velké většině se jedná o dopisy rodině, přátelům a vlivným osobnostem.⁵⁶ V listech přitom opakovaně zaznívá optimistický předpoklad, že dosáhne-li Jindřichův pán (*cui servio*) povýšení své hodnosti, bude také Ital odměněn takovým titulem, na nějž nedosáhl nikdo z jeho předků.⁵⁷

Pro dosažení svého cíle se Iserňan obrací na úředníky kurie a preláty, aby od nich vyzískal patřičná doporučení. Mezi adresáty jeho listů patřil papežský notář Berard z Neapole,⁵⁸ hned dvakrát se Jindřich obrací na albanského biskupa Bonaventuru⁵⁹ a své prosby směřuje také na kardinála Šimona.⁶⁰ Z epistoláře známe také odpovědi, v nichž preláti skutečně Jindřicha doporučují *ad officium notarie*

55 Kromě Boloně Jindřich dvakrát připomíná svůj pobyt v Ravenně. K. HAMPE, *Beiträge*, č. 17, s. 133; rkp. Cr, fol. 220ra, č. 102. Zdá se také, že byl Jindřich pověřen, aby zjistil, kdo nyní spravuje jistou italskou prebendu pražského kanovníka Angela (RBM II, č. 2609, s. 1139).

56 Mohlo by se zdát, že i list Oldřicha Poláka (K. HAMPE, *Beiträge*, č. 13, s. 126–129), jehož znění tolik zkritizoval Jindřich z Isernie ve své *Invectivě*, zachycuje diplomatickou misi konanou ve prospěch českého krále. Oldřich popisuje cestu přes Francii do Itálie se zastávkou v Boloni a Ravenně (zde měl dorazit 29. srpna 1273) a odtud dál pokračoval na koncil do Lyonu. Jindřich však zároveň tvrdí, že Oldřichův list reprodukoval se změněnými názvy míst a osob, aby předešel skandálu (R. PSÍK, *Invectiva*, s. 66).

57 [...] *talis honoris titulo ero predictus et dotatus, qualem nullus progenitorum meorum aliquatenus est adeptus* (RBM II, č. 2626, s. 1148). Srov. také RBM II, č. 2625, s. 1148, č. 2568, s. 1109 a č. 2565, s. 1107. J. B. NOVÁK, *Henricus Italicus*, s. 264–265, tyto listy považoval za pouhá školská cvičení. Proti čistě školskému námětu listů však svědčí fakt, že se v nich prolínají i Jindřichovy rodinné starosti (srov. K. HAMPE, *Beiträge*, č. 16, s. 131–132).

58 Z vlivné rodiny Caracciolo. Mimo jiné kaplan a důvěrník Karla z Anjou. Je možné, že se Jindřich s Berardem seznámil již během svého pobytu ve Viterbu v r. 1268, neboť Berard tehdy pracoval pro kolegium kardinálů (*DBdI* 19, 1976, pod heslem: *Caracciolo, Berardo*).

59 RBM II, č. 2579, s. 1115–1116 a č. 2610, s. 1139–1140. Bonaventura z Bagnoreggia, generální ministr minoritského řádu, později svatý.

60 Prosebný Jindřichův list epistolář neobsahuje, známe však kardinálovu odpovědi. K. HAMPE, *Beiträge*, s. 30, dává do souvislosti s kardinálem Šimonem již list z r. 1268 (RBM II, č. 2580, s. 1116) a předpokládá, že se jedná o kardinála s titulárním kostelem sv. Cecilie. Prádepodobnější se zdá, že jde o Šimona Paltanieriho, kardinála od sv. Martina a Silvestra, neboť jeho kaplanem byl v letech 1263–1274 Mikuláš Mladší z Roccy, Jindřichův vrstevník a krajan (*Nicola da Rocca, Epistolae*, Fulvio Delle Donne (ed.), Florenz 2003, s. xix). S jeho stejnojmenným strýcem se Jindřich z Isernie osobně znal (srov. RBM II, č. 2583, s. 1119).

a vybízejí českého krále, aby jej přijal *in suam familiam*.⁶¹ Listy, v nichž je na Přemysla pohlíženo jako na ideálního kandidáta na císařský titul,⁶² však nelze patrně pokládat za oficiální stanoviska kardinálů. Koncepty dobrozdání nejspíš připravil Jindřich sám nebo ve spolupráci s písaři příslušných prelátů, kteří následně z přátelské náklonnosti či za úplatu zařídili, aby listy byly vydány. Takový průběh alespoň naznačuje jeden z pozdějších dopisů, v němž se Iserňan obrací na svého krajana, snad notáře kardinála Šimona,⁶³ aby prelátovým jménem českému králi sepsal děkovný list za to, že Přemysl prosbám vyšel vstříc a Jindřicha povýšil *in notarium et fidelem*.⁶⁴

Znění listů, tak jak je uchováno v epistolári, není pravděpodobně autentické. Domnívám se však, že nejde jen o literární fikci, školní cvičení na konkrétní téma, ale že tato rétorická adaptace odráží skutečné Jindřichovo jednání s kuriálou či jejich úředním aparátem. Víme, že oba preláti i papežský notář Berard se spolu s papežem přesouvali na nadcházející koncil do Lyonu, a tak je také mohl Jindřich velmi pravděpodobně přímo v Boloni zastihnout. Důvěryhodnost Iserňanova itineráře zvyšují i zmínky o setkáních s notáři, o jejichž existenci víme z jiných pramenů.⁶⁵

I badatelé, kteří odlišují Jindřicha z Isernie od (proto)notáře Jindřicha, nebo se alespoň explicitně nevyslovují pro jejich ztotožnění, soudí, že isernský mistr po návratu do Čech dosahuje svého cíle a je za věrné služby králi jmeno-

61 RBM II, č. 848, s. 349, č. 2612–2613, s. 1140–1141. Určit, jménem kterého z obou kardinálů byl ten či onen list napsán, tak jak se o to pokusil T. Dolliner, jednoznačně nelze. Srov. *Codex epistolaris*, č. 5 a 6, s. 10–15.

62 *Quia speramus vos ad imperialis fasces culminis ascensurum, quin potius ardentibus desideriiis prestolamur [...]* (RBM II, č. 848, s. 349).

63 Byl jím Mikuláš z Roccy Mladší, Jindřichův krajan.

64 *[...] dignetur vestra discretio magnis michi semper titulanda preconis, cui me totum voveo, totum dedico et ascribo taliter procurare, quod idem cardinalis propter hoc dicto regi graciaram acciones referat per suas litteras speciales, quas vestra componat industria [...]* (RBM II, č. 2623, s. 1147).

65 Během pobytu v Ravenně Jindřich připomíná setkání s Mikulášem Zuffi (rkp. Cr, fol. 220ra, č. 102), jenž je jako ravennský notář doložen k r. 1268. Srov. *Monumenti Ravennati de seculi di mezzo*, III, Marco Fantuzzi (ed.), Venezia 1802, s. 309. V Boloni se Jindřich zase setkal se svým krajanem Tomášem ze S. Germano (RBM II, č. 2623, s. 1147).

ván notářem.⁶⁶ To také jednoznačně vyplývá z několika Jindřichových listů.⁶⁷ V jednom takovém Iserňan obrazně přirovnává získání notářského úřadu k doplutí do klidného přístavu.⁶⁸ Proti tomu však stojí skutečnost, že Jindřichovo působení v panovnické kanceláři nejsme schopni doložit v listinném materiálu. Nabízí se proto kompromisní hypotéza, že isernský mistr byl zaměstnán skládáním stylisticky náročnějších listů a manifestů,⁶⁹ nebo že toto notářství nesouviselo s bezprostředním členstvím v královské kanceláři, nýbrž šlo o úřad ve správě dvora.⁷⁰

Průběh dalších událostí Jindřich vylíčil v dopise určeném pražskému či olomouckému biskupovi. Po návratu z Itálie byl prý povýšen a z rozkazu krále ubytován u strahovských premonstrátů, kde jej však stihla malarická horečka, po níž následovala dlouhá rekonvalescence.⁷¹ S Jindřichovým pobytem ve Strahovském klášteře souvisí dalších sedm listů, které kromě mrzutostí, jež zde Ital zažil, podávají i svědectví o volbě nového opata.⁷²

66 Z novějších prací srov. H. M. SCHALLER, *Enrico da Isernia (DBdI)*; R. PSÍK 2008, s. 17; *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*, XI (*Nachträge und Korrekturen*), Wolfgang Stammerl a kol. (edd.), Berlin – Boston 2011, s. 626.

67 Jindřichovo povýšení zachycuje již zmíněná korespondence s kardinály. Srov. RBM II, č. 2622, s. 1147: [...] *dominus rex Boemie ad vestram petitionem me receperit in notarium et fidelem* [...] RBM II, č. 2623, s. 1147: [...] *cum dominus rex Boemie me ad preces venerabilis patris domini Si. cardinalis assumpserit in notarium et fidelem* [...] Také v listu biskupovi (snad Brunovi), Jindřich po svém návratu z Itálie píše: [...] *tantam invenni gratiam in regie oculis maiestatis, ut meis concurrans desiderii petitionibus annuerit supplicantis* [...] (RBM II, č. 2614, s. 1139).

68 [...] *in tranquillum portum faciente domino sum transvectus, in excellentissimi scilicet regis Boemie curia fungens officio notarie* [...] (RBM II, č. 2627, s. 1149).

69 SCHALLER, *Enrico da Isernia (DBdI)*. Přemyslovy listy obsažené v Jindřichově epistoláři jsou odsouvány do sféry fikce. Žádnou „autentickou“ královskou korespondenci k možnému porovnání však k dispozici nemáme.

70 L. JAN, *Fiktivní notář*, s. 532. Tuto variantu připouštěl nakonec i Jan Bedřich NOVÁK, *A. Petrov, Heinrici Italici libri formarum*, II, (rec.), ČČH 14, 1908, s. 335.

71 RBM II, č. 2614, s. 1141. Zdravotní komplikace provázely Jindřicha i na jeho italské misi. Srov. K. HAMPE, *Beiträge*, č. 14, s. 129–130; RBM II, č. 2609, s. 1139.

72 Listy č. 44, s. 61–67. Většina je otištěna v Emlerových regestech (RBM II, č. 2615–2620, s. 1139–1146). Šest listů otiiskl a bohatě okomentoval T. DOLLINER, *Codex epistolaris*, č. 9 a 10, s. 21–31. Tutéž epizodu z Jindřichova života anekdoticky a s řadou nepřesností převy-

Z obsahu epistoláře již více o Jindřichových životních osudech nevyčteme.⁷³ Nadále patrně působil v prostředí panovnického dvora, orientoval se v politickém dění a svým perem se podílel na šíření královské propagandy. Historici však rezolutně vylučují, že by Iserňanovy listy psané jménem Přemysla Otakara II. mohly v té podobě, jak jsou zachyceny ve formulářové sbírce, opustit jako oficiální dokumenty královskou kancelář.⁷⁴ Protože žádný z datovatelných listů epistoláře nesahá za r. 1278, domnívala se většina zastánců existence „dvou Jindřichů“, že téhož roku Iserňan zemřel,⁷⁵ nebo vstoupil do služeb Rudolfa Habsburského⁷⁶ či Oty Braniborského.⁷⁷ Jan Bedřich Novák na základě jednoho formulářového listu nabídl hypotézu, že Jindřich r. 1278 nedobrovolně nastoupil do vojenské služby.⁷⁸

Profesní životopis protonotáře Jindřicha

Stopy písařské práce (proto)notáře Jindřicha nejen v panovnické kanceláři byly odhalovány postupnými sondami. Diplomatickou metodou, tj. paleografickým a stylistickým rozbořením textu listin a jeho srovnáním s údaji v *dpm* formulích se českým diplomatikům podařilo Jindřichovu ruku odhalit doposud v 55 listi-

právěl H. JIREČEK, *Dva Vlachové*, s. 142–143, a krátce na ni upozornil J. DIENSTBIER, *Osobnost*, s. 103.

73 V případě několika listů, které zmiňují mistra H., si nemůžeme být jisti, že se za touto iniciálou skrývá Jindřich z Isernie.

74 V. VANÍČEK, *VDZKČ*, III, s. 190; J. B. NOVÁK, *Tak zvaný*, zejm. s. 68; Josef ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků*, Praha 2011, např. s. 448 a 460.

75 Václav HRUBÝ, *Jindřich Vlach z Isernie a počátky městských knih pražských a desk zemských*, ČAS I, 1923, s. 145–148, Iserňanovi přiřkl roli zakladatele staroměstské knihy smluv, a posunul proto Jindřichovu smrt minimálně do 80. let 13. st.

76 H. M. SCHALLER, *Enrico da Isernia (DBdI)*.

77 Tento názor zastával Václav Vojtěšek. Srov. Karel DOSKOČIL, *Protonotář Jindřich Vlach a notář Jindřich Vlach z Isernie*, ČAS 15, 1940, s. 8, pozn. 2.

78 J. B. NOVÁK, *A. Petrov*, s. 334–335. List je součástí rukopisu, který obsahuje také listář královny Kunhuty (ÖNB, Wien, sign. 526, fol. 61va–63ra), a nebyl doposud otištěn. Je překvapivé, že Novák, jenž se nekompromisně stavěl proti autentičnosti Jindřichových listů, důvěruje obsahu textu, jehož pisatele prý do problémů uvrhla hra v kostky.

nách, vyhotovených mezi lety 1271–1298.⁷⁹ Jeho činnost jsme schopni sledovat dohromady asi v devadesátce listin.⁸⁰

Ke zjištěním vzešlým ze studia diplomatického materiálu české proveniencce přidal nové poznatky Zbyněk Sviták, který zaměřil svou pozornost na zkoumání rakouských listin souvisejících s Jindřichovým farním beneficium v Gorsu (Gars am Kamp). Do úřadu garského faráře byl Jindřich jmenován někdy po r. 1269,⁸¹ první písemný doklad máme však k dispozici až z 25. listopadu 1274.⁸² Zdá se, že toto beneficium tvořilo od počátku základ Jindřichovy ekonomické soběstačnosti a poskytovalo mu nemalé příjmy.⁸³ Prvním dokladem Jindřichovy činnosti v královské kanceláři je listina ze začátku září 1271,⁸⁴ jako notář se pak v *dpm* formuli objevuje od 3. října 1273⁸⁵ a od podzimu následujícího roku jej v listinách Přemysla Otakara II. pravidelně doprovází titul protonotáře.⁸⁶ V textu listiny z 1. 1. 1275 je pak Jindřich poprvé titulován také jako pražský, olomoucký a vyšehradský kanovník.⁸⁷ Kdy přesně a v jakém pořadí Jindřich výše zmíněné funkce a důstojenství nabyl, však nelze na základě citovaných pramenů rozhodnout.

Zajímavým zjištěním je skutečnost, že Jindřich, narozdíl od jiných Otakarových úředníků, o své garské obroči, které patrně souviselo také s notářskou službou v Rakousku,⁸⁸ nepřišel ani poté, co se český král musel alpských zemí vzdát.⁸⁹

79 Soubor listin psaných rukou (proto)notáře Jindřicha (písař označený siglou V II 1, respektive P II 81) shrnul D. Havel (CDB VII/5, s. 25). Srov. také Idem, *Listinné písmo*, s. 35–43. Zde i odkazy na starší studie věnované Jindřichově písařské práci.

80 Zbyněk SVITÁK, *Každodenní život v rakousko-českých vztazích. Jindřich, notář Přemysla Otakara II.*, in: Česko-rakouské vztahy ve 13. století. Sborník příspěvků ze symposia konaného 26.–27. září 1996 ve Znojmě, Marie Bláhová – Ivan Hlaváček (edd.), Praha 1998, s. 238.

81 Poslední zmínka o jeho předchůdci, mistru Gerhardovi, je z 9. července 1269. Srov. Sáša DUŠKOVÁ, *Kdo byl notář Jindřich*, SPFFBU, C 7, 1960, s. 71, pozn. 83.

82 CDB V/2, č. 758, s. 423–424.

83 Z. SVITÁK, *Každodenní život*, s. 238.

84 CDB V/2, č. 639, s. 262–263.

85 CDB V/2, č. 715, s. 364–365.

86 Poprvé v listině z 11. listopadu 1274 (CDB V/2, č. 757, s. 422–423).

87 Vydavatel listiny je vyšehradský probošt Petr (CDB V/2, č. 762, s. 429–430).

88 Jindřich ŠEBÁNEK – Sáša DUŠKOVÁ, *Česká listina doby přemyslovské*, SAP 6/2, 1969, s. 370.

89 Z. SVITÁK, *Každodenní život*, s. 240. Nedotknutelnost českým králem dosazených úředníků a kaplanů byla zakotvena v mírových smlouvách z r. 1276 a 1277. Srov. J. ŽEMLIČKA,

Protonotář však neušel perzekuci po Přemyslově smrti. Nedlouho po osudné bitvě na Moravském poli byl z rozkazu královny Kunhuty zatčen a z dvoutýdenní detence (14.–29. září 1278) jej vysvobodil teprve zásah pražského biskupa a vyhlášení interdiktu.⁹⁰ Důvodem uvěznění zřejmě nebyl nějaký osobní konflikt s královsou vdovou a je možné, že incident poznamenal i další Jindřichovo působení v panovnické kanceláři.⁹¹ V listině Oty Braniborského 25. srpna 1279 věnované rozepři mezi vyšehradským proboštem Petrem a ostatními členy kapituly je sice Jindřich stále uveden jako protonotář českého království, v kanceláři Václava II. však vyhotovuje královské listiny anonymně.⁹² Jmenovitě – již jen jako kanovník vyšehradský – Jindřich figuruje ještě v listině z 23. prosince 1279, která přináší znění rozsudku sporu uvnitř kapituly.⁹³ Toto jsou poslední zmínky o protonotáři Jindřichovi, které můžeme v listinném materiálu najít.⁹⁴

Ačkoliv není Jindřich v dalších oficiálních královských dokumentech nikde přímo jmenován, patřil spolu s mistrem Velislavem⁹⁵ k hlavním oporám kancelá-

Přemysl Otakar II., s. 423). Z obsahu epistoláře však vyplývá, že Jindřich musel svá práva na garskou faru v inkriminované době hájit. Ve své stížnosti zdůrazňuje, že byl do farního úřadu řádně ustanoven pasovským biskupem Petrem (*Codex epistolaris*, č. 26, s. 70–71; srov. také RBM II, č. 1057, s. 442–443 a č. 1099, s. 463).

- 90 FRB II, Josef Emler (ed.), Praha 1874, s. 302. Kronikář Jindřicha nazval pražským kanovníkem a notářem královského dvora.
- 91 V. VANÍČEK, *VDZKČ*, III, s. 180, naznačuje možnost, že protonotářovo zatčení mohlo souviset s jeho podílem na vyhotovení dodatkové mírové smlouvy z 12. září 1277, která oslavovala pozici českého krále. Srov. CDB V/2, č. 846, s. 558–562.
- 92 CDB VI/1, Zbyněk Sviták – Helena Krmíčková – Jarmila Krejčíková – Jana Nechutová (edd.), Praha 2006, č. 63, s. 108–110. Je otázkou, zda listina z hlediska titulatury nezachycuje stav ještě z doby před Přemyslovou smrtí. Pro zjištění situace uvnitř kanceláře v době interregna nemáme dostatek pramenů. Srov. Miloslav POJSL – Ivan ŘEHOLKA – Ludmila SULITKOVÁ, *Panovnická kancelář posledních Přemyslovců Václava II. a Václava III.*, SAP 24/2, 1974, s. 319.
- 93 CDB VI/1, č. 81, s. 131–132. Ke sporu viz Jarmila KREJČÍKOVÁ, *Vnitřní poměry vyšehradské kapituly v letech braniborské nadvlády*, SPFFBU, C 29, 1982, s. 143–150; Karin PÁTROVÁ, *Probošt versus kapitula. K problematice majetkových vztahů uvnitř vyšehradské kapituly do doby husitské*, MHB 11, 2007, s. 79–93.
- 94 S. DUŠKOVÁ, *Kdo byl*, s. 62.
- 95 K profesní dráze mistra Velislava viz CDB VII/5, s. 26; D. HAVEL, *Listinné písmo*, s. 37–38; Zbyněk SVITÁK, *Kdo byl písař V II 4?*, SPFFBU, C 44, 1997, s. 37–57; M. POJSL – I. ŘEHOLKA – L. SULITKOVÁ, *Panovnická kancelář*, s. 320–321.

ře Václava II. a jeho styl a ruka byla zjištěna ve 36 listinách vyhotovených mezi lety 1283–1291. Doposud posledním svědectvím o Jindřichově písařské činnosti je listina z dubna 1298.⁹⁶ Další doklady o Jindřichově životě nám poskytují listiny z dolnorakouského prostředí, v nichž řeší záležitosti týkající se fary v Gar-su a Eggenburgu. Naposledy je zmiňován jako živý v listině z 2. června 1304.⁹⁷

***Summa Henrici Italici* aneb Epistolář Jindřicha z Isernie**

Epistolární sbírka obsahující mimo jiné také listy psané jménem Přemysla Otakara II. bývá již od představení její první výběrové edice spojována s Jindřichem z Isernie.⁹⁸ Toto jméno se však objevuje pouze v několika málo listech určených italským příjemcům. Častěji Jindřicha doprovází přízvisko *de Ytalia* či *Ytalicus*, které je uvedeno i v záhlavních regestech některých listů. Původní redakce Jindřichovy epistolární sbírky se nedochovala, známe pouze její pozdější opisy, které jsou uchovány v pěti rukopisech.⁹⁹ Je-li v nich sbírka uvozena incipitem, figuruje v něm rovněž jméno *Henricus Italicus*.¹⁰⁰

Všechny rukopisy pocházejí ze 14. a 15. st. Jejich rozbořem se již zabývali Alexej Petrov a Karl Hampe. Rukopisné *stemma* sestavil naposledy Dušan Třeštík, jehož řadou cenných poznámek doplnil Richard Psík.¹⁰¹ Vídeňský rukopis pocházející ze 14. st. uchoval nejvíce z obsahu epistoláře, celkem 252 jednotlivin, které jsou rozděleny do dvou nestejně velkých částí V1 (163 kusů, fol. 40r–149r) a V2 (89 kusů, 167v–203r), které původně tvořily samostatné cel-

96 Viz soupis Jindřichových listin v CDB VII/5, s. 25.

97 Z. SVITÁK, *Každodenní život*, s. 245.

98 Jméno notáře Jindřicha z Isernie figuruje i v titulu edice. Viz pozn. 11.

99 Viz pozn. 12.

100 Incipit obsahují pouze dva z pěti rukopisů. Rkp. P, fol. 92r: *Summa Ytalici Henrici*. Rkp. C, fol. 1r: *Regestrum H. Italici*. V tomto případě se jedná o nadpis rejstříku, jenž byl předsunut před již dokončený spis. Jde však o práci stejného písaře, který přepsal celý obsah rukopisu. Za tuto informaci vděčím Mgr. Richardu Psíkovi, Ph.D.

101 A. PETROV, *Henrici Italici*, II, s. 1–7; K. HAMPE, *Beiträge*, s. 10–11, 59–64; D. TŘEŠTÍK, *Formularze*, s. 46–47 a 54; R. PSÍK, *Invectiva*, s. 24–28.

ky.¹⁰² Soubor V2 je starší a byl sestaven pravděpodobně krátce po Jindřichově příchodu do Prahy na začátku 70. let 13. st. Pro datování sestavení souboru V1 krátce po r. 1278 hovoří skutečnost, že žádný ze zde obsažených listů, který jsme schopni časově zařadit, nepřekračuje dobu vlády Přemysla Otakara II. Nedatovatelných listů v souboru je však velmi mnoho. Pražský a celovecký rukopis jsou pouze variantami souboru V1 vídeňského rukopisu, jde tedy o jednu redakci sbírky. Krakovský rukopis představuje samostatnou redakci, o níž D. Třeštítk předpokládal, že zachycuje původní podobu sbírky. Osecký rukopis obsahuje kromě glosovaných listů, z nichž některé nacházíme v souboru V1, Jindřichův teoretický spis *Epistolare dictamen*.

Je všeobecně přijímaným faktem, že prvním pořadatelem epistoláře a autorem většiny jeho obsahu byl Jindřich z Isernie. Pro jeho autorství hovoří kromě přímých zmínek v textu, zejména stylistická stránka, slovní zásoba a paralely, jež nacházíme v dalším Iserňanově díle. Stylistická úroveň jednotlivých listů a dikta-min se však různí. Jsou zde kusy, v nichž se informační stránka textu zcela ztrácí pod bohatstvím rétorických figur a tropů, ale i psaní prostá jakýchkoliv ozdob. To samozřejmě zcela odpovídá nauce *ars dictandi*, která v návaznosti na antickou tradici hlásala, že styl je nutné vždy přizpůsobit látce.¹⁰³ Historická věda s obsahem epistoláře nejprve nakládala, jako by obsahoval oficiální listy vzešlé z kanceláře. Proti takovému přístupu se razantně postavil již Jan Bedřich Novák, který s poukazem na to, že úvod epistoláře (vídeňská redakce) je tvořen listy zvoucími ke studiu, spatřoval v celé sbírce hlavně učební pomůcku a její obsah považoval za pouhá rétorická cvičení.¹⁰⁴ Tuto tezi však i se základní orientací v obsahu epistoláře nelze přijmout.

Přestože Jindřich měl školský aspekt jistě na zřeteli a mnohé listy a diktami-na k didaktickým účelům využil a uzpůsobil,¹⁰⁵ najdeme v epistoláři kusy mající

102 Podle znění vídeňského rukopisu sbírky připravil její výběrovou edici také T. DOLLINER, *Codex epistolaris*. Listy jsou v ní označeny čísly I–L, pod jedním číslem je však nezřídka zahrnuto i několik obsahově souvisejících kusů.

103 Srov. *Epistolare dictamen*, s. 195: *Sublimis sermonis extremitas rebus deservit arduis, humilibus infima, media vero temperamentum suscipit ab utraque*.

104 J. B. NOVÁK, *Tak zvaný*, s. 61.

105 Takto lze uvažovat zejména o redakci dochované v oseckém rukopise, v němž Jindřich použil své listy pro ilustraci rétorických ozdob. Srov. D. TŘEŠTÍK, *Formularze*, s. 47.

pouze informativní funkci, a také kusy, jež se k výuce zcela nehodí.¹⁰⁶ Zdá se, že si Iserňan publikováním sbírky zamýšlel zbudovat „literární pomník“. Chtěl dokázat, že je důstojným pokračovatelem kapujských mistrů, ale také podat svědectví o svých životních peripetiích, obhájit své postoje, vyvrátit vůči němu vznesená obvinění a dehonestovat své konkurenty a nepřátele.

Přídomky, jež v epistoláři doprovázejí Jindřichovo jméno, se řídí následujícím kritériem. V listech určených italským příjemcům se setkáme s přízviskem *de Ysernia*, mimoitalským adresátům se Jindřich nejčastěji představuje s titulem *de Ytalia* či *Ytalicus*, výjimečně *de Syclia*.¹⁰⁷ Zajímavým zjištěním je i skutečnost, že u všech osob s magisterským titulem vyskytujících se v souboru V1, jež jsme schopni identifikovat, můžeme jejich titul doložit i z jiných pramenů. Epistolář také obsahuje několik sérií listů, které jsou prezentovány jako autentická korespondence.¹⁰⁸ S ohledem na velmi podobný styl těchto listů však byl proklamovaný podíl dalších osob na jejich vzniku zpochybňován, přestože ani v jednom případě nebyl proveden důkladný stylistický rozbor.

Věrohodnost obsahu epistoláře byla často posuzována na základě srovnání se sbírkou listinných formulářů. Kontrastně hodnotil obě sbírky zejména J. B. Novák, jenž svými rozhodnými závěry ovlivnil další generace badatelů. Zatímco

106 Např. listy týkající se tzv. Venušina dvora. Jejich erotický obsah byl zřejmě také důvodem, proč nebyly zapsány do pražského rukopisu sbírky. Srov. J. DIENSTBIER, *Osobnost*, s. 83.

107 Na tuto skutečnost upozornil již J. EMLER, *Die Kanzlei*, 35.

108 Závěr souboru V2 obsahuje sedm dopisů, které zachycují výměnu názorů mezi italskými emigranty v míšeňském exilu nejspíše r. 1270 (listy č. 235, 239–242, 244–245, fol. 195r–199r). Tři z nich otiskl také K. HAMPE, *Beiträge*, č. 9, s. 106–109. Na korespondenci se měl vedle Jindřicha z Isernie podílet i Mikuláš z Trano a Vitalis z Aversa. Patrně do stejné doby spadá i Jindřichova korespondence s Janem z Procidy. Srov. RBM II, č. 2584, s. 1119–1120. (J. Emler pod stejné číslo zahrnul i Janovu odpověď). Také o listu Oldřicha Poláka Iserňan tvrdí, že je autentický a že byl přepsán přesně včetně původní interpunkce. Srov. R. PSÍK, *Invectiva*, s. 66. Krakovský rukopis epistoláře zase uchoval sérii tří listů, které si měl Jindřich vyměnit s Tomášem ze S. Germano (rkp. Cr, č. 116–118, fol. 223ra–223vb). Jejich fragmenty lze najít u A. PETROVA, *Henrici Italici*, II, s. 119. První list je také obsažen v redakci vídeňského rkp. = RBM II, č. 2578, s. 1114–1115. Zcela originální, a to nejen v rámci Jindřichova díla, je pak soubor devíti listů, který zachycuje korespondenci Cerery s Neptunem, v níž se měli angažovat i mistr Mikuláš z Pontecurvo a zemský písař Velislav. Ve vídeňském rkp. se jedná o listy č. 137–145. Fragmenty otiskl A. PETROV, *Henrici Italici*, II, s. 89–91.

epistolář je podle Nováka soubor fiktivních listů a školních diktamin sepsaných Jindřichem z Isernie, listinář pokládal za oficiální kancelářskou sbírku sestavenou z největší části opisem listin z kanceláře Přemysla Otakara II. a Václava II. a jejího proklamovaného původce Jindřicha Vlacha ztotožnil s protonotářem Jindřichem.¹⁰⁹ Při této identifikaci se Novák opíral především o stylistické hledisko a listy, které jeho teze nepodporovaly, označoval za materiál cizího původu.¹¹⁰

Podobně jako epistolář, i listinář je dosud zpřístupněn pouze částečně.¹¹¹ Jeho dochování, byť někdy jen ve zlomcích, je doloženo v jedenácti rukopisech, jejichž filiační schéma se pokusil sestavit D. Třeštík. Ten rozlišil celkem tři redakce sbírky, jež byly uspořádány z původních konceptů patrně stejnou osobou na začátku 90. let. 13. st.¹¹² Za sbírku notáře Jindřicha Vlacha byl soubor listinných formulářů označen na základě explicitu jednoho z rukopisů.¹¹³ Relevantně posoudit vztah epistoláře a listináře a nalézt všechny vzájemné paralely bude možné až po jejich úplném edičním zpřístupnění. Přesto bych rád upozornil na

109 J. B. NOVÁK, *Henricus Italicus*, s. 253–275.

110 Srov. J. B. NOVÁK, *A. Petrov*, s. 426; Idem, *Redlichovo dílo „Rudolf von Habsburg“* (rec.), ČČH 10, 1904, s. 199. S Novákem polemizoval zejména ruský historik a slavista A. Petrov.

111 J. Voigt do své výběrové edice (*Das urkundliche Formelbuch*) sestavené podle královeckého rukopisu (*Codex archivii Regii Regiomontani*, sign. 281a) zařadil 189 kusů z celkového počtu 316. Rukopis, jenž představuje nejobsáhlejší variantu sbírky (srovnávací tabulky sestavil A. PETROV, *Henrici Italici*, II, s. 17–51) a jenž je také zřejmě nejstarší v příslušné redakci (D. TŘEŠTÍK, *Formularze*, s. 48) byl na začátku 20. st. předán Königliche Bibliothek zu Königsberg, pozdější Staats- und Universitätsbibliothek Königsberg, jejíž fond byl za války částečně zničen a poté odvezen do několika států. Dnes je rukopis považován za ztracený (R. PSÍK, *Formulářové sbírky a jejich zpřístupnění, Stav a perspektivy*, in: Almanach medicisty-editora, Pavel Krafl [ed.], Praha 2011, s. 84). Emler kromě formulářů z Voigtovy edice otiskl v RBM II i několik listinných vzorů z dalších dvou rukopisů sbírky – rkp. Zdeňka z Třebíče, NK ČR, sign. I E 48, a rkp. KPMK, sign. K 33, případně upozornil na různocnění.

112 D. TŘEŠTÍK, *Formularze*, s. 47–56. Některé Třeštíkovi závěry bude zřejmě nutné ve světle nových poznatků revidovat.

113 *Expliciunt instrumenta H(enrici) Italici* (rkp. KPMK, sign. K 33, fol. 107). Jinou redakci sbírky, jež byla doplněna dvaadvaceti původem slezskými formuláři, zase uvozuje incipit: *Incipit summa Nycolay compilata per magistrum Henricum Ytalicum* (rkp. ULBT, sign. 714, fol. 66ra). Její edici připravil K. Wutke: *Über schlesische Formelbücher des Mittelalters* (Darstellungen und Quellen zur schlesischen Geschichte, 26), Konrad Wutke (ed.), Breslau 1919, s. 43–106.

několik skutečností, které ukazují, že obě sbírky nejsou tvořeny tak antagonistickým obsahem, jak jej hodnotil J. B. Novák, a že i listinář obsahuje písemnosti, jejichž autorem, stylistou či zprostředkovatelem byl téměř jistě Jindřich z Isernie.

Isernský mistr zprostředkoval českému prostředí formuláře Petra z Viney, takže Čechy se vedle Francie staly druhým místem, kde vznikly tzv. neuspořádané sbírky listů a listin Petra z Viney.¹¹⁴ V několika Jindřichových listech najdeme více či méně zřetelnou inspiraci Petrovými kusy¹¹⁵ a Iserňan také odkazoval na životní dráhu svého stylistického vzoru, když si hledal podporu u vlivných osobností.¹¹⁶ Krakovský rukopis kromě epistoláře obsahuje také kompletní formulářovou sbírku Petra z Viney.¹¹⁷ I listinář je doplněn celou řadou privilegií sicilské kanceláře pocházejících z totožné sbírky.¹¹⁸

Vedle umělých rétorických výtvorů a vzorových listů epistolář obsahuje i reálné dopisy, které byly nebo měly být odeslány a jež byly pro potřeby sbírky pouze zkráceny o některé části. Důkaz pro toto tvrzení však lze podat jen výjimečně.¹¹⁹ Nasvědčovat by tomu mohl i fakt, že několik kusů z epistoláře (zejména z krakovského rukopisu) je obsaženo také v listináři.¹²⁰ Minimálně v jednom pří-

114 H. M. SCHALLER, *Zur Entstehung*, s. 148. Pro přehled všech známých rukopisů Petrovy sbírky srov. Idem, *Handschriftenverzeichnis zur Briefsammlung des Petrus de Vinea* (MGH, Hilfsmittel 18), Hannover 2002. Nejnovější poznatky přináší Karl BORCHARDT – Matthias THUMSER, *Die nach Petrus de Vinea benannten Mustersammlungen*, in: *Ars dictaminis. Handbuch der mittelalterlichen Briefstillehre*, s. 146–157.

115 Na některá Jindřichova diktamina inspirovaná listy Petra z Viney upozornil Benoît GRÉVIN, *Rhétorique du pouvoir médiéval. Les Lettres de Pierre de la Vigne et la formation du langage politique européen XIIIe–XIVe siècle* (Bibliothèque des écoles françaises d'Athènes et de Rome, 339), Rom 2008, s. 711–713.

116 K. HAMPE, *Beiträge*, č. 12, s. 122–125; RBM II, č. 2610, s. 1139–1140.

117 Rkp. Cr, fol. 1r–192v. H. M. SCHALLER, *Handschriftenverzeichnis*, s. 133. Jedná se o tzv. malou šestidílnou redakci.

118 Seznam přejetých listin podává L. POSPÍŠILOVÁ, *Příspěvek*, s. 88–89.

119 Jeden list z epistoláře (RBM II, č. 1080, s. 453) je v úplnosti včetně datace zapsán v tzv. vídeňské epistolární sbírce (*Eine Wiener Briefsammlung zur Geschichte des deutschen Reiches und der österreichischen Länder in der zweiten Hälfte des XIII. Jahrhunderts*, Otto Redlich [ed.], Wien 1894, č. 90, s. 99), která z velké části obsahuje pravděpodobně také reálnou korespondenci. Pro podrobnější popis viz následující kapitola.

120 R. PSÍK, *Invectiva*, s. 25.

padě se také obsah listů z epistoláře doplňuje nejen s listinářem, ale rovněž s autentickou listinou.¹²¹ V krakovské redakci epistoláře nacházíme také různá světská i duchovní privilegia a mandáty či listy úřední povahy. Mezi nimi např. *littere citatorie, indulgentie, assicuraciones, confirmaciones, autenticacio, exempcio*. K edičně zpřístupněným listům patří také oficiální zápis o zvolení vyšehradského děkana Kunona, proti jehož autenticitě nelze nic namítnout.¹²²

Svrázným tematickým celkem epistoláře jsou listy tzv. Venušina dvora (*Sacrum Veneris almae palacium*), v nichž se za mytologickým námětem a eroticickým obsahem snad skrývá rozpustilá zábava kroužku intelektuálů vedených Iserňanem, která má jasně antiklerikální akcent.¹²³ Jeden „doklad“ o fungování spolku se mi podařilo nalézt také v obsahu listináře.¹²⁴ Jedná se o privilegium vydané jménem krále Otakara, jehož zněním je do instituce slavnostně přijímán nový člen. Tato z formálního hlediska vzorová písemnost však v kancelářské praxi mohla jen stěží najít uplatnění, neboť členství v excentrickém spolku je jistému Mikuláši uděleno za to, že *quam studiose quamque sollerter idem Nycolaus cunctipotentis Cupidini, cuius vicem in terris gerimus, visus fuerit iuxta sacrorum continentiam canonum predecessoris nostri Ovidii eterne memorie obsequi et parere et quam bene talibus insudarit [...]*¹²⁵

121 Epistolární formuláře: RBM II, č. 2630, s. 1150 a č. 2472, s. 1063; listinný formulář: Ferdinand TADRA, *Mnichovský rukopis formuláře Vlacha Jindřicha*, VKČSN 4, 1890, č. 40, s. 85; autentická listina: CDB V/2, č. 762, s. 429–430. Dokumenty se týkají udělení prebendy při vyšehradském kostele protonotáři Jindřichovi. Pro podrobnější popis viz následující kapitola.

122 A. PETROV, *Henrici Italici*, II, s. 116–118; rkp. Cr, fol. 218vb–219rb, č. 99.

123 Souboru listů se naposledy věnoval J. DIENSTBIER, *Osobnost*, s. 82–94, jenž představil i interpretace dřívějších badatelů.

124 Rkp. NK ČR, sign. I E 48, fol. 25r–25v, č. 64, a rkp. KPMK, sign. K 33, fol. 89v–90r, č. 186. Obsáhlejší variantu téhož listu s jinými personáliemi najdeme v krakovském rukopisu epistoláře (fol 212ra–b, č. 61; srov. A PETROV, *Henrici Italici*, II, č. 61, s. 115–116).

125 Rkp. NK ČR, sign. I E 48, fol. 25v, č. 64.

Protonotář Jindřich v epistolári Jindřicha z Isernie

Kdybychom všechny listy, které se týkají mistra Jindřicha,¹²⁶ spojili pouze s jedinou osobou, v její biografii by se prolínaly osudy isernského exulanta s (proto) notářem české kanceláře, kanovníkem a garským farářem dohromady. Museli bychom tak konstatovat, že se jedná o identickou postavu. Budeme-li nadále oba jmenovce od sebe odlišovat, je bez kontextu listinného materiálu obtížné stanovit jednoznačné kritérium, jímž bychom bezpečně rozeznali listy týkající se záležitostí Iserňana od těch, které byly sepsány ve věcech protonotáře. Oba totiž doprovází magisterský titul a naopak (proto)notářský titul není v epistolári používán zcela konzistentně.¹²⁷ Např. v krakovském rukopise epistoláře máme dochovány dva listy, v nichž je olomoucká kapitula vybízena, aby mezi kanovníky přijala mistra H. V prvním listě tuto prosbu vznáší olomoucký biskup a kandidátem na důstojenství je *magister Henricus, regis Boemie notarius*, v druhém listu je žadatelem sám král, jenž ve stejné věci lobuje za svého protonotáře (*magistrum H., prothonotarium nostrum*).¹²⁸ Je však zřejmé, že oba listy k udělení kanonikátu doporučují tutéž osobu.¹²⁹

Zisk prebendy při vyšehradském kostele pro protonotáře Jindřicha dokumentuje soubor několika písemností. K dispozici máme pravou listinu z 1. ledna 1275,¹³⁰ její opis v listinári¹³¹ a s totožnou událostí velmi pravděpodobně souvisejí minimálně dva listy z epistoláře.¹³² Dokumenty lze chronologicky seřadit následovně. Král žádá kapitulou,¹³³ aby Jindřichovi udělila první volnou prebendu, která bude k dispozici: *ad primam vacantem prebendam eundem H. habere*

126 Častěji uváděn zkráceně pouze jako *magister H.*

127 Na kolísání titulu (proto)notář v listinném materiálu upozornil Z. FIALA, *Panovnické listiny*, s. 257, pozn. 51.

128 Rkp. Cr, fol. 234va–b, č. 198 a 199. Stěžejní části obou listů otiskl A. PETROV, *Henrici Italici*, II, s. 122–123). Srov. také *Codex epistolaris Rudolphi I. Rom. regis, epistolas CCXXX. anecdotas continens*, Franz Joseph Bodmann (ed.), Leipzig 1806, č. 32, s. 300–301.

129 Dává to najevo i regest druhého listu: *Sequitur epistola eisdem de eodem* (rukopis Cr, fol. 234va).

130 CDB V/2, č. 762, s. 429–430.

131 F. TADRA, *Mnichovský rukopis*, č. 40, s. 85.

132 RBM II, č. 2630, s. 1150 a č. 2472, s. 1063.

133 Její označení je ve všech rukopisech, které list obsahují, vynecháno.

*dignemini commendatum.*¹³⁴ Kapitula vychází přání vstříc a svou vůli stvrzuje zmíněnou listinou, jejímž vydavatelem je vyšehradský probošt Petr.¹³⁵ Jiný list pak reprodukuje královy díky.¹³⁶ Zde tak máme před sebou jeden z případů, kdy se obsah epistoláře doplňuje s listinářem, respektive pravou listinou a kdy pisatel listů, jímž je bezesporu Jindřich z Isernie, jménem českého krále agituje ve prospěch protonotáře Jindřicha. Zároveň by to podporovalo domněnku, že Iserňan skutečně vedl (jako notář?) královskou korespondenci.¹³⁷

Jiná skupina listů se týká intervence krále Přemysla na obranu svých exponentů v Rakousích, kteří během r. 1277 museli čelit represím a vězněním ze strany přívrženců Rudolfa Habsburského.¹³⁸ Za pozornost stojí Přemyslův list z června tohoto roku, který se týká propuštění notáře Konráda, neboť se dochoval ve dvojím vyhotovení. První neúplnou verzi listu adresovanou Rudolfu Habsburskému obsahuje epistolář Jindřicha z Isernie,¹³⁹ druhá, zasláná norimberskému purkrabímu Fridrichovi, je zapsaná v tzv. vídeňské epistolární sbírce, jež z velké

134 RBM II, č. 2472, s. 1063. List je stylizován Jindřichem z Isernie. Pro obraty *in recta statera iudicii singula ponderantes; sinceritatem vestram duximus affectuosius exorandam* či *grati favoris lumine blandientes* nacházíme v dalších Iserňanových listech celou řadu *similií*, naopak v listinném materiálu se mi je dohledat nepodařilo. *De prebendali provisione* usiluje také anonymní žadatel v dosud nevydaném listu krakovského rukopisu (fol. 209va, č. 45), v němž odkazuje na totožné přání krále. Strohý list je snad možné také zařadit do skupiny výše zmíněných dokumentů.

135 [...] *statuimus, ut magistro Heinricho, regni Boemie prothonotario, Pragensi atque Olomucensi canonico et plebano in Gors, confratri et concanonico nostro, [...] prebenda in nostra ecclesia per ecclesie nostre decanum, qui pro tempore fuerit, quam primum se facultas obtulerit et quam idem magister Heinrichus acceptandam duxerit, assignari debeat sine mora [...]* (CDB V/2, č. 762, s. 429).

136 *De promozione magistri H., prothonotarii nostri, graciaram vobis acciones referimus [...]* (RBM II, č. 2630, s. 1150). List nese opět rysy Iserňanova stylu.

137 Je ovšem třeba připustit i variantu, že listy byly stylisticky upraveny až *ex post* při jejich zařazení do sbírky, a v úvahu je nutné vzít také možnost, že díky Iserňanově učitelskému působení v notářské škole si některé obraty a slovní spojení, jež nacházíme v jeho listech, mohli osvojit i jeho žáci.

138 RBM II, č. 1070, s. 448, č. 1080, s. 453, č. 1091, s. 460 a č. 1099, s. 463. Do sledovaného období spadá několik dalších formulářových listů psaných jménem českého krále. Srov. *Codex epistolaris*, č. 23–35, s. 63–92. Napjatou situaci v pohraničí shrnuje J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.*, s. 435nn.

139 RBM II, č. 1080, s. 453; *Codex epistolaris*, č. 24, s. 66–68.

části obsahuje pravděpodobně reálnou korespondenci.¹⁴⁰ Klíčové pasáže obou listů se téměř doslova shodují, a lze je tak s největší pravděpodobností považovat za autentické, jejich znění však sloh Jindřicha z Isernie neprozrazuje.¹⁴¹

Ke stejným událostem se váže i list garského plebána, protonotáře Jindřicha, jenž se musí bránit proti poškozování svých práv a útokům na své farní obročí.¹⁴² Dopis se však použitou slovní zásobou a obraty jednoznačně hlásí k písemným produktům isernského mistra.¹⁴³ Pisatel nejprve v temných barvách líčí nastalou situaci: „Dychtivá touha po zisku nyní tak silně žhne, že čest je hanebně pošlapávána, práva jsou rozvracena a bezpráví se po prolomení morálních zábran neomezeně šíří cestami násilného pustošení. Nespravedlnost utiskuje bezúhonné, děsí pokojně žijící a mlčenlivé nutí lkavě křičet [...]“¹⁴⁴ V druhé části dopisu pak Jindřich konkretizuje příkoří, která se dějí *in ecclesia mea in Gors*, a s prosbou

140 *Eine Wiener Briefsammlung*, č. 90, s. 99–100; srov. Oswald REDLICH, *Rudolf von Habsburg. Das Deutsche Reich nach dem Untergange des alten Kaisertums*, Innsbruck 1903, s. 749. Vídeňská formulářová sbírka obsahuje 323 listů světských i duchovních hodnostářů (včetně papežských listů) z let 1277–1298. Její první část velmi pravděpodobně sestavil Gottfried, protonotář Albrechta I. Habsburského, druhá část je přepracováním formulářů z kanceláře Rudolfa I. Habsburského.

141 Autorství Jindřichovi připisoval O. REDLICH, *Rudolf von Habsburg*, s. 749, který tak listy považoval za důkaz Iserňanova působení v královské kanceláři. S poukazem na jejich styl tomuto argumentu oponoval Jan Bedřich NOVÁK, *Redlichovo dílo „Rudolf von Habsburg“* (rec.), ČČH 10, 1904, s. 98, jenž je měl za produkt neznámého písaře.

142 RBM II, č. 2632, s. 1150–1151. Regest listu zní: *Rogatur nobilis, ut aput regem Romanorum pro magistro H. de Gors preces fundat.*

143 Srov. již úvodní větu listu: *Ardens habendi cupiditas tante curiositatis estibus plurimorum succendit mortalium pectora [...]* S obraty *procellarum fluctibus; procellarum spiritibus; procellarum spiritus* či *spiritum/spiritibus audacie* se setkáme v několika Iserňanových listech. Také spojení *auxiliaris opem dextere prebeatis* nalezneme v epistolári několikrát analogicky vyjádřeno: *nobis prebebitis auxiliaris dextere subsidium* (RBM II, č. 1106, s. 468); *auxiliaris suffragium dextere porrexat* (K. HAMPE, Beiträge, č. 12, s. 124); *auxiliaris dextere suffragium porrigentes* (RBM II, č. 2568, s. 1109). List nabízí i několik různých slovních a myšlenkových stylistických ozdob.

144 [...] *sic acquirendi appetens incandescit esuries, fit, ut inhoneste vicietur honestas, iuribus irrogentur iniurie et frenis contractis modestie per noxie compita violencie discurrantur. Sequitur, ut iniquitas iustos opprimat, conturbet quietos et silentes excitet querulos ad clamores [...]* (RBM II, č. 2632, s. 1150; text citován po emendaci).

o pomoc se obrací na nejmenovaného církevního preláta,¹⁴⁵ aby se u římského krále domohl zásahu vůči utrpěnému bezpráví. Zdůrazňuje přitom, že byl do farního úřadu řádně ustanoven pasovským biskupem Petrem.¹⁴⁶ Nepřijmeme-li tezi o jednom Jindřichovi, máme před sebou další list přinejmenším z části stylizovaný Jindřichem z Isernie ve věci protonotáře Jindřicha.

J. B. Novák poukazoval na to, že obsah epistoláře skýtá také listy, které údajně adresoval Jindřich z Isernie Jindřichu protonotáři, a jsou proto uváděny jako jeden z vážných argumentů pro odlišení obou postav. Novák ve sbírce našel pět takových psaní.¹⁴⁷ Podle znění regestu prvého z nich pisatel doporučuje mistru H. jakéhosi Jana,¹⁴⁸ z textu dopisu se však další biografické údaje nedozvíme. Také dopis dochovaný pouze v krakovském rukopise je (v záhlavním registu) adresován mistrovi H. Anonymní autor mu k uzdravení posílá alespoň útěšné psaní, neboť na pořízení léků nemá dostatek prostředků.¹⁴⁹ Zbýlé tři listy souvisí s Iserňanovým pobytem ve Strahovském klášteře. První z nich však není adresován protonotáři, jak se domníval Novák, nýbrž českému králi.¹⁵⁰ Ani další Novákem citovaný kus není určen protonotáři, ale dvěma přátelům, snad notářům, které tímto Jindřich z Isernie vyzývá, aby se připojili k jeho žádosti směřované

145 RBM II, č. 2632, s. 1150–1151. Oním prostředníkem, kterého Jindřich oslovuje *pater et domine*, snad mohl být olomoucký biskup Bruno. Stejnými slovy se na tohoto episkopa Iserňan obrací i v jiném listě (HAMPE, *Beiträge*, č. 12, s. 122–125).

146 [...] *canonice sim adeptus et ex auctoritate ordinaria reverendi in Christo patris et domini mei, domini P, venerabilis episcopi Pataviensis, in eadem ecclesia institutus [...]* (RBM II, č. 2632, s. 1151).

147 J. B. NOVÁK, *Tak zvaný*, s. 266–267. Čtyři listy otisk EMLER (RBM II, č. 2586, s. 1121 a č. 2615–2617, s. 1139–1144), pátý se nachází pouze v krakovském rukopisu sbírky a nebyl dosud otištěn (fol. 217ra, č. 85).

148 *Magistro H. reconmittit Io. et sua notificat negocia, que sibi idem promisit promovere* (RBM II, č. 2586, s. 1121).

149 *Eadem eciam Magistro H., qui tunc infirmabatur, ad solacium presentatur in hunc modum* (rkp. Cr, fol. 217ra, č. 85).

150 J. EMLER (RBM II, č. 2615, s. 1141–1142) z neznámého důvodu upravil znění regestu, přestože list otiskl již T. DOLLINER, *Codex epistolaris*, č. 9, s. 21–25: *Conqueritur regi de Strahoviensibus [...]* Rukopisy jiné než Dollinerovo čtení nepřipouštějí. Z textu dopisu také vysvítá, že jeho adresátem byl český král.

mistru H. Pouze regist vídeňské redakce sbírky výslovně uvádí, že oním mistrem H., u nějž se oba pánové mají přimluvit, je protonotář.¹⁵¹

Zkombinujeme-li údaje, které poskytuje tento list, s textem listu, který mu v rukopisech předchází, pak právě v něm najdeme doklad psaní,¹⁵² o němž můžeme s velkou jistotou prohlásit, že jej adresoval Iserňan mistru Jindřichovi, královskému úředníkovi, s největší pravděpodobností protonotáři, uvěříme-li i výše zmíněnému registu. Toto je jediný list epistolární sbírky, o kterém nám údaje obsažené v textu dovolují konstatovat, že zachycuje vzájemnou komunikaci mezi Jindřichem z Isernie a Jindřichem protonotářem.¹⁵³

Jindřich Vlach ve formulářích 13. století

Všechny dosud publikované listy epistoláře, v nichž figuruje Jindřichovo jméno s přízviskem *de Ytalia* či *Ytalicus*, se bezpečně týkají Jindřicha z Isernie a Iserňan byl téměř jistě také jejich autorem. Toto jméno s italským přídomkem se však objevuje i v dalších formulářových sbírkách konce 13. st., přičemž badatelé se nemohou shodnout, zda se za ním v konkrétním formuláři skrývá Iserňan, protonotář Jindřich, nebo zda se jedná jen o fiktivní údaj, který doplnil pořadatel sbírky. Mezi tyto formuláře patří vedle listinné sbírky Jindřicha Vlacha (zejména její redakce dochovaná v rukopise Zdeňka z Třebíče) také formulářová sbírka biskupa Tobiáše z Bechyně a fragmenty formulářů otištěné Wilhelmem Wattenbachem.¹⁵⁴

Pro tradičně uváděný rok úmrtí či odchodu Jindřicha z Isernie z českých zemí (1278) hovoří pouze neexistence spolehlivých pramenů. O novou inter-

151 *De eodem, ut moneatur magister H. prothonotarius super hiis, pro quibus eum magister H. Ytalicus rogaverat* (RBM II, č. 2617, s. 1143).

152 RBM II, č. 2616, s. 1142–1143.

153 Iserňan si v listu, který snad lze datovat do 2. poloviny r. 1274, stěžuje na nevhodné zacházení a všemožné ústrky ze strany řeholníků, k nimž mělo docházet po úmrtí opata Gotfrida a odjezdu převora Jindřicha. Žádá nápravu, potrestání viníků a prosí, aby bylo královým jménem poděkováno vyšehradskému děkanovi Kunovi, který se Iserňana opustivšího Strahov ujal a poskytl mu azyl.

154 *Fragmente eines böhmischen Formelbuches aus dem 13. Jahrhundert*, Wilhelm Wattenbach (ed.), FDG 15, 1875, s. 215–238.

pretaci se pokusil Václav Hrubý, jenž ve své polemice s J. B. Novákem vycházel z předpokladu, že všechny formulářové zmínky o Jindřichu Vlachovi se ve skutečnosti týkají Iserňana, který tak mimo jiné působil v 80. letech ve staroměstské kanceláři.¹⁵⁵ Této hypotéze by nasvědčovala skutečnost, že neexistuje jediná pravá písemnost, v níž bychom (proto)notáře Jindřicha s přívlastkem Vlach mohli nalézt.¹⁵⁶

V doposud vydaných formulářích, jež jsou obsaženy také v rukopisu Zdeňka z Třebíče, nacházíme jméno Jindřicha Vlacha celkem sedmkrát (pětkrát v *dpm* formulích). Ve všech případech jej doprovází magisterský titul, třikrát notářská funkce a jednou hodnost vicekancléře. Tento úřad však z dobových pramenů neznáme a formulář, v němž král uděluje svému vicekancléři mistru Jindřichovi Vlachovi (*magistri Heinrici Italici, dilecti vicecancellarii et fidelis nostri*) ves Holubice, nemohl být sepsán v době, do níž se hlásí.¹⁵⁷ Král Otakar, jenž je uveden jako jeho vydavatel, v něm mimo jiné připomíná věrné služby, jež Jindřich prokazoval již jeho dědu Václavovi a otci Petrovi (!).¹⁵⁸

Stejně pochybný je i formulář, v němž mistr Jindřich Vlach slibuje věnost králi Václavu II. (*domino Wenzeslao, inclito regi Boemiae*).¹⁵⁹ K slavnostní přísaze mělo dojít r. 1279, kdy však osmiletý Václav pobýval v internaci a mezi svědky uvedený Oldřich nebyl pražským proboštem, této dignity dosáhl až r. 1285.¹⁶⁰ Dodejme, že totožný formulář v rukopisu pražské kapituly nabízí zajímavé různočtení – text je psán z pohledu první osoby a přísaha je skládána protonotáři českého krále.¹⁶¹

Údaje, jež se navzájem vylučují, uvádí i další formulář, v němž Jindřich Vlach tentokrát figuruje jako datář.¹⁶² Vydavatelem je opět Přemysl Otakar II., *dei gra-*

155 V. HRUBÝ, *Jindřich Vlach*, s. 145–148.

156 L. JAN, *Fiktivní notář*, s. 534.

157 Ibidem, s. 534; Srov. J. EMLER, *Die Kanzlei*, s. 57–58.

158 RBM II, č. 2631, s. 1150. Vydavatelem měl být samozřejmě král Václav II., jako jeho otec měl být uveden Přemysl.

159 RBM II, č. 2628, s. 1149.

160 J. EMLER, *Die Kanzlei*, s. 31; Antonín PODLAHA, *Series praepositorum, decanorum, archidiaconorum aliorumque praelatorum et canonicorum s. Metropolitanae ecclesiae Pragensis a primordiis usque ad praesentia tempora*, Praha 1912, s. 18.

161 Na různočtení upozorňuje Emler v registru.

162 RBM II, č. 2388, s. 1033.

cia Boemorum rex quartus. Přemysl však byl v pořadí již pátým českým králem, jak se také sám dává na některých listinách titulovat. Formulář, v němž král osvobozuje pražského měšťana Mikuláše od povinností a poplatků, se hlásí do r. 1267, mezi svědky ovšem nacházíme Jindřicha z Rožmberka, jenž byl v uvedené době ještě dítětem.¹⁶³

Jiné dva formuláře, jež se týkají osoby královského kaplana a lékaře Jindřicha, jsou jedním z mála případů, kdy jsme schopni k formulářovému znění listiny přiřadit její dochovaný originál. V první takové listině z 11. března 1286 dává Václav II. svému lékaři a kaplanu Jindřichovi statky ve vsi Povel.¹⁶⁴ Příslušný formulář postrádá jméno vydavatele, název vesnice, koroboraci i datum vyhotovení.¹⁶⁵ Tentýž formulář v rukopise Zdeňka z Třebíče zmiňuje vesnici Sagezd a *dpm* formulí se jménem *Henricus Italicus*, jinak text odpovídá originálu.¹⁶⁶ Jako datář pak *Italicus* vystupuje také ve formuláři, v němž král Václav II. přiznává na žádost místního plebána, výše zmíněného královského lékaře a kaplana Jindřicha, kostelu sv. Václava v Hradci u Opavy různé druhy příjmů.¹⁶⁷ Formulář se hlásí do r. 1287, jeho hodnověrnost však v tomto případě nemůžeme podpořit žádnou listinou.

Poslední dva již vydané formuláře, v nichž *dpm* formule uvádí jméno Jindřicha Vlacha, spojuje osoba Purkarta z Vintřberka (Vimperka), jenž patřil k předním důvěrníkům Přemysla Otakara II. a jeho synu Václavovi se patrně měl po jeho usednutí na trůn stát jakýmsi opatrovníkem.¹⁶⁸ Oba formuláře by snad bylo možné zasadit do prvních měsíců r. 1284, kdy se po palácovém převratu Závěše

163 Datum Jindřichova narození není známo. V listině z r. 1265 je uveden ještě jako *puer* (CDB V/1, č. 432, s. 641). První listinu vydává spolu se svým bratrem Vítkem až v r. 1272 (CDB V/2, č. 656, s. 284–285).

164 CDM IV, č. 240, Antonín Boček (ed.), Olomouc 1845, s. 314–315.

165 *Das urkundliche Formelbuch*, č. 173, s. 162.

166 Formulář č. 108, fol. 37r. Rozdíly jsou pouze v několika málo jednotlivých slovech či v transpozici sousedních slov, což jsou změny, k nimž mohlo dojít neúmyslně při opisu. Datářem originálu byl protonotář a sadský probošt Jan, psán je však rukou bývalého protonotáře Jindřicha (CDB VII/5, s. 25). Na základě této skutečnosti vznesla S. DUŠKOVÁ, *Kdo byl*, s. 64–65, domněnku, že lékař a kaplan Jindřich je totožný se stejnojmenným protonotářem, kterého zároveň ztotožňovala s Jindřichem z Isernie.

167 RBM II, č. 2544, s. 1094–1095.

168 Libor JAN, *Václav II., Král na stříbrném trůnu (1283–1305)*, Praha 2015, s. 64.

z Falkenštejna rozhořel boj mezi dvěma šlechtickými uskupeními.¹⁶⁹ V prvním formuláři král Václav¹⁷⁰ bere Purkarta zpět do své přízně, v druhém, hlásícím se do 26. ledna,¹⁷¹ král zaručuje Purkartovi bezpečný příchod ke dvoru, jakož i následný odchod.¹⁷² Oba kusy zapadají do kontextu dalšího formuláře z dubna 1284, v němž Václav II. slibuje na příkaz římského krále dodržovat příměří s výše uvedeným Purkartem a Zbyslavem z Třebouně a jejich společníky,¹⁷³ a snad s nimi také souvisejí dvě listiny z 24. května téhož roku, v nichž se obě konkurenční šlechtické skupiny zavazují k věrnosti králi a slibují zachovávat mír se svými rivaly.¹⁷⁴

Z výše uvedeného přehledu je tedy patrné, že zatímco některé formuláře v rukopisu Zdeňka z Třebíče s *dpm* formulí *magister Henricus Italicus* mají poměrně vysokou věrohodnost – v jednom případě se můžeme opřít o znění originální listiny, jiné vzbuzují oprávněné pochybnosti. Opakujícím se problémem jsou zejména nesrovnalosti mezi dobou sepsání, do níž se hlásí, a osobními údaji, které obsahují. Nejdiskutabilnější jsou pak oba formuláře, jež se bezprostředně týkají osoby Jindřicha Vlacha, tedy jeho přísaha králi a zisk vesnice Holubice. Podezřelá je i ta skutečnost, že Jindřichovo jméno bylo doplněno pouze do rukopisu Zdeňka z Třebíče. Totožné formuláře, jež nacházíme ve Voigtově edici při-

169 K situaci srov. L. JAN, *Václav II.*, s. 66–69.

170 Jméno panovníka v rukopisech kolísá: *Das urkundliche Formelbuch*, č. 32, s. 44, uvádí iniciálu O., rkp. Zdeňka z Třebíče krále Václava a v rkp. pražské kapituly údaj o vydavateli chybí. Z obsahu formuláře vyplývá, že jeho vydavatelem musel být Václav II., neboť prohlašuje, že *correctioni domini et patris nostri Rudolphi, serenissimi Romanorum regis semper augusti, et successorum eius in eodem regno volumus humiliter subiacere*. Označení syn – otec ve vztahu Václava II. k Rudolfu Habsburskému se objevuje i v dalších formulářích (srov. RBM II, č. 1311, s. 565–566 a č. 1393, s. 598–599), výjimečně i v listinách (srov. RBM II, č. 1507, s. 648).

171 RBM II, č. 2258, s. 981. Spolehlivost datace není příliš vysoká. Na začátku r. 1284 Václav ještě užíval titul *dominus et heres regni Boemiae*, zde titulován již jako *rex*. Formulář nesprávně uvádí třetí indikci (r. 1290), tento omyl však výjimečně postihoval i autentické listiny (srov. CDB V/2, č. 762, s. 429–430). Protože formulář zmiňuje královnu Kunhutu jako žívou, je *terminus ante quem* září r. 1285.

172 RBM II, č. 2258, s. 981.

173 RBM II, č. 1311, s. 565–566.

174 RBM II, č. 1316–1317, s. 569–570.

pravené podle královeckého rukopisu listináře, *dpm* formule neobsahují a rukopis pražské kapituly¹⁷⁵ Jindřichovo jméno v textu vynechává.¹⁷⁶

Je však třeba dodat, že se tak neděje pouze v případě Jindřicha Vlacha. I jména dalších notářů, které udává kodex Zdeňka z Třebíče, ve dvou výše uvedených rukopisech nenajdeme a jejich doplnění do formulářů (minimálně v některých případech) neodpovídá skutečnosti. Např. protonotář *H(enricus)*, je uveden v *dpm* formulí formulářové listiny hlásící se již do r. 1257, kterou Přemysl Otakar II. věnuje dominikánskému řádu pozemek k založení kláštera v Nymburce.¹⁷⁷ V jiném formuláři král Přemysl svěřuje podkomořímu Heřmanovi k dědičnému užívání jistou oblast poblíž polských hranic. Tento kus sice postrádá dataci, ale jako datář je uveden protonotář Velislav, jenž ovšem uvedený úřad zastával až po nástupu Václava II. na trůn v letech 1283–1289.¹⁷⁸

Podle D. Třeštíka byl pořadatelem obsahu rukopisu Zdeňka z Třebíče Jindřich Vlach, jenž také sám své jméno do formulářů doplnil.¹⁷⁹ Přijmeme-li Třeštíkovu tezi, stále zůstává otázka, kdo se za osobou s tímto přízviskem skrývá a zda mezi ní a kusy, do nichž svůj „formulářový pseudonym“ připsala, existuje nějaká souvislost, nebo ve formulářích figuruje čistě náhodně.¹⁸⁰ Jediný případ, kdy můžeme formulář s *dpm* formulí Jindřicha Vlacha srovnat s originální listinou, by nasvědčoval tomu, že sestavitel sbírky kromě drobných úprav svým jménem pouze nahradil původního datáře.¹⁸¹

175 KPMK, sign. K 33. K rukopisnému dochování listináře Jindřicha Vlacha srov. D. TŘEŠTÍK, *Formularze*, s. 47–56.

176 Tuto informaci poskytuje Emler pod příslušným registrem (srov. RBM II, č. 2628, s. 1149 a č. 2631, s. 1150).

177 RBM II, č. 2397, s. 1038. Na řadu nesrovnalostí v listině upozornil Josef Vítězslav ŠIMÁK, *Dějiny královského města Nymburka*, ČČH 24, 1918, s. 286–300.

178 Ke kariéře mistra Velislava srov. CDB VII/5, s. 26; D. HAVEL, *Listinné písmo*, s. 37–38; Z. SVITÁK, *Kdo byl*, s. 37–57; M. POJSL – I. ŘEHOLKA – L. SULITKOVÁ, *Panovnická kancelář*, s. 320–321.

179 D. TŘEŠTÍK, *Formularze*, s. 50, pozn. 37.

180 D. TŘEŠTÍK Jindřicha Vlacha ztotožňuje s Jindřichem z Isernie i protonotářem Jindřichem (Ibidem, s. 55).

181 Po zřejmém srovnání dalších formulářových kusů s jejich listinnými předlohami lze konstatovat, že postup pořadatele sbírky nebyl vždy stejný. V některých případech formulářové znění téměř doslova odpovídá listině (srov. např. *Das urkundliche Formelbuch*, č. 30, s. 41–42, a CDB V/2, č. 635, s. 245–247), zkráceny či zcela vynechány jsou zpravidla pouze pasá-

Jindřichovo jméno však ve zkoumaném manuskriptu nenalzáme pouze s přídomkem *Italicus*, představuje se i jako *Henricus Apulus*.¹⁸² V této podobě se vyskytuje čtyřikrát v *dpm* formulích v oddílu věnovaném *assecuraciones* – listinám zaručujícím bezpečný průchod či pobyt.¹⁸³ Tento typ písemnosti, zdá se, skýtal našemu pisateli větší prostor pro prezentaci individuálního stylu.

Ve formulářových listinách č. 162 (vydavatel Přemysl Otakar II.) a č. 163 (vydavatel Václav II.)¹⁸⁴ nacházíme slovní spojení, jež jsou pro listinný materiál zcela netypická: *ut ipsius anxia mens herensque voluntas non formidet dubitans nec dubitet formidans* (162); *in certitudinis stabilitatem ipsius animi fluctuantis anchora defigatur* (162); *fluctuantis de nobis animi vestri vestigia figere possitis in certo totiusque suspicionis ambigua cedat dubietas* (163).¹⁸⁵ Stylisticky nejzajímavější je ovšem listina č. 160, v níž král Václav II. zaručuje bezpečný návrat do vlasti jistému Tasovi.¹⁸⁶ Pisatel v arenze parafrázuje Vergilia¹⁸⁷ a pro některé slovní obraty formuláře lze nalézt *similia* v epistolári Jindřicha z Isernie.

že, jež nebylo třeba v kancelářské pomůcce neustále opakovat (typicky intitulace, inskripce, koroborace, subskripce, datace), jindy narazíme i na výrazné stylistické zásahy. Srov. např. rkp. I E 48, fol. 69v, č. 183, jehož část otiskl A. PETROV, *Henrici Italici*, II, č. 182, s. 190, s listinou CDB V/2, č. 654, s. 282–283.

182 V několika dalších *dpm* formulích se setkáme také se zkratkou *magister H.* či *notarius H.*

183 V rkp. I E 48 se jedná o listiny č. 155–164, fol. 56r–60r. Poslední listina vydaná jménem císaře Fridricha II. do této skupiny zcela nezapadá a pochází z formulářové sbírky Petra z Viney (*EPdV*, VI, č. 6).

184 Rkp. I E 48, fol. 58v–59r. Prvně uvedenou listinu vydal F. J. Bodmann, *Codex epistolaris Rudolphi I.*, č. 10b, s. 273, druhá dosud nebyla otištěna.

185 Spojení *anxia mens* či *anxietas mentis, animus fluctuans a dubietas ambigua* nacházíme na několika místech i v epistolári.

186 Rkp. I E 48, fol. 59r, č. 160; srov. *Codex epistolaris Rudolphi I.*, č. 9b, s. 272. Otištěná listina se od jejího znění v rukopise drobně odchyľuje a postrádá koroboraci. Bodmannův pramen však není znám.

187 [...] *natalis patrie fines et arva liqueris dulcia* [...] Srov. VERGILIUS, *Bucolica*, 1,3, ed. Otto Ribbeck, in: P. Vergili Moronis Opera, Leipzig 1904, s. 1: [...] *patriae fines et dulcia linquimus arva*.

listinář Jindřicha Vlacha (č. 160)	epistolář Jindřicha z Isernie ¹⁸⁸
<i>nostrī pectoris aulam condescenderit</i> ¹⁸⁹	<i>aula vestri pectoris</i> (16); <i>in sacra vestri aula pectoris</i> (22); <i>nostrī pectoris aula</i> (69)
<i>ex invidie plerumque procedit pharetra</i>	<i>de lingue dolose pharetra processerunt</i> (152); <i>de malediccioniis pharetra exurencia in consiliarium spicula iaculatur</i> (144)
<i>efficere nititur etiam per figmenta</i>	<i>excusacionis figmenta simulatorie sunt obiecta</i> (142); <i>varicose falsitatis figmenta</i> (144)

Ze srovnání vyplývá, že součástí listináře Jindřicha Vlacha jsou i kusy, které velmi pravděpodobně sestavil Jindřich z Isernie, zde pod jménem *Henricus Apulus*. Nelze ovšem vyloučit, že se jedná o starší Iserňanovy texty, jež byly při zařazení do listinné sbírky aktualizovány. Není proto možné na jejich základě dokládat, že Iserňan žil a tvořil i za vlády Václava II. Také listiny s *dpm* formulí *Henricus Italicus* mu jen na základě lexikálního rozboru přisoudit nelze.

Opustíme-li sbírku Zdeňka z Třebíče, zbývají další tři důležité relace, z nichž se dají částečně rekonstruovat životní osudy Jindřicha Vlacha. První skupina dokumentů se týká Jindřichova působení ve staroměstské kanceláři na začátku 80. let 13. st. K němu se pojí dva formuláře ze sbírky Tobiáše z Bechyně a dvě listiny z let 1282 a 1288.¹⁹⁰ *Henricus Italicus* formulářů je podle mínění J. B. No-

188 Není-li uvedeno jinak, udává číslo v závorce pořadí listu ve vídeňském rkp. epistoláře (ÖNB, Wien, sign. 3134. Srovnávací tabulku všech rukopisů, edic a překladů sestavil R. PSÍK, *Invectiva*, s. 130–146.

189 Srov. slovní spojení v listině ze 7. září 1284 (= RBM II, č. 1323, s. 572) stylizované bývalým protonotářem Jindřichem: [...] *aula nostrī pectoris estuans* [...].

190 Formulářová sbírka Tobiáše z Bechyně obsahuje několik listů z Jindřichova epistoláře. Další lze Jindřichovi či některému z jeho žáků přisoudit na základě stylistického hlediska. Srov. *Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně*, s. xxx (*sic!*). Kusy věnované Jindřichovu působení ve staroměstské kanceláři jsou zachyceny pod č. 250 a 251, s. 189–192. Nejnověji se formuláři

váka a Ferdinanda Tadry opět bývalý protonotář.¹⁹¹ Ke stejnému názoru došli při studiu listin Jindřich Šebánek se Sášou Duškovou.¹⁹² Současní diplomatičtí se však k této atribuci nepřiklánějí¹⁹³ a proti ztotožnění s městským písařem Jindřichem uvedeným v listině z r. 1288 (*Henricus notarius civitatis*) lze vznést i další argumenty.

Opět je těžko představitelné, že by se bývalý protonotář Jindřich, trojnásobný kanovník a správce výnosné garské fary, dal najmout jako městský písař a ve svědečné řadě se nechal uvést na posledním místě za čtrnácti měšťany.¹⁹⁴ Naopak Iserňan, jehož působení u dvora patrně přímo záviselo na přízni krále Přemysla, musel po jeho smrti zřejmě hledat uplatnění na jiném místě.

Z formuláře, jenž je vlastně slavnostním záhlavím jinak nedochované knihy smluv, se dozvídáme, že podnět k jejímu zřízení podal městský přísězný Engbert, který jménem obce požádal o spolupráci Jindřicha Vlacha, notáře zesnulého krále, aby *regalium registrarum ad instar* pomohl s kategorizací smluv a jejich zaevdováním.¹⁹⁵ Zaměříme-li se na styl a zejména slovní zásobu tohoto formuláře, najdeme v něm obraty, jež užíval také Jindřich z Isernie.

v kanceláři biskupa Tobiáše z Bechyně a jejich vztahem k autentickým listinám zabýval Lukáš FÜHRER, *Listina pražských biskupů v pozdním 13. století. Diplomatičká analýza a její metody v době transformace*, disertační práce, MU Brno 2019, s. 205–208 a 234–247, jenž mimo jiné při důkladném srovnání konfirmačních listin a formulářů (včetně formuláře z rukopisu Zdeňka z Třebíče) revidoval závěry předchozích badatelů.

- 191 J. B. NOVÁK, *Henricus Italicus*, s. 257–258; F. TADRA, *Mnichovský rukopis*, s. 88–89. Tadra totožné formuláře objevil v mnichovském rukopise listinné sbírky Jindřicha Vlacha (Bayerische Staatsbibliothek, sign. Cml. 22303).
- 192 J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, *Česká listina*, s. 135; S. DUŠKOVÁ, *Kdo byl*, s. 65. Srov. také Rostislav NOVÝ, *Městské knihy v Čechách a na Moravě 1310–1526. Katalog* (AUC Philosophica et Historica 4), Praha 1963, s. 19. Jedná se o tyto dvě listiny: CDB VI/1, č. 245, s. 303–304 a RBM II, č. 1461, s. 627.
- 193 D. HAVEL, *Listinné písmo*, s. 42.
- 194 L. JAN, *Fiktivní notář*, s. 533.
- 195 *Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně*, č. 250, s. 190: [...] *Henricum Italicum notarium quondam dicti domini regis rogaverunt unanimiter et instanter, ut prelibata quaternis in istis conscriberet et contractus vel obligationes per differencias distingueret tytulorum*. Srov. V. HRUBÝ, *Jindřich Vlach*, s. 149–150.

záhlaví staroměstské knihy smluv ¹⁹⁶	epistolář Jindřicha z Isernie
<i>perpetuo confederacionis glutino</i>	<i>sincere dileccionis glutino</i> (50)
<i>procellarum spiritum tranquillare</i>	<i>stabit, cum dixeritis, spiritus procellarum</i> (10)
<i>producere potest in actum</i> ¹⁹⁷	<i>deducas in actum</i> (80); <i>celeriter producatur in actum</i> (155)
<i>partesque iusticie actualis ope ministerii execucioni totaliter mancipare</i>	<i>execucionem debite mancipasse</i> (51); <i>dignemini mancipare circa eorum execucionem</i> (109)

Druhý formulář datovaný do 19. listopadu 1280 zachycuje přiznání měšťa-
na Oldřicha Babice k ročnímu poplatku z nájmu pro Strahovský klášter. K jeho
autorství se opět hlásí notář Jindřich Vlach,¹⁹⁸ text však nevykazuje známky Iser-
ňanova stylu.

Další zprávy se týkají kauzy podvržených listin, již je možné datovat mezi r.
1283–1285.¹⁹⁹ Ze dvou formulářů, které o věci referují a jež jsou nám známy

196 *Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně*, č. 250, s. 189–191. Také následující obraty odpovídají
slovní zásobě Jindřicha z Isernie: *invalescente nequiciarum turbine naufragatur equitas; mul-
tiplicium discordiarum tumultibus estuans; mentis itaque studiose scrutinio*.

197 Srov. listinu z 16. září 1281 stylizovanou bývalým protonotářem Jindřichem (CDB VI/1,
č. 162, s. 212), v níž se vyskytuje obrat: [...] *res veniret in actum* [...].

198 [...] *ego Henricus* [...] *propria manu scripsi* (*Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně*, č. 251,
s. 191).

199 Kauzou se detailněji zabývali J. B. NOVÁK, *Henricus Italicus*, s. 257–259 a 270–275; V.
HRUBÝ, *Jindřich Vlach*, s. 145–146; K. DOSKOČIL, *Protonotář Jindřich*, s. 90–96. Srov.
též Marie BLÁHOVÁ, *Vera ac falsa discernere in the Přemyslid Czech Lands (until 1306)*, in:
Arcana tabularii, Tanulmányok Solymosi László tiszteletére, I, Attila Bárány – Gábor Dres-
ka – Kornél Szovák (edd.), Budapest – Debrecen 2014, s. 21–30. Zatímco Novák událost
vztáhl na protonotáře, Hrubý pádnými argumenty jeho výklad odmítl a za hlavního aktéra
označil Jindřicha z Isernie. Doskočil se s odstupem času pokusil kauzu reinterpretovat podle
Novákových závěrů, avšak jeho protiargumenty nejsou zcela přesvědčivé.

z královeckého rukopisu sbírky,²⁰⁰ lze ve zkratce říci toto: Jindřichovi nepřátelé nechali vyhotovit falešné listiny vydané jménem Oty Braniborského, v nichž figuroval také Jindřich. Ten se však před komisí, která pravost listin posuzovala, z nařčení obhájil, neboť při srovnání podvrhů s pravými listinami markraběcí kanceláře dokázal odlišnosti ve vnitřních i vnějších znacích obou skupin dokumentů.²⁰¹

V. Hrubý ke znění obhajoby poznamenává, že obžalovaný *Henricus Italicus* neoslovuje vyšehradské kanovníky *confratres*, jak by to patrně udělal bývalý protonotář a vyšehradský kanovník, nýbrž *domini et canonici*.²⁰² Dále lze doplnit, že jen těžko by se trojnásobný kanovník označoval za *hominem alienum et hospitem*, [...] *qui nullum habet in terra*. Pádnější argumenty přináší lexikální analýza dopisu.²⁰³ Mezi jeho zněním a epistolárními kusy Jindřicha z Isernie nacházíme jisté paralely.

obhajoba Jindřicha Vlacha ²⁰⁴	epistolář Jindřicha z Isernie
<i>in me pretervia linguarum exacuisse ac incessanter exacuere iacula</i>	<i>in me sine causa exacuens linguam tuam</i> (142); <i>exacuerit in blasphemiiis linguam suam</i> (121); <i>in me ceperunt linguas exacuere maliloquas</i> (Cr 119, 224ra)
<i>suarum persecucionum impingent spiculam</i>	<i>impingens non erubuisti michi avaricie vicium tenacis ascribere</i> (142); <i>patentissime macularis impingere michi</i> (144) ²⁰⁵

200 *Das urkundliche Formelbuch*, s. 9–11 (= RBM II, č. 2633, s. 1151–1153) a A. PETROV, *Henrici Italici*, II, č. 299, s. 152–155.

201 [...] *tam sigillum quam figuras, stilum atque sententiam circumspicciis examinantes* [...] (A. PETROV, *Henrici Italici*, II, č. 299, s. 154).

202 V. HRUBÝ, *Jindřich Vlach*, s. 146.

203 J. B. NOVÁK, *Henricus Italicus*, s. 270–272, paradoxně používá části z listu, za jehož autora považuje protonotáře, při srovnání s úryvky z epistoláře Jindřicha z Isernie.

204 RBM II, č. 2633, s. 2151–2153.

205 V epistoláři se neobvyklá slova jako *iaculum* či *spicula* vyskytují opakovaně, zatímco v listiném korpusu protonotáře Jindřicha se mi je najít nepodařilo.

Autor obhajoby také cituje z Ciceronova spisu *De inventione*, Iserňanovy oblíbené příručky.²⁰⁶ Rétorice isernského mistra odpovídá i afektovaný závěr listu.²⁰⁷

Také druhý formulář, jenž se týká totožné kauzy – listina Václava II. popisující průběh zkoumání pravosti dokumentů před komisí, pronášející osvobozující rozsudek nad obviněným a hrozící klatbou původcům falz, neučiní-li Jindřichovi dostatečnou satisfakci – obsahuje několik obrátů, jež porůznu nalézáme v epistoláři Jindřicha z Isernie.

rozhodčí listina ²⁰⁸	epistolář Jindřicha z Isernie
<i>quem zelus emulationis inique</i>	<i>qui zelo emulationis inique</i> (Ul. č. 2, s. 3); <i>que zelo emulationis sincere</i> (Bod. č. 31, s. 31)
<i>figmento nubilare mendacii</i>	<i>mendacii figmenta componere</i> (Hampe, <i>Beiträge</i> , č. 2, s. 91); <i>figmenta velis proferre mendacii</i> (Ibidem, s. 94); <i>figmentis mendacii viciata veritatis corumpatur integritas</i> (Ul. č. 7, s. 10)
<i>lento gradu [...] procedere</i>	<i>lento gradu procedendum</i> (Dosk. č. 7, s. p.)

Na základě těchto skutečností je možné vyvozovat, že *Henricus Italicus*, jež se kauza týká, je s velkou pravděpodobností opět Jindřich z Isernie.

206 [...] *digne solet venia erogari, voluntario maleficio dari venia non oportet* [...] Srov. CICERO, *De inventione*, I,53,102, Eduard Stroebel (ed.), in: M. Tulli Ciceronis scripta quae manserunt omnia, Fasc. 2, Leipzig 1915, s. 71: [...] *voluntario maleficio veniam dari non oportere*.

207 [...] *supplicans vobis omnibus, quod advertere dignemini, quante sint superbie illi, de quibus sermo precessit, et in curia ut in terris non eorum sed dicti domini W. me manere non paciantur et quod comminationibus, quas multociens intulerunt non possunt facere fuge, iam satagunt, ut michi dicitur, morti dare* (RBM II, č. 2633, s. 1152–1153). Podle antické rétorické tradice tvořila jednu ze tří součástí závěru soudní řeči tzv. *indignatio*, jejímž úkolem bylo vzbudit nevoli vůči oponentům (srov. CICERO, *De inventione*, I,53,100, s. 70).

208 A. PETROV, *Henrici Italici*, č. 299, s. 152–155.

Poslední formulářová relace, kterou bych zde rád krátce připomněl, se týká působení Jindřicha Vlacha v úřadu berního písaře. K dispozici máme formulářovou listinu, v níž český král uděluje Italovi za jeho věrné služby berní notářství pražského a kouřimského kraje. Iniciala jména jejího vydavatele (W./G.) se v dochovaných rukopisech listináře liší.²⁰⁹ J. Emler, dávaje obsah listiny do souvislosti s listy Jindřicha z Isernie, v nichž Ital vyjadřuje své díky nad získáním notářského úřadu,²¹⁰ na místo jména krále dosazuje Přemysla Otakara II. a klade tak událost na přelom r. 1273/1274.²¹¹ Zde se však pohybuje v rovině nepodložených spekulací. Notářská praxe Jindřicha z Isernie na dvoře Přemysla Otakara II., jak se o ní zmiňuje v epistolári, nemohla spočívat jen ve vedení evidence plateb. Tím by se kapujský mistr pera asi sotva chlubil. Panovník v listině sice spolu s úřadem dává Vlachovi k dispozici také vikáře, jenž měl zaměstnání vykonávat, takže šlo *de facto* o získání bezpracného příjmu, přesto Jindřich takovou službu pro krále asi neměl na mysli, když pro její získání sháněl přímluvu u vlivných osobností.

Že se formulář mnohem pravděpodobněji vztahuje až k počátku vlády Václava II., by mohl potvrzovat jiný formulářový kus dochovaný ve zlomku sbírky, již vydal Wilhelm Wattenbach.²¹² Jedná se o královský mandát datovatelný podle obsažených informací nejspíše do druhé půle dubna (krátce po Velikonocích) r. 1284.²¹³ V něm Václav II. (*W. dei gracia dominus et heres regni Boemie*) nařizuje jistému Heinlinovi, vilikovi na Kamýku, aby po opakované výzvě do tří týdnů dodal požadované množství stavebního dřeva ke kostelu sv. Tomáše, kde je má odevzdat notáři Jindřichovi Vlachovi nebo jeho zástupci.²¹⁴ Mandát doplňuje

209 J. Emler formulář otiskl (RBM II, č. 2629, s. 1149–1150) podle znění rukopisu pražské kapituly, jenž uvádí inicialu panovníka G. V úplnosti podle královeckého rukopisu formulář s iniciálou vydavatele W. přepsal J. Voigt, *Das urkundliche Formelbuch*, s. 7–8.

210 Srov. RBM II, č. 2614, s. 1141, č. 2622–2623, s. 1147 a č. 2627, s. 1149.

211 J. EMLER, *Die Kanzlei*, s. 35. Takto listinu interpretuje také V. HRUBÝ, *Jindřich Vlach*, s. 146–147. Naopak J. B. NOVÁK, *Henricus Italicus*, s. 262, tuto emendaci odmítá.

212 *Fragmente*, s. 237.

213 Formulář přesvědčivě datuje L. JAN, *Václav II.*, s. 453.

214 [...] *dilecto notario nostro H. Italico vel suo procuratori sine difficultate qualibet assignari* (*Fragmente*, s. 237).

i následující list psaný jménem podkomořího Vítka z Krumlova, jenž vilika vybízí k bezodkladnému splnění králova příkazu.²¹⁵

Hodnověrnost mandátu je sice velmi vysoká,²¹⁶ tvrdit však, že Vlach profesí krajského písaře za vlády Václava II. skutečně vykonával, spolehlivě nelze. I zde, jako v případě formulářů z rukopisu Zdeňka z Třebíče, je nutné brát v úvahu, že jméno Jindřicha Vlacha mohlo být do textu doplněno při sestavování sbírky. Strohá dikce výše uvedených písemností nedává příliš prostoru pro prezentaci individuálního slohu, v lexikálním srovnání proto nenajdeme dostatečnou oporu pro to, abychom jejich autorství mohli připsat konkrétní osobě.²¹⁷ Možné ztotožnění berního notáře Jindřicha Vlacha s Jindřichem z Isernie tak zůstává v rovině hypotéz.

Závěr

Hodnověrnost obsahu výše představených formulářů se různí. Najdeme mezi nimi kusy, jež můžeme oprít o kontext listinného materiálu, dokumenty, jež velmi pravděpodobně zachycují reálné dění, ale i formuláře, které patrně vznikly *ad hoc* při vytváření sbírky aktualizací starších písemností nebo jsou jen smyšleným konstruktem, výsledkem tvůrčí práce sestavitele této kancelářské pomůcky. Primárním cílem však nebylo posoudit autenticitu formulářů a rozlišit fikci od reality, sledovali jsme jejich lexikální obsah. Pozornost byla zaměřena především na pro diplomatický materiál neobvyklou slovní zásobu a slovní spojení.

Při komparaci nalezených obrátů s obsahem listů a diktamin Jindřicha z Isernie byla zjištěna řada *similií*, na jejichž základě se lze oprávněně domnívat, že Iserňan je autorem (stylistou) přinejmenším některých listinných formulářů,

215 Ibidem, s. 237.

216 Ke kritickému posouzení obou formulářů srov. L. JAN, *Václav II.*, s. 452–453.

217 Za zmínku snad stojí pouze obrát [...] *si autem in tantam temeritatis audaciam proruperit* [...] z formulářové listiny, v níž je Vlach do úřadu krajského notáře jmenován (RBM II, č. 2629, s. 1149–1150), který nacházíme jak v epistolári (č. 17 = RBM II, č. 2601, s. 1132 a č. 144), poměrně často v listinári (*Das urkundliche Formelbuch*, č. 82, s. 96, č. 89, s. 102, č. 136, s. 141, č. 156, s. 152 a 172, s. 161), vyskytuje se ale také v jedné listině stylizované (proto) notářem Jindřichem (CDB V/2, č. 644, s. 269–272).

jež jsou psány jménem *Henricus Italicus* či *Apulus*, a že se této osoby v některých případech pravděpodobně týká také jejich obsah.

Jindřich z Isernie byl laik italského původu, jenž jako exulant přichází na začátku 70. let 13. st. do Prahy. Na dvoře Přemysla Otakara II. se patrně stává notářem, věnuje se skládání listů, výuce a vlastní literární činnosti. Po smrti krále nachází uplatnění ve formující se staroměstské kanceláři, kde se podílí na vzniku knihy smluv. Jeho notářskou aktivitu jsme schopni sledovat také v prvních letech vlády Václava II. Lze ji ovšem doložit pouze formuláři, v dochovaném listinném materiálu o Iserňanovi nenacházíme žádnou zmínku. Oficiálnímu působení v královské kanceláři zřejmě bránil jeho laický stav. Ztotožnění s plebánem a kanovníkem Jindřichem, protonotářem Přemysla Otakara II. a notářem kanceláře Václava II., je proto velmi nepravděpodobné.

Jindřich z Isernie je autorem (velké většiny) obsahu epistolární sbírky, která se skládá z diktamin i pravých listů. Českému prostředí zprostředkoval italské vzory, včetně formulářů Petra z Viney, které nacházíme v listinné sbírce, jejímž sestavením byl Iserňan patrně pověřen panovnickou kanceláří, případně k jejímu vzniku přispěl alespoň dodáním vhodného materiálu a stylistickou úpravou některých formulářů. V epistoláři i listinári vystupuje také s přízvisky *Italicus*, *de Italia*, *Apulus* či *Siculus*.

Neexistuje jediná autentická listina ani formulář, z něž by bylo možné usuzovat na italský původ garského plebána Jindřicha, o jehož totožnosti s (proto)notářem Jindřichem není pochyb. Neexistuje jediný autentický dokument, v němž by (proto)notář Jindřich užíval přídomek *Italicus*, *de Italia*, *Siculus* či *Apulus*. Garské obročí poskytovalo (proto)notáři ekonomickou soběstačnost, nebyl finančně závislý na poskytování notářských služeb. Zázemí v Čechách mu zajišťoval vyšehradský kanonikát, byl také kanovníkem pražským a olomouckým. Na začátku 14. st. zřejmě dožívá na své faře v Garsu.

Obsah některých listů a listin psaných Jindřichem Vlachem je nejspíš zcela smyšlený, samotná postava autora však fiktivní není, skrývá se za ní Jindřich z Isernie. Pokud by byl isernský mistr zároveň totožný s (proto)notářem Jindřichem – i to nelze stále vyloučit – musel by své „formulářové alter ego“ používat tak důmyslně, že by jím psal i listy, v nichž obě osoby vystupují současně. Vyřešit tuto záhadu s konečnou platností snad bude možné až po důkladném stylistickém srovnání listinného korpusu (proto)notáře Jindřicha (případně celé první

generace tzv. vyšehradské školy) s formuláři Jindřicha z Isernie, jemuž ovšem musí předcházet ediční zpřístupnění veškerého diplomatického materiálu konce přemyslovského věku včetně formulářů a kritické vydání Iserňanova epistoláře.²¹⁸ Předkládat definitivní závěry nyní by bylo pošetilé.

218 Autor připravuje kritickou edici tematicky samostatného souboru listů dochovaných v epistoláři Jindřicha z Isernie.

HENRICUS DE ISERNIA, PROTONOTARY HENRICUS AND HENRICUS ITALICUS

Henricus de Isernia came to the court of King Ottokar II of Bohemia at the beginning of the 1270s. This distinguished *dictator*, a representative of the famous rhetorical tradition of Capua, significantly wrote himself into the history of Bohemian medieval culture and literature. *Henricus* brought Italian model letters and charters to Prague, especially the letter-collection of *Petrus de Vineia*, and was a master of *ars dictaminis* taught at the notary school at Vyšehrad.

This work presents several new biographical accounts of *Henricus de Isernia* and elaborates on some known facts in greater detail based on previously-unpublished sources and the study of manuscripts. On the basis of a lexical analysis of the letters and phrases in the texts preserved in various collections from the end of the 13th century and their mutual comparison, it was concluded that the master of *ars dictaminis* from Isernia and *Henricus Italicus* is the same person, but he is very probably not identical to *Henricus*, the protonotary of the royal chancery.

Henricus de Isernia was most likely the author (or stylist) of at least several text formulations written under the name *Henricus Italicus* or *Apulus*. He became a notary and served in royal diplomacy at the court of King Ottokar II. After the death of the king, *Henricus* found employment in the newly established chancery in Prague's Old Town and his notarial activity might also be detected in the first years of the reign of King Wenceslaus II., although only in formulations. As a layman, he was probably not allowed to work in the royal chancery.

RHEINLÄNDISCHE UND MOSELLÄNDISCHE ADLIGE IM UMKREIS JOHANNES VON LUXEMBURG IM GEDICHT „MINNE UND GESELLSCHAFT“¹

VÁCLAV BOK

Nobles from the Rhine and Moselle Region at the Court of King John of Luxembourg in the Poem „Minne und Gesellschaft“:

This study consists of a thematic analysis of the anonymous German medieval poem “*Minne und Gesellschaft*,” which is part of the *Minnerede* genre (discourses on courtly love). The protagonists of the poem are the Czech King John of Luxembourg and his nobles. The main part of the study introduces the twelve nobles based on references in records from the time. The origin of the poem can be traced to the period between 1317 and 1328. It is especially important for Czech history in that it expands the circle of nobles who temporarily formed the king’s court during his residence in the area of today’s south-western Germany and Luxembourg. A total of six of them were not previously known from any records associated with John of Luxembourg, and their relationship with the Czech king is evidenced only by “*Minne und Gesellschaft*.”

Key words: the poem *Minne und Gesellschaft*, King John of Luxembourg, nobles at the royal court, the Rhine and Moselle region

Das anonyme, 572 Verse zählende Gedicht, das in der germanistischen Fachliteratur als „*Minne und Gesellschaft*“ bezeichnet und zur Gattung *Minnerede*² ge-

-
- 1 Die vorliegende Abhandlung entstand mit Unterstützung der Grantenagentur der Tschechischen Republik im Rahmen des Forschungsprojekts GAČR 19-07473S „Jan Lucemburský a Bona Lucemburská jako mecenáši Guillauma de Machaut. Intence a recepce Machautova díla v historickém kontextu“, dessen Träger das Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky v. v. i., ist. Der Leiterin des Forschungsprojekts, Frau PhDr. Jana Fantysová, PhD., danke ich für mehrere wertvolle Hinweise sowie für Hilfe bei der Beschaffung der Sekundärliteratur herzlich.
 - 2 Unter *Minnerede* versteht man ein lehrhaftes Gedicht, in dem theoretische Fragen der höfischen Liebe (*Minne*) erläutert oder diskutiert werden und/oder praktische Regeln für das rechte Verhalten der Minnepartner vermittelt werden. Über die Definierung dieser Gattung

zählt wird, ist für die böhmische Geschichte von Interesse, weil darin König Johann von Luxemburg in Gesellschaft von zwölf Adligen aus dem Westen des Römischen Reiches auftritt. Im vorliegenden Beitrag möchte ich einerseits grundlegende Informationen über dieses in historischen Kreisen nicht allzu bekannte literarische Werk bieten, andererseits und vor allem die wichtigsten urkundlichen Belege über die darin dargestellten Personen zusammenstellen.

Das 1968 erschienene Standardverzeichnis der deutschen Minnereden von T. Brandis führt die Dichtung „*Minne und Gesellschaft*“ unter der Nummer 480 an. Ausführlichere Informationen darüber bietet die moderne Zusammenstellung der deutschen Minnereden von J. Klingner und L. Lieb aus dem Jahre 2013, die neben technischen und bibliographischen Angaben³ eine detaillierte Nacherzählung des Inhalts mit Kommentierung der für die Minnekonzeption wichtigen Stellen enthält. Das Gedicht „*Minne und Gesellschaft*“ wird in Lexika und Geschichtsdarstellungen der älteren deutschen Literatur meistens nur kurz behandelt.

Das Gedicht „*Minne und Gesellschaft*“ ist in zwei Textzeugen aus dem frühen 15. Jh. überliefert. Die Papierhandschrift der Universitätsbibliothek Heidelberg Cod. Pal. germ. 358 (im Folgenden H) wurde nach Ausweis der Filigrane vor 1410 geschrieben. Sie enthält zwölf Minnereden, die an achter Stelle stehende „*Minne und Gesellschaft*“ befindet sich auf den Folios 94v-107v und wird mit den Worten: „*Diz ist ein krig ob mynnen beszer sie oder geschelleschafft [!]*“ eingeleitet. Die Sprache dieser Handschrift weist in das oberrheinische Gebiet.⁴ Der

werden Diskussionen geführt, ich schließe mich hier der Einfachheit halber einigermaßen der Darstellung bei Peter DINZELBACHER, *Sachwörterbuch der Mediävistik*, Stuttgart 1992, S. 539, an.

3 Tilo BRANDIS, *Mittelhochdeutsche, mittelniederdeutsche und mittelniederländische Minnereden. Verzeichnis der Handschriften und Drucke*, München 1968, S. 188; Jacob KLINGNER – Ludger LIEB, *Handbuch Minnereden 1–2*, Berlin – Boston 2013, hier 1, S. 883–886, Nr. B 480.

4 Eine eingehende Beschreibung der Handschrift bietet: Matthias MILLER – Karin ZIMMERMANN, *Die Codices Palatini germanici in der Universitätsbibliothek Heidelberg (Cod. Pal. germ. 304–495)*, Wiesbaden 2007, S. 230–233, die „*Minne und Gesellschaft*“ wird auf S. 232 gründlich kodikologisch beschrieben. Eine kürzere Beschreibung mit im März 2020 aktualisierter Sekundärliteratur präsentiert der Marburger Handschriftencensus: <http://www.handschriftenconsensus.de/1692> (Zugriff am 9. 7. 2020).

andere Textzeuge befindet sich in der Handschrift der Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, Signatur mgf 922 (B).⁵ Diese aus verschiedenen Faszikeln zusammengesetzte Handschrift enthält überwiegend Gedichte mit Liebesthematik. Die auf den Folios 37ra–42rb aufgezeichnete „*Minne und Gesellschaft*“ steht ohne jedwede Einleitungsworte. Ihr folgt auf den Folios 42va–49vb die nur in jener Handschrift überlieferte anonyme Dichtung „*Die Schule der Ehre*“, die in gewisser Beziehung zur „*Minne und Gesellschaft*“ steht; deshalb wird hier auch auf dieses Gedicht noch kurz eingegangen. Die Handschrift B wird ins erste Viertel des 15. Jh. gelegt, soweit mir bekannt ist, ist jedoch bislang keine präzisierende Untersuchung ihrer Filigrane erfolgt. Die Schreibsprache des Gedichts in der Handschrift B wird manchmal allgemein als westmitteldeutsch bestimmt,⁶ manchmal konkreter als nordrheinfränkisch.⁷ Die Entstehung des Gedichts „*Minne und Gesellschaft*“ wird allgemein in die Zeit um 1325 gelegt,⁸ die erhaltenen Textzeugen sind demnach etwa 80 Jahre später aufgezeichnet worden. Das Verhältnis der beiden Textzeugen des Werkes wurde bisher nicht untersucht, dies müsste einer besonderen Studie vorbehalten bleiben. Dass die wohl etwas ältere Handschrift H nicht von der Handschrift B abhängig sein kann, zeigt der in H fehlende und in B vorhandene Vers 44. Während insgesamt die Anzahl von Lesarten zwischen den beiden Textzeugen nicht das gewohnte Maß übersteigt, fällt auf, dass in den beiden Handschriften in drei Fällen

-
- 5 Eine knappe Beschreibung bringt Hermann DEGERING, *Kurzes Verzeichnis der germanischen Handschriften der Preussischen Staatsbibliothek. I. Die Handschriften in Folioformat*, Leipzig 1925, S. 126–127; die neueste Übersicht über die Handschrift samt der im März 2020 aktualisierten Sekundärliteratur im Handschriftencensus: <http://www.handschriften-census.de/4269> – hier steht die Datierung ins erste Viertel des 15. Jh. (Zugriff am 9. 7. 2020).
 - 6 *Repertorium der Sangsprüche und Meisterlieder des 12. bis 18. Jahrhunderts 1*, Horst Brunner – Burghart Wachinger – Eva Klesatschke (edd.), Tübingen 1994, S. 81.
 - 7 T. BRANDIS, *Minnereden*, S. 188.
 - 8 T. BRANDIS, *Minnereden*, S. 188; H[einrich] NIEWÖHNER, *Minne und Gesellschaft' und 'Die Schule der Ehre'*, in: *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon 3*, Wolfgang Stammer – Karl Langosch (edd.), Berlin 1941, Sp. 391–394; Ingrid KASTEN, *Minne und Gesellschaft*, in: *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon 6*, 2. Aufl., Kurt Ruh et al. (edd.), Berlin–New York 1987, Sp. 554; *Minne und Gesellschaft*, in: *Deutsches Literatur-Lexikon. Das Mittelalter 5: Epik (Vers – Strophe – Prosa) und Kleinformen*, Wolfgang Achnitz (ed.), Berlin – Boston 2013, Sp. 980, u. a.

die Namen der Adligen differieren.⁹ All dies zeigt, dass die Verbreitung des Werkes „*Minne und Gesellschaft*“ doch etwas größer und komplizierter war, als man aufgrund von nur zwei überlieferten Handschriften annehmen würde. Es ist möglich, dass sich einige der im Gedicht erwähnten Personen die schriftliche Fassung des Werks verschafft haben und dass solche Handschriften dann weiter eigene Wege gingen.

Das Gedicht wurde 1913 von K. Matthaeci anhand der beiden Handschriften ediert, wobei die Handschrift B zur Grundlage genommen wurde.¹⁰ Heute sind die beiden Handschriften auch in digitaler Form zugänglich.¹¹

Das Gedicht „*Minne und Gesellschaft*“ ist im üblichen vierhebigen Reimpaarvers geschrieben und verwendet die Ich-Form. Hier sei der Inhalt kurz wiedergegeben: Der Dichter, der sich als Adliger stilisiert (er macht einen Ausritt mit einem Habicht), belauscht zwei in einem Zelt diskutierende adlige Damen, die sich darüber unterhalten, ob die höfische Liebe (Minne) oder das Leben in der höfischen Gesellschaft von höherem Wert sei. Ihre stellenweise aufgeregte Debatte ist durch die Lektüre der Liebesgeschichte von Tristan und Isolde hervorgerufen worden. Es lässt sich nicht eindeutig feststellen, welche Bearbeitung dieses Stoffes der Dichter im Sinne hat,¹² es ging ihm wohl auch nicht um ein

9 Es handelt sich um folgende Fälle: V. 418: *cunrat von landescrone* (H) x *gerhairt van landescrone* (B) – der richtige Name steht in B; V. 421: *her [sic!] dietsch ber otte* (B) x *van prisich her otte* (H) – hier handelt es sich um zwei für ein und dieselbe Gestalt verwendete Namen; V. 430: *von hobenloch her lütze* (H) x *van hoenloch her gotze* (B).

10 *Mittelhochdeutsche Minnereden. 1. Die Heidelberger Handschriften 344, 358, 376 und 393.* (Deutsche Texte des Mittelalters 24), Kurt Matthaeci (ed.), Berlin 1913, S. 65–73. Die Heidelberger Handschrift hat hier die Sigle *p*, die Berliner *c*.

11 Die Heidelberger Handschrift: <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/cpg358>, die Berliner: http://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht?PPN=PPN726185647&PHYSID=PHYS_0079&DMDID=DMDLOG_0027 (Zugriff am 2. 4. 2020).

12 Im Gedicht heißt es: „*und hatten by den zyden // ein büch in ir beyder hant // und lasen daran von Tristrant // und von Ysoten der reinen ...*“ (V. 61–64). Der Name des Helden entspricht seiner Namensform im Epos Eilharts von Oberge (*Tristrant und Isalde. Nach der Heidelberger Handschrift Cod. Pal. Germ. 346*, Danielle Buschinger (ed.), Berlin 2004), Ysot wird die Heldin in der berühmtesten mittelhochdeutschen Bearbeitung durch Gottfried von Straßburg genannt. Ysot steht auch in der sog. Tristan-Fortsetzung durch Ulrich von Türheim, in der der Held Tristan heißt, was seine Stellung im Reim beweist (*Ulrich von Türheim Tristan*, Thomas Kerth (ed.), Berlin – Boston 2016: V. 41 „*Tristan – gewan*“, V. 195–196

konkretes Werk, sondern eher um eine weit verbreitete Liebesgeschichte, in der die Opposition zwischen der Liebe und der Gesellschaft besonders scharf zutage tritt. Die Frauen bitten den Dichter um Rat. Dieser hat jedoch keinen und erbittet für sich eine halbjährige Frist, während der er nach der Antwort suchen will. Bei seinem Ritt begegnet er einem Knappen, der ihm „*von einem hoffe groz*“ (V. 361) kurz berichtet, wo erlesene Ritter und Damen versammelt sind. Der Dichter findet den Hof, an dessen Spitze „*der tugend künig von Beheim*“ (V. 393) steht, sowie zwölf Adlige, die nun vorgestellt werden (V. 394–431). Der Dichter bittet den König um Erlaubnis, dem Herrscher und dessen Hof seine Frage vorzutragen. Der König willigt ein und äußert sich gleich selbst, und zwar zugunsten der Gesellschaft (V. 452–456). Nach ihm sprechen die einzelnen Ritter, wobei ihre Meinung meistens im Gegensatz zu derjenigen des Vorredners steht.¹³ Der Dichter erkennt an, dass die Argumente der beiden Parteien berechtigt sind und ist unglücklich darüber, dass er mit keiner eindeutigen Antwort zurückkehren kann. Sein Gedicht beschließt er mit der Bitte, den Damen und auch ihm möge derjenige antworten, „*wer dise rede gehört hat // der geb mir dar zu sinen rat*“ (V. 569–570). Hiermit gibt er dem intendierten Publikum einen Impuls zu einer eventuellen Diskussion über das Thema. Ein solcher offener Schluss kommt in der Gattung der Minnerede sehr häufig vor.¹⁴

Diese Minnerede nähert sich in literarischer Hinsicht der Gattung des Minnengerichts, die in Frankreich sehr beliebt war, in der deutschen Literatur jedoch äußerst selten vorkommt. In der „*Minne und Gesellschaft*“ wird der kulturelle und literarische Einfluss des geographisch und kulturell nahen französischen und niederländischen Milieus vermutet. Eine gewisse Parallele besteht zwischen

„*Tristan – man*“), in einigen Handschriften erscheinen ab und zu auch andere Formen – beispielsweise „*Tristrant*“ im V. 44, „*Tristant*“ im V. 184). Für den Hinweis auf Ulrich von Türheim danke ich dem anonymen Gutachter des Manuskripts meines Aufsatzes herzlich.

13 Die Damen, deren Anwesenheit am Hof zuerst einige Male erwähnt wird, beteiligen sich nicht an der Debatte.

14 Die gründlichste literaturwissenschaftliche Auswertung des Gedichtes „*Minne und Gesellschaft*“ bieten Ludger LIEB – Peter STROHSCHNEIDER, *Die Grenzen der Minnekommunikation. Interpretationsskizzen über Zugangsregulierungen und Verschwiegenheitsgebote in Diskurs spätmittelalterlicher Minnereden*, in: *Das Öffentliche und Private in der Vormoderne*, Gert Melville – Peter von Moos (edd.), Köln – Weimar – Wien 1998, S. 275–305, zur „*Minne und Gesellschaft*“ S. 293–303.

der anonymen „*Minne und Gesellschaft*“ und der 1342 verfassten Dichtung „*Jugement dou Roy de Behaigne*“ des Guillaume de Machaut, worauf die Forschung bereits einige Male hingewiesen hat.¹⁵ In beiden Dichtungen tritt Johann von Luxemburg auf und spielt die Rolle eines Richters bzw. Ratgebers in den Angelegenheiten der höfischen Minne. Bei Guillaume de Machaut entscheidet Johann einen Streit, den ein Ritter, dem seine Dame untreu ist, mit einer anderen Dame führt, deren Gatte gestorben ist. Sie streiten sich darüber, wessen Leid größer sei. Johann von Luxemburg entscheidet den Streit zugunsten des Ritters.

Aus den rheinischen Gebieten stammt auch das zwischen 1331–1340 gedichtete anonyme Werk „*Die Schule der Ehre*“ (852 Verse, eine einzige Handschrift),¹⁶ das gewisse Ähnlichkeiten mit der „*Minne und Gesellschaft*“ aufweist, vor allem dadurch, dass auch hier zeitgenössische Adlige zu literarischen Gestalten geworden sind. Der Dichter trifft im Wald eine alte Frau, die ihm erzählt, sie hätte vor 30 Jahren eine Schule der Ehre gegründet, in der sie zwölf auserwählte Personen zu vorbildlichen höfischen Rittern erzogen hätte (unter ihnen kommen sechs aus der „*Minne und Gesellschaft*“ vor). Die Frau sieht ihre Aufgabe vollendet, lässt sich aber vom Dichter überreden und sie küren gemeinsam zwölf neue Anwärter, für die der Dichter ein Abc schreiben soll, in dem jedem Buchstaben eine höfische Tugend zugeordnet wird. An der Spitze der jeweiligen Gruppe stehen bedeutende Machthaber jener Zeit – Wilhelm von Holland bzw. der pfälzische Kurfürst Ruprecht I.¹⁷ Die Fachliteratur ist einhellig der Meinung, dass die beiden Gedichte von unterschiedlichen Autoren verfasst wurden, denn sie unterscheiden sich im Stil, Motiven, Reim und

15 A. BACH, *Vom Publikum*, S. 513; Ursula PETERS, *Cour d'amour – Minnehof. Ein Beitrag zum Verhältnis der französischen und deutschen Minnedichtung zu den Unterhaltungsformen ihres Publikums*, Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur 101, 1972, S. 117–133, bes. S. 131–133; Michel MARGUE, *Jean de Luxembourg, prince idéal et chevalier parfait: aux origines d'un mythe*, Mediaevalia Historica Bohemica 5, 1998, S. 11–26, hier S. 19.

16 *Mittelhochdeutsche Minnereden II. Die Heidelberger Handschriften 313 und 355; die Berliner Handschrift Ms. germ. fol. 922*. (Deutsche Texte des Mittelalters 41), Wilhelm Brauns – Gerhard Thiele (edd.), Berlin 1938, S. 171–184.

17 Theodor NOLTE, 'Die Schule der Ehre' in: *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon* 2. Aufl., 8, Kurt Ruh et al. (edd.), Berlin–New York 1992, Sp. 860–863; J. KLINGNER – L. LIEB, *Handbuch Minnereden* 1, S. 887–889.

Wortschatz,¹⁸ dass sie aber in der rheinischen Tradition von Gedichten mit realen Gestalten stehen.¹⁹

Auf das Gedicht „*Minne und Gesellschaft*“ hat 1867 als erster Ernst Martin in seinem Aufsatz über die Berliner Handschrift mgf 922 aufmerksam gemacht. Dabei versuchte er, mit relativ gutem Erfolg, die im Gedicht handelnden Personen anhand der zu seiner Zeit vorhandenen Editionen von Urkunden näher zu bestimmen.²⁰ Eine gründliche Identifizierung der einzelnen Gestalten in den Gedichten „*Minne und Gesellschaft*“ und „*Schule der Ehre*“ nahm 1957 Adolf Bach vor.²¹ Seine Belege können anhand weiterer seit seiner Zeit publizierter Quellen zum Teil ergänzt und präzisiert werden. Im vorliegenden Beitrag wird daneben auf die Beziehungen der im Gedicht genannten Adligen zu Johann von Luxemburg und zum Erzbischof Balduin von Trier hingewiesen, die für A. Bach nicht von Interesse gewesen waren.

Mit dem Gedicht „*Minne und Gesellschaft*“ als einem Werk, das den Ruf Johanns von Luxemburg als idealen Ritter reflektiert, machte wohl erst 1998 Michel Margue die historischen Fachkreise bekannt. In seinem Aufsatz wies er darauf hin, dass im Gedicht „*der tugend künig von Beheim*“ (V. 393) im Kreis der besten rheinischen Ritter auftritt und dass dieses Werk die Mythosbildung um Johann von Luxemburg gefördert hat.²² Zu den Ausführungen von M. Margue ist eine Kleinigkeit zu ergänzen, nämlich, dass der böhmische König im Gedicht nicht als bedeutender Herrscher, Machthaber von hoher Abstammung, Politiker oder ähnlich charakterisiert wird, sondern durch den höfischen Terminus

18 A. BACH, *Vom Publikum*, S. 510; J. KLINGNER – L. LIEB, *Handbuch Minnereden 1*, S. 889, mit Berufung auf Ingeborg GLIER, *Artes amandi. Untersuchung zu Geschichte, Überlieferung und Typologie der deutschen Minnereden*, München 1971, S. 80–81.

19 Adolf BACH, *Vom Publikum rheinischer Gelegenheitsdichtungen des ritterlichen Lebenskreises*, *Rheinische Vierteljahrsblätter* 22, 1957, S. 82–100, nachgedruckt in: Adolf BACH, *Germanistisch-historische Studien. Gesammelte Abhandlungen. Dem Autor zum goldenen Doktorjubiläum am 27. Februar 1964*, Heinrich M. Heinrichs – Rudolf Schützeichel (edd.), Bonn 1964, S. 507–525. Zitiert wird nach dem Nachdruck von 1964. Hier S. 507–508.

20 Ernst MARTIN, *Mittelrheinische und niederländische Gedichte in einer Berliner Handschrift*, in: *Zeitschrift für deutsches Alterthum und deutsche Literatur* 13, 1867, S. 348–377, bes. S. 364–366 und 369–371.

21 Siehe Anm. 19.

22 M. MARGUE, *Jean de Luxembourg, prince idéal*, S. 18–19.

„*tugend*“, der im Deutsch jener Zeit vor allem folgende Bedeutungen hatte: „Tugend, Tüchtigkeit, Vortrefflichkeit jeder Art, edler feiner Sinn und Sitte“²³. Margues Aufsatz ist in tschechischen historischen Kreisen, soweit mir bekannt ist, ohne größere Resonanz geblieben, lediglich Zdeněk Žalud ist 2006 darauf in seiner Dissertation eingegangen.²⁴ Mit der „*Minne und Gesellschaft*“ hat sich zuletzt (2019) Johannes Abdullahi im Rahmen seiner Monographie über die Finanzen Johanns von Luxemburg beschäftigt.²⁵

Nun sollen die Adligen betrachtet werden, die dem Gedicht zufolge am Hofe Johanns von Luxemburg versammelt waren. Alle zwölf Adligen erscheinen im Gedicht zweimal. Zuerst werden sie vorgestellt (V. 394–431), wobei sie dabei oder auch später als Träger von idealen höfischen Tugenden charakterisiert werden. Nach der Hervorbringung der Streitfrage durch den Dichter antwortet selbstverständlich als Erster der König (V. 451–456, er lobt die Gesellschaft), dann bekunden die Adligen ihre Meinung. Die Reihenfolge der Gestalten ist jedoch nicht in beiden Fällen die gleiche. Während bei der ersten Vorstellung nicht immer dem Rang der jeweiligen Person Rechnung getragen wurde, wurde dies im zweiten Durchgang durch Umstellungen behoben. Die Reihenfolge der ersten drei Adligen ist in beiden Fällen gleich: Johann von Sponheim,²⁶ Konrad von Weinsberg und Heinrich von Fleckenstein. Seinem gesellschaftlichen Rang nach entsprechend wird in der zweiten Reihenfolge Lutz von Hohenlohe auf

23 Georg Friedrich BENECKE – Wilhelm MÜLLER – Friedrich ZARNCKE, *Mittelhochdeutsches Wörterbuch* 3, Leipzig 1861, Sp. 55a–56a; Matthias LEXER, *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch* 2, Leipzig 1872, Sp. 1560–1561.

24 Zdeněk ŽALUD, *Česká šlechta na dvoře Jana Lucemburského*, Dissertation, Philosophische Fakultät der Karlsuniversität Prag 2006, online: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/24435>, S. 99 und Anm. 456 (Zugriff am 2. 4. 2020).

25 Nach der Fertigstellung des vorliegenden Aufsatzes hat mich Herr Mgr. Zdeněk Žalud, Ph.D., freundlicherweise auf das Buch Johannes ABDULLAHI, *Der Kaisersohn und das Geld. Freigebigkeit und Prachtentfaltung König Johanns von Böhmen (1296–1346)*, Luxemburg 2019, aufmerksam gemacht, wofür ich ihm herzlich danke. Zur „*Minne und Gesellschaft*“ äußert sich J. ABDULLAHI auf S. 122–125, auf S. 337–338 finden sich Quellenbelege zu drei im Gedicht auftretenden Personen.

26 Die besondere Stellung des von Sponheim wird dadurch hervorgehoben, dass er als einziger mit seinem gesellschaftlichen Status „graf“ (V. 394, 459) genannt wird. Die übrigen Personen werden entweder als „her“ bezeichnet oder auch nur ohne Titel genannt, manchmal fehlt bei ihrer Erwähnung sogar deren Vorname.

Platz vier erhoben, während er in der ersten Aufzählung als letzter genannt wurde. Der Dichter, der wahrscheinlich diesen gesellschaftlichen Lapsus zu vertuschen suchte, behauptet, Hohenlohe sei zur Hofgesellschaft als letzter gekommen.²⁷ Auch unter den später Genannten kommt es in der zweiten Aufzählung zu Verschiebungen: Gerhard von Wachenheim wird vor Gerhard von Biegen platziert, Otto von Dietz wird um drei Stellen nach oben gerückt.

Ich bespreche nun die einzelnen Adligen gemäß der Reihenfolge, in der sie ihre Meinungen äußern.

1. *Graf Johann II. von Sponheim* (V. 394: „*der graue von sponheim*“ H, „*der greue van spaenhem*“ B – die letztere Schreibung gibt die ältere Namensform Spanheim wieder) wird im Gedicht als erster nach dem König genannt.²⁸ Im Zusammenhang mit dem Thema des Gedichtes wird Graf von Sponheim als vorbildlicher höfischer Minneritter charakterisiert: „*der in der wibe lobe swebt // wann sin herze nach ern²⁹ strebt.*“ (V. 395–396). In seiner kurzen Ansprache (V. 460–463) widerspricht er dem böhmischen König, der die Gesellschaft gelobt hatte, und hebt die Süße der Minne und ihre verjüngende Wirkung hervor: „*minne machet jünge die alten jar*“ (V. 463). Möglicherweise reflektiert der Dichter in dieser Formulierung in gewisser Weise die Tatsache, dass Johann II. von Sponheim zu jener Zeit zwischen 50 und 60 Jahren alt gewesen sein musste (vgl. seine Lebensdaten weiter unten).

Die Grafen von Sponheim gehörten zu den bedeutendsten Adelsfamilien, deren Güter sich am unteren Lauf der Mosel erstreckten. Mitte des 13. Jh. wurde der Besitz der Familie geteilt und fortan existierten zwei Linien – die Linie Sponheim-Starkenburg, deren Ländereien als Hintere Grafschaft bezeichnet wurden, und die Linie Sponheim-Kreuznach, die die sog. Vordere Grafschaft innehatte. Die im Gedicht „*Minne und Gesellschaft*“ vorkommende Person ist Johann II. von Sponheim-Kreuznach (* 1270/75 – 11. März 1340), der auch in

27 „*da kam gegangen von Hohenloch // ber Lücke, der alle schande ye floch. // sin künfft myn auge gerne sach*“ V. 429–431.

28 Der Vorname des Grafen von Sponheim erscheint erst im V. 459.

29 Das Wort „*ère*“ bedeutet im Mittelhochdeutschen nicht nur dasselbe wie die heutige „Ehre“, aber vor allem: „Ansehen, Ruhm, ehrenhaftes Benehmen“ usw. – vgl. M. LEXER, *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch* 1, Leipzig 1872, Sp. 624.

der „*Schule der Ehre*“ (V. 150–151) auftritt.³⁰ Dank seinem hohen gesellschaftlichen Rang ist er urkundlich reich belegt. Oft verkehrte er mit wichtigen Repräsentanten des Reiches, einige seiner Burgen hielt er als Lehensmann Erzbischof Balduins von Trier, mit dem er, schon wegen der geographischen Nähe ihrer Besitzungen, häufig im Kontakt war. Johann II. ist auch sehr bald in der Umgebung Johanns von Luxemburg anzutreffen. Als sich dieser nach dem unerwarteten Tod seines Vaters Heinrichs VII. (24. August 1313) um den Reichsthron bewerben wollte, gehörte Johann II. von Sponheim zu seinen Anhängern, wofür ihm der Luxemburger am 7. Februar 1314 für bereits geleistete und noch zu leistende Dienste 1 000 Mark Silber versprach.³¹ Johann II. von Sponheim ist Mit-aussteller der Urkunde vom 26. August 1322 (Regensburg?), mit der Mechthild, Herzogin von Bayern, sowie weitere Adlige dem Erzbischof von Trier und dem König Johann ungestörten Besitz etlicher Burgen im Rheinland garantierten.³² Am 27. September 1324 wurde Johann von Sponheim zum Lehensmann des böhmischen Königs, dem er versprach, 1000 Pfund Heller zu zahlen.³³ Weitere gelegentliche Kontakte Johanns II. von Sponheim zum böhmischen König be-

30 A. BACH, *Vom Publikum*, S. 519. Über Johann II. von Sponheim ausführlich: Johann Georg LEHMANN, *Die Grafschaft und die Grafen von Spanheim der beiden Linien Kreuznach und Starkenburg bis zu ihrem Erlöschen im fünfzehnten Jahrhundert 1: Die Kreuznacher Linie*, Kreuznach 1869, S. 128–154.

31 Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae, Pars III., Annorum 1311–1333, Josef Emler (ed.), Praha 1890, S. 79, Nr. 18. Im Folgenden wird die übliche Abkürzung RBM verwendet. Der Sponheimer als einer der Anhänger Johanns wird von Jiří SPĚVÁČEK, *Jan Lucemburský a jeho doba 1296–1346*, Praha 1994, S. 197, genannt.

32 Codex diplomaticus Rheno-Mosellanus III. Theil. Urkunden des XIV. Jahrhunderts. I. Abtheilung. Urkunden von 1300–1350, Wilhelm Günther (ed.), Koblenz 1824, S. 205, Nr. 112 (Volltext); RBM III, S. 320, Nr. 795 (Regest).

33 J. G. LEHMANN, *Die Grafschaft und die Grafen von Spanheim I*, S. 134 und Anm. 440; Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae, Pars IV., Annorum 1333–1346, Josef Emler (ed.), Praha 1892, S. 789, Nr. 2019. Der Ausstellungsort der Urkunde wird nicht angegeben, in jener Zeit war der böhmische König auf dem Kriegszug gegen die Stadt Metz, vgl. ŽALUD, *Česká šlechta na dvoře Jana Lucemburského*, S. 142. Dass Johann II. von Sponheim 1324 Mann von König Johann wird, wird (ohne Beleg) auch von J. ABDULLAHI, *Der Kaisersohn*, S. 338, Nr. 21, erwähnt.

legt eine Urkunde aus dem Jahre 1328, mit der er beim Herzog Heinrich von Kärnten für Johann von Böhmen mit der Summe 40 000 Mark Silber bürgt.³⁴

2. Als zweiter wird *Konrad von Weinsberg* vorgestellt (V. 398: „*von winsperg her Cunrad*“ H, „*van winsb-r- her conrad*“ B), was dem gesellschaftlichen Rang seiner Familie entspricht. Dabei wird er als „*der edel und der reine*“ (V. 399) charakterisiert, wobei der Begriff „edel“ im Mittelhochdeutschen nicht so sehr den Charakterzug bedeutet, sondern vor allem „adelig, von gutem Geschlecht“.³⁵ In seiner knappen Rede (V. 464–465) stimmt Konrad von Weinsberg seinem Vordredner im Lob der Minne zu.

Die Identifizierung dieser literarischen Person birgt gewisse Probleme. Die Familie nannte sich nach der Burg Weinsberg, die oberhalb der gleichnamigen Stadt im Landkreis Heilbronn in Baden-Württemberg steht. Die Mitglieder der Familie hatten im 12.–14. Jh. wichtige weltliche und geistliche Ämter inne, ihr Vorname lautete häufig Konrad. Es lässt sich nicht mit Sicherheit entscheiden, ob die in der „*Minne und Gesellschaft*“ auftretende Person Konrad IV. sein soll, oder aber sein Sohn, der in Urkunden zuerst als Konrad der Jüngere bezeichnet wird. Beide standen in Beziehungen zu Johann von Luxemburg. Konrad IV. († 1323), der Oberbefehlshaber im Reichskrieg gegen Grafen Eberhard von Württemberg gewesen war, verwaltete 1312–1315 gemeinsam mit Johann von Luxemburg die unterworfenen Grafschaft Württemberg.³⁶ Mir scheint jedoch, dass in der „*Minne und Gesellschaft*“ eher Konrad der Jüngere von Weinsberg (Konrad V.) gemeint ist. Dieser ist nämlich in den Jahren 1320–1324 in der Umgebung Johanns von Luxemburg mehrere Male urkundlich belegt, sowohl im Rheinland als auch in Prag. Am 12. Oktober 1320 wird er als Lehnsmannt des böhmischen Königs bezeichnet,³⁷

34 RBM III, S. 556–557, Nr. 1420, ausgestellt am 18. Februar 1328 in Kreuznach.

35 Vgl. M. LEXER, *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch* 1, Sp. 508.

36 Vgl. Karl WELLER, *Weinsberg, Konrad von*, in: Allgemeine Deutsche Biographie 41, Leipzig 1896, S. 516–517; Bernd FUHRMANN: *Weinsberg, Adelsfamilie*, in: Historisches Lexikon Bayerns, http://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Weinsberg,_Adelsfamilie (Zugriff am 2. 4. 2020).

37 Als solcher bekommt Konrad Anteile am Rheinzoll bei Bacharach – vgl. Winfried REICHERT, *Landesherrschaft zwischen Reich und Frankreich. Verfassung, Wirtschaft und Territorialpolitik in der Grafschaft Luxemburg von der Mitte des 13. bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts*, Trier 1993, S. 246, Tab. 18. Eine weitere Urkunde vom selben Tag in: Urkunden- und

dem er einige Male Geld geliehen hat.³⁸ Die Beziehung Konrads des Jüngeren zu Balduin von Trier wird durch die Urkunde vom 22. Juni 1325 bezeugt.³⁹ Konrad IV. starb am 20. Juli 1323, Konrad V. im Jahre 1328.⁴⁰ Demzufolge wären die Termini ante quem für die Abfassung der „*Minne und Gesellschaft*“ 1323 bzw. 1328. Konrad, Sohn Konrads V., kommt nicht Betracht, weil er 1333 als noch unmündig bezeichnet wird.⁴¹ Auch A. Bach und J. Abdullahi sind der Meinung, die im Gedicht auftretende Person sei Konrad V.⁴²

3. *Heinrich von Fleckenstein* (V. 400–401) wird sowohl bei der ersten als bei der zweiten Erwähnung als dritter genannt: „*der von fleckensteine // saz der biderb Heinrich*“ H, „*van fleckensteine // sas der bürwe Heinrich*“ B. In seiner Rede (V. 466–470) gibt Heinrich von Fleckenstein der Gesellschaft den Vorzug. Er tritt auch in der „*Schule der Ehre*“ (V. 163) auf.

Die Familie derer von Fleckenstein war ein elsässisches Adelsgeschlecht. Ihre gleichnamige Stammburg lag am Nordrand der Vogesen, zwischen der Gemeinde Lembach in Frankreich (Unterelsass) und dem deutschen Hirschthal (Landkreis Südwestpfalz, Rheinland-Pfalz). Der Name Heinrich war in der Familie üblich, deshalb lässt sich nicht feststellen, welche konkrete Person im Gedicht gemeint ist. Die Familie von Fleckenstein spielte vor allem im deutschen

Quellenbuch zur Geschichte der altluxemburgischen Territorien Bd. 11: Die Urkunden Graf Johanns des Blinden (1310–1346). Teil 2. Die Urkunden aus den Archives générales du Royaume in Brüssel, Aloyse Estgen – Michel Pauly – Jean Schroeder – Hérold Pettiau (edd.), Luxemburg 2009, S. 48–49, Urkunde B 38; Regest: RBM III, S. 262, Nr. 619.

38 18. April 1321 Prag – Urkunden- und Quellenbuch zur Geschichte der altluxemburgischen Territorien 11, S. 56–57, Urkunde B 47, Regest: RBM III, S. 280, Nr. 669; 16. Juli 1321 Mainz – ebenda, S. 60–61, Urkunde B 51, Regest: RBM III, S. 293, Nr. 705; Urkunde vom gleichen Ort und Tag, ebenda, S. 61–62, Urkunde B 52, RBM III, S. 293, Nr. 706; 17. April 1324, o. O. – ebenda, S. 83–84, Urkunde B 75, Regest: RBM III, S. 380, Nr. 974 (Konrad von Weinsberg wird im Regest nicht erwähnt, weil er nur dem Aussteller sein Siegel leiht).

39 Johannes MÖTSCH, *Aufbau, Entstehung und Inhalt der Urkundensammlung des Erzbischofs Balduin von Trier*, Koblenz 1980, S. 190, Nr. 739.

40 Die beiden Sterbedaten bei A. BACH, *Vom Publikum*, S. 522.

41 Urkundenbuch der Reichsstadt Frankfurt, Zweiter Band 1314–1340, Johann Friedrich Böhmmer – Friedrich Lau (edd.), Frankfurt 1905, S. 344, Nr. 453.

42 A. BACH, *Vom Publikum*, S. 522; J. ABDULLAHI, *Der Kaisersohn*, S. 338, Nr. 25 und erwähnt dabei die Urkunde von 1324, die hier in der Anm. 38 angegeben ist.

Südwesten eine wichtige Rolle, deshalb gibt es eine große Menge von Urkunden, in denen ein Heinrich von Fleckenstein erscheint, ab und zu mit dem Adjektiv „der Alte“ und „der Junge“, wobei im Laufe der ersten Hälfte des 14. Jh. manchmal dasselbe Adjektiv für unterschiedliche Personen gebraucht wurde, manchmal dagegen scheint es vorzukommen, dass ein und dieselbe Person zuerst als „jung“ und später als „alt“ bezeichnet wird. Trotzdem hat A. Bach wohl Recht, dass es sich hier um Heinrich V. handelt, der zwischen 1312–1364 erwähnt wird und vor 1365 gestorben ist.⁴³

In Beziehung zu Johann von Luxemburg erscheint ein Heinrich von Fleckenstein nie, zwei Urkunden weisen dafür auf seine Beziehungen zu Balduin von Trier hin. In der Urkunde vom 20. Januar 1336 wird Heinrich von Fleckenstein als Lehensmann Balduins wegen Gütern in Littenheim (im Elsass) genannt.⁴⁴ Der zweite Fall ist ein undatiertes, in die Jahre zwischen 1331–1337 zu setzendes Schreiben Heinrichs von Fleckenstein an Erzbischof Balduin von Trier wegen der Übernahme des Amts Bensheim im Bistum Speyer.⁴⁵ Es ist nicht garantiert, dass es sich in den beiden Fällen um denselben Angehörigen der Familie von Fleckenstein handelt.

4. *Die Herren von Hohenlohe* gehörten seit dem 12. Jh. zu reichen und angesehenen Familien des deutschen Hochadels. Ihr ursprünglicher Besitz befand sich in Oberfranken und wurde vor allem in Richtung Südwesten erweitert. Seit dem 13. Jh. kam es wiederholt zu Teilungen dieser Familie in verschiedene Lini-

43 A. BACH, *Vom Publikum*, S. 515, der sich hier gegen die Vermutung von E. Martin, *Mittelrheinische und niederländische Gedichte*, S. 370–371 wendet, die Person wäre der vor 1351 verstorbene Heinrich, den Bach als Heinrich IX. bezeichnet und den er für zu jung hält, wahrscheinlich deswegen, weil dieser laut ihm in den Jahren 1337/1343 als Edelknecht bezeichnet wird.

44 Regest bei J. MÖTSCH, *Die Balduineen*, Koblenz 1980, S. 252, Nr. 1184. J. MÖTSCH führt im Register, S. 685, zu dieser Urkunde zwei Personen an: Heinrich von Fleckenstein (1305–1336), Heinrich von Fleckenstein (1336–1343).

45 Landeshauptarchiv Koblenz, Bestand 1A Urkunden der geistlichen und staatlichen Verwaltung, Urkunde 4881. Die dort angeführte Datierung wird jedoch nicht begründet. – <https://www.archivdatenbank.lha-rlp.de> (Zugriff am 2. 4. 2020). Alle Urkunden des Landeshauptarchivs Koblenz haben die gleiche Internetadresse, aus Platzgründen wird sie im Folgenden nicht mehr wiederholt.

en. Die Nennung des von Hohenlohe im Gedicht „*Minne und Gesellschaft*“ (V. 429–430) bereitet Schwierigkeiten, weil in den Handschriften unterschiedliche Vornamen stehen – in der Heidelberger heißt es: „*von hohlenloch her lütze*“, in der Berliner: „*van hoenloch her gotze*“.⁴⁶ Die lautlich so nahen Formen mögen durch Textverderbnis im Verlauf der Tradierung entstanden sein, die Ausgangsform ist jedoch nicht feststellbar. Dies ist umso misslicher, als in der ersten Hälfte des 14. Jh. in verschiedenen Linien der Familie von Hohenlohe sowohl ein Ludwig (Lutz) als auch einige Personen mit dem Namen Gottfried (Götz) existierten. Bei der Identifizierung der Gestalt hatte deswegen A. Bach resigniert.⁴⁷

Im Folgenden sollen drei Personen vorgestellt werden, die mit dem im Gedicht auftretenden Adligen identifiziert werden könnten. Eine letzte Sicherheit ist nicht zu erreichen, aber Ludwig von Hohenlohe ist am aussichtsreichsten.

Wie oben erwähnt, erscheint der von Hohenlohe bei der ersten Erwähnung im Gedicht als letzter, seine Meinung (kurzes Lob der Minne, V. 472–474) trägt er jedoch schon als vierter vor. Die Sätze, die ihn in beiden Fällen einführen, sind wie auch sonst nur literarische Floskeln und beinhalten keine individuelle Charakteristik.

Ludwig (Lutz) von Hohenlohe († 1356) gehörte zur Hauptlinie der Familie und war politisch sehr aktiv.⁴⁸ Bald trat er in Beziehungen zu Johann von Luxemburg. 1310 begleite er als junger, aber schon mündiger Mann mit seinem Vater Albrecht II. von Hohenlohe den neuen böhmischen Herrscher Johann von Luxemburg bei dessen ersten Reise nach Prag. Später war Ludwig ein treuer Anhänger Kaiser Ludwigs und ist häufig in dessen Gefolge anzutreffen. Höchstwahrscheinlich ist er das ohne den Vornamen genannte Mitglied der Familie Hohenlohe, das 1329 mit Johann von Luxemburg die Expedition nach Preußen unternahm.⁴⁹ Ludwig war wohl sehr weise, da er oft zum Schiedsrichter in bedeutenden Angelegenheiten ernannt wurde, von 1340 an war er lange Jahre

46 In der zweiten Nennung (V. 471) kommt nur das Prädikat vor – „*von hohlenloch*“ H, „*van hoenloch*“ B.

47 A. BACH, *Vom Publikum*, S. 515.

48 Karl WELLER, *Geschichte des Hauses Hohenlohe* 2, Stuttgart 1908, S. 122–129.

49 Ebenda, S. 125. Die Nennung in der Chronik des Nikolaus von Jeroschin in: Hohenlohisches Urkundenbuch 2, 1311–1350, Karl Weller (ed.), Stuttgart 1901, S. 282, lautet: „*von Hóenlôch*“.

Obmann des fränkischen Landfriedensgerichtes. Einige Male war er Schiedsrichter oder Bürge in Waffenstillständen und Friedensschlüssen, die zwischen Johann von Luxemburg und Kaiser Ludwig vereinbart wurden.⁵⁰ Darüber hinaus war er mit Johann von Luxemburg auch wegen seinen Besitzungen in Kontakt – im Jahre 1334 trug er dem böhmischen König seine Burg Kransberg zu Lehen auf;⁵¹ am 10. März 1339 (Frankfurt) gab Johann von Luxemburg auf Bitte Kaiser Ludwigs seine Einwilligung dazu, dass Lutz von Hohenlohe die ihm verpfändeten Reichsgüter so lange innehaben kann, bis sie vom Reich wieder eingelöst werden.⁵² Ludwig von Hohenlohe ist meines Erachtens die in der „*Minne und Gesellschaft*“ abgebildete Person.

In ähnlicher Zeit lebte auch Gottfried aus der Linie Hohenlohe-Weikersheim (erste Erwähnung 1307, † 4. August 1339).⁵³ Mit Kaiser Heinrich VII. absolvierte er den Italienfeldzug (1310–1313). Er war Anhänger Kaiser Ludwigs. Ende Oktober 1335 trat er in den Dienst Balduins von Trier.⁵⁴ Zu nicht näher bestimmter Zeit hielt er die Hälfte die Feste Seldeneck bei Kreglingen, die ein Lehen des Königreichs Böhmen war.⁵⁵

Gottfried aus der Linie Hohenlohe-Brauneck (erste Erwähnung 1293, † um 1354) ist in den Quellen manchmal von Gottfried von Hohenlohe-Weikersheim schwer zu unterscheiden.⁵⁶ Auch er begleitete 1310 Johann von Luxemburg nach Prag.⁵⁷ Andere Kontakte von ihm zu Johann von Luxemburg sind je-

50 Es handelt sich um folgende Urkunden (in Regestenform): 19. Dezember 1331 (Frankfurt) – RBM III, S. 726, Nr. 1863, Hohenlohisches Urkundenbuch 2, S. 326, Nr. 398; 24. August 1332 (Frankfurt) – RBM III, S. 752, Nr. 1934, Hohenlohisches Urkundenbuch 2, S. 339, Nr. 416; 16. September 1335 (Regensburg) – RBM IV, S. 80, Nr. 205 (ausführliches Regest), Hohenlohisches Urkundenbuch 2, S. 412, Nr. 480; 20. März 1339 (Frankfurt) – RBM IV, S. 258–261, Nr. 662, nicht im Hohenlohischen Urkundenbuch.

51 15. Februar 1334 („Creman“) – Hohenlohisches Urkundenbuch 2, S. 352, Nr. 445.

52 Ebenda, S. 461, Nr. 545 – Volltext.

53 K. WELLER, *Geschichte des Hauses Hohenlohe* 2, S. 183–189.

54 Hohenlohisches Urkundenbuch 2, S. 414, Nr. 483.

55 10. August 1341 (Prag): König Johann gibt Kraft von Hohenlohe die an ihn durch den Tod des Gottfried von Hohenloch zurückgefallene Veste Seldeneck als Erblehen. – RBM IV, S. 391, Nr. 981, Volltext: Hohenlohisches Urkundenbuch 2, S. 505, Nr. 607.

56 K. WELLER, *Geschichte des Hauses Hohenlohe*, S. 251–260.

57 22. Dezember 1310 (Prag): Gottfried der Jüngere von Brauneck verkauft dem Erzbischof Peter von Mainz den vierten Teil von Dieburg – Hohenlohisches Urkundenbuch 1, 1153–

doch nicht belegt und deshalb ist es kaum wahrscheinlich, dass er die in der „*Minne und Gesellschaft*“ auftretende Gestalt ist.

5. *Simon von Gundheim* wird im Gedicht zum ersten Mal im Vers 407 („*sy-mon von guntheim*“ H, „*symon van gontheim*“ B) erwähnt und steht somit an vierter Stelle. Seine Charakteristik entspringt lediglich dem Bestreben des Dichters, einen Reim auf das Prädikat des Adligen zu machen: „*der ist der tugend honigseim*“ (V. 408). Zur diskutierten Frage äußert sich Simon dann gemeinsam mit Eberhard (von Stromberg); ohne irgendeine Begründung stellen sie kurzerhand die Gesellschaft über die Minne (V. 480–481).

Über Simon von Gundheim gibt es fast keine Nachrichten. Die Familie, in der auch später der Vorname Simon⁵⁸ vorkam, schrieb sich nach der gleichnamigen Ortschaft im Landkreis Alzey-Worms in Rheinland-Pfalz. Im Südwesten der Gemeinde befinden sich heute nur noch sehr kleine Überreste der Burg, an der mehrere Ritterfamilien ihre Besitzanteile hatten (Ganerbenburg).⁵⁹ A. Bach konnte nur eine einzige Erwähnung Simons von Gundheim finden, und zwar zum Jahre 1327 in einer Urkunde, die die Stadt Worms betrifft.⁶⁰ Ich vermochte nichts Weiteres festzustellen. Die ziemlich bald erfolgende Nennung Simons im Gedicht steht im Widerspruch zu seiner spärlichen Belegung in den Quellen und somit auch zu dessen geringer gesellschaftlicher Bedeutung.

6. *Eberhard von Stromberg* erscheint bei der ersten Nennung im Gedicht an fünfter Stelle (V. 409). Sein Name wird in den Handschriften nicht ganz richtig wiedergegeben: „*von stonburg her eberhart*“ H, „*van stromborch her euerhairt*“ B, in der Tat lautete sein Prädikat von Stromberg. In der ersten Nennung wird er nicht charakterisiert, in der zweiten (V. 475) wird er nur mit dem Vornamen

1310, Karl Weller (ed.), Stuttgart 1899, S. 546, Nr. 730; nicht in den RBM.

58 Ein anderer Simon von Gundheim wird zum Jahre 1420 genannt – Hessisches Staatsarchiv Darmstadt, Sign. A 5, 127/1 – <https://arcinsys.hessen.de/arcinsys/list.action?nodeid=g27275&page=1> (Zugriff am 2. 4. 2020).

59 Vgl. das Burgenportal EBIDAT – <https://www.ebidat.de/cgi-bin/ebidat.pl?id=2324> (Zugriff am 2. 4. 2020).

60 A. BACH, *Vom Publikum*, S. 515.

angegeben. Er und Simon von Gundheim sprechen sich gemeinsam für die Gesellschaft aus (V. 480–481).

Eberhard nennt sich nach der Burg Stromberg bei Bacharach (Landkreis Bad Kreuznach, Rheinland-Pfalz), die er wohl nur zum Teil besaß.⁶¹ Er unterhielt sowohl zum Erzbischof Balduin von Trier als auch zum Erzbischof von Mainz Beziehungen. Die bislang einzige bekannte urkundliche Erwähnung Eberhards geschieht in einer Urkunde, die am 25. Juli 1342 in Trier ausgestellt wurde und in der auch der Bischof Balduin erwähnt wird.⁶² Eberhard ist spätestens in der ersten Hälfte des Jahres 1346 gestorben, denn am 21. Juni 1346 belehnt Erzbischof Heinrich von Mainz den Ritter Johann von Lorch mit dem durch den Tod des Ritters Eberhard von Stromberg erledigten Lehen in der Gemarkung Lorch.⁶³

Interessanterweise erscheint in zwei Urkunden vom 16. Juni 1324 ein „Gerhardus, miles de Stronbürg“ bzw. „Gerardus de Stromburch“, der an jenem Tag Lehnsmann Johans, Königs von Böhmen, geworden ist und mit dem König einige finanzielle Transaktionen vorgenommen hat.⁶⁴ Es kann nicht ermittelt werden, in welchem verwandtschaftlichen Verhältnis die beiden Ritter standen. Zeitlich würde dieser Gerhard viel besser zum Gedicht „*Minne und Gesellschaft*“ passen, weil aber in dieser Familie auch ein Eberhard nachgewiesen ist, kann nicht angenommen werden, dass im Gedicht ein unrichtiger Vorname stünde.

7. *Gerhard von Wachenheim* wird an siebenter Stelle als „*der edel zart*“ in den Versen 414–415 angeführt („*von wacheim her gerhart*“ H, „*van wachinheim her geirhairt*“ B), in den Versen 484–485 preist er die Minne: „*die mynne ist leit*

61 A. BACH, *Vom Publikum*, S. 521, korrigiert die von E. MARTIN, *Mittelrheinische und niederländische Gedichte*, S. 370, geäußerte Meinung: „besitzer der burg Stromberg (bei Bingen) kann er nicht gewesen sein, da diese damals im sponheimischen, später pfälzischen besitze war.“

62 Codex diplomaticus Rheno-Mosellanus III. Theil. Urkunden des XIV. Jahrhunderts. I. Abtheilung, S. 446, Nr. 286. Auf diese Urkunde hat bereits E. MARTIN, *Mittelrheinische und niederländische Gedichte*, S. 370, hingewiesen.

63 Hessisches Hauptstaatsarchiv Wiesbaden, Bestand 121 Nr. U von Lorch 1346 Juni 21, Regest unter: <https://arcinsys.hessen.de/arcinsys/detailAction.action?detailid=v2451993&icomefrom=search> (Zugriff am 2. 4. 2020).

64 Urkunden- und Quellenbuch zur Geschichte der altluxemburgischen Territorien 11, S. 91–92, Nr. B 79 und S. 92, Nr. B 80 (Regest dieser Urkunde RBM III, S. 386, Nr. 993).

vertreip // den freuden sichen herczen“. A. Bach geht auf die Probleme der Identifizierung Gerhards von Wachenheim gründlich ein.⁶⁵ Er weist darauf hin, dass es zwei Burgen des gleichen Namens gab, eine bei der Ortschaft Wachenheim an der Weinstraße bei Bad Dürkheim (Rheinland-Pfalz), die andere in Wachenheim (Pfriem), Landkreis Alzey-Worms in Rheinland-Pfalz. Der im Gedicht genannte Gerhard ist laut A. Bach mit der Burg Wachenheim im Landkreis Alzey-Worms verbunden, denn die in der anderen Burg zur selben Zeit residierenden Ritter hatten den Vornamen Johannes. Gerhard von Wachenheim taucht sehr selten in Urkunden auf. Es gelang mir nicht, neue Urkunden zu ihm zu finden. Am 29. September 1339 trug Gerhard von Wachenheim dem Erzbischof Balduin von Trier seine Burg zum Lehen auf.⁶⁶ Wahrscheinlich bezieht sich auf denselben Gerhard ein Ablassbrief Papst Johannes' XXII. aus dem Jahre 1325.⁶⁷ Nur das Gedicht „*Minne und Gesellschaft*“ bringt Gerhard von Wachenheim zu Johann von Luxemburg in Beziehung.

8. *Gerhard von Biegen* wird an der sechsten Stelle (V. 412) zum ersten Mal erwähnt, charakterisiert wird er als „*der gute*“. In den Versen 487–494 stellt Gerhard, der als achter spricht, gemäß dem Dichter die Gesellschaft energisch über die Minne: „*die mynne er schalt gar offenbar*“ (V. 489).

Zu den von A. Bach verzeichneten urkundlichen Erwähnungen Gerhards von Biegen⁶⁸ konnten einige Präzisierungen und Ergänzungen vorgenommen werden. Die Familie von Biegen ist seit der Mitte des 12. Jh. belegt. Ihre heute völlig verschwundene Familienburg Biegen befand sich bei Igstadt (jetzt ein Stadtteil von Wiesbaden). Bis 1408 oder 1409 standen die von Biegen in Diensten der Erzbischöfe von Mainz.⁶⁹ Mehrere Familienmitglieder führten den Beinamen Stahl (Stail, Stahil u. dgl.). Gerhard wird 1309 als Edelknecht genannt,

65 A. BACH, *Vom Publikum*, S. 521–522.

66 J. MÖTSCH, *Die Balduineen*, S. 258, Nr. 1223.

67 A. BACH, *Vom Publikum*, S. 521.

68 A. BACH, *Vom Publikum*, S. 512–513.

69 Vgl. Staatsarchiv Würzburg, MIB 14, fol. 204 [01], in: Die Regesten der Mainzer Erzbischöfe, <http://www.ingrossaturbuecher.de/id/source/7964> (Zugriff am 2. 4. 2020). Dadurch wird die Behauptung von A. BACH, *Vom Publikum*, S. 513, korrigiert, die Familie sei in den Jahren 1151-1360 nachgewiesen.

1319 besaß er mit seinem Bruder Friedrich einen Teil der Burg Frauenstein (heute in Wiesbaden eingemeindet)⁷⁰, 1329 ist er Zeuge in der Urkunde seines Verwandten Friedrich,⁷¹ 1339 und 1346 tritt er als Schiedsmann auf, 1351 wird er zuletzt genannt. Er ist am 3. Juni 1362 gestorben und wurde im Kloster der Chorherren vom Hl. Grab in Rode (bei Eltville, unweit von Frauenstein) begraben.⁷² In den Urkunden tritt Gerhard manchmal mit seinem Bruder Friedrich und seinem Neffen Gottfried auf. Eine Beziehung Gerhards von Biegen zu Johann von Luxemburg ist aus den überlieferten Urkunden nicht belegt; Gottfried von Biegen dagegen gehörte am 11. März 1330 zu jenen Rittern, die eidesstattlich erklärten, dass sie auf Geheiß und im Namen König Johanns von Böhmen und Erzbischof Balduins von Trier wiederholt mit der Mainzer Bürgerschaft verhandelt haben.⁷³ Gerhard von Biegen wird auch in der „*Schule der Ehre*“ (V. 219) erwähnt.

9. Im Vers 421 erscheint ein Adliger mit Vornamen *Otto*, der in den beiden Handschriften ein anderes Prädikat hat – „*her dietsch her otte*“ in der Heidelberger Handschrift, „*van prisich her otte*“ in der Berliner. In der „*Schule der Ehre*“ (V. 227) wird er als „*van brisseche her otte*“ genannt. In der Einleitung zu seiner Stellungnahme zu dem in der „*Minne und Gesellschaft*“ diskutierten Thema (V. 495) kommt er nur als „*Otte*“ vor. In seiner längeren Rede (V. 496–505) gibt er der Minne vor der Gesellschaft den Vorzug.

Der Unterschied der beiden Handschriften kann darauf hinweisen, dass die erste Fassung des Gedichtes eine Umarbeitung erfuhr, entweder vom Autor selbst oder von jemandem, der die Sachlage gut kannte.⁷⁴ Otto von Breisig ge-

70 Vgl. RIplus Erzbischöfe Mainz 1,1 n. 2137, in: Regesta Imperii Online, <http://www.regesta-imperii.de/id/b030f3b7-2a57-4d31-b9e9-267e6160792c> (Zugriff am 2. 4. 2020).

71 Nicht bei A. BACH, *Vom Publikum*. Die Urkunde vom 28. November 1329, mit der sich Friedrich Stahel von Biegen mit den Bürgern von Frankfurt aussöhnt, ist abgedruckt in: Urkundenbuch der Reichsstadt Frankfurt Bd. 2, 1314–1340, Johann Friedrich Boehmer – Friedrich Lau (edd.), Frankfurt 1905, S. 276–277, Nr. 372.

72 Vgl. „Gerhard von Biegen ?1362?, Rode“, in: Grabdenkmäler <https://www.lagis-hessen.de/de/subjects/idrec/sn/gdm/id/1829> (Zugriff am 2. 4. 2020, Stand 14. 3. 2006).

73 Vgl. RIplus Erzbischöfe Mainz 1,2 n. 3073, in: Regesta Imperii Online, <http://www.regesta-imperii.de/id/d1d3b0f8-093c-456c-9271-2a1816c9bece> (Zugriff am 2. 4. 2020).

74 A. BACH, *Vom Publikum*, S. 515, hat über die Person nichts feststellen können.

hörte zur Grafenfamilie von Dietz, was eindeutig die Urkunde vom 3. November 1315 beweist. Der Aussteller der Urkunde heißt hier „*Otto von Brisseche*“, das Siegel hat jedoch die Umschrift „+S(IGILLVM) OTTONIS DE DIETZEN“ und im Feld zwei schreitende Löwen der Familie von Dietz.⁷⁵ Höchstwahrscheinlich handelt es sich um einen nicht erstgeborenen Sohn der Familie von Dietz, in der die ältesten Söhne Gerhard hießen.⁷⁶ Sitz dieser Familie war die Burg oberhalb der Stadt Diez (Rhein-Lahn-Kreis, Rheinland-Pfalz). Warum Otto das Prädikat von Breisig führt, ist nicht ganz klar, denn die besprochene Urkunde von 1315 betrifft Limburg an der Lahn, während die Ortschaft Breisig (heute Bad Breisig) im Landkreis Ahrweiler in Rheinland-Pfalz etwa 70 km von Limburg entfernt liegt. Am 8. April 1327 stellt Otto von Diez genannt Breisig eine Urkunde für Erzbischof Balduin von Trier aus, er wird Burgmann zu Balduinstein.⁷⁷ In der Urkunde vom 8. März 1329 heißt der Aussteller Otto von Diez.⁷⁸ Otto starb 1347 oder kurz davor.⁷⁹ Seine Beziehung zu Johann von Luxemburg ist bisher nur aus der „*Minne und Gesellschaft*“ bekannt.

10. *Konrad von Löslich* wird ins Gedicht als achter eingeführt (V. 416 – „*cünrat von lüssenich*“ H, „*conrat van lossenich*“ B). Die formale, wohl wegen der Reimbindung gebildete Charakteristik, bezeichnet ihn als *gar müdes rich* (V. 415), also als sehr tapfer. Weil zwei Adlige mit ihren Reden im Vergleich mit ihrer ersten Nennung nach vorne gerückt sind, gerät Konrad mit seiner relativ langen Äußerung zugunsten der Minne (V. 507–521) erst an die zehnte Stelle,

75 Die Urkunde ist nur in moderner Abschrift erhalten, Hessisches Hauptstaatsarchiv Wiesbaden, Bestand 40, Nr. U 74 – <https://arcinsys.hessen.de/arcinsys/detailAction.action?detailid=v3130648&icomefrom=search> (Zugriff am 2. 4. 2020). Dass es sich um ein und dieselbe Person handelt, weist auch J. ABDULLAHI, *Der Kaisersohn*, S. 122, Anm. 418, anhand der Wappen nach.

76 Zu den Lebzeiten Ottos sind ebenfalls nachgewiesen: die Brüder Gerhard V. (1301 – vor 1308) und Gottfried (1303–1348), Gerhard VI. (1317 – 17. Oktober 1343), vgl. Karl E. DEMANDT, *Geschichte des Landes Hessen*, 2. Aufl., Kassel 1972, S. 405–410.

77 J. MÖTSCH, *Die Balduineen*, S. 200, Nr. 807.

78 Hessisches Hauptstaatsarchiv Wiesbaden, Bestand 20, Nr. U 32 – <https://arcinsys.hessen.de/arcinsys/detailAction.action?detailid=v4158823&icomefrom=search> (Zugriff am 2. 4. 2020).

79 J. MÖTSCH, *Die Balduineen*, S. 716.

was seiner gesellschaftlichen Bedeutung kaum entspricht. Konrad wird auch im Gedicht „*Die Schule der Ehre*“ (V. 166) genannt.

Konrads Sitz war Löslich, eine Ortschaft im heutigen Landkreis Bernkastel-Wittlich in Rheinland-Pfalz. Konrad war Lehensmann des Trierer Erzbischofs Balduin und bewegte sich häufig an seinem Hof. Die hohe Zahl von Urkunden, in denen er genannt wird und von denen mehrere von großer Wichtigkeit sind, bezeugt Konrads gesellschaftliches Ansehen. A. Bach widmet Konrad sehr wenig Aufmerksamkeit.⁸⁰

Konrad von Löslich erscheint in den Urkunden seit 1314,⁸¹ gestorben ist er wohl im Jahre 1347.⁸² Er war mit Adelheid von Bruch verheiratet, die 1341 starb und für die Konrad am 1. September 1341 Anniversarien im Zisterzienserinnenkloster Machern (unweit von Bernkastel-Kues) stiftete.⁸³ In diesen Urkunden wird auch sein Sohn Konrad der Jüngere († 1372) zum ersten Mal erwähnt.

Konrads Kontakt mit Johann von Luxemburg wird durch mindestens vier Urkunden aus den dreißiger und vierziger Jahren des 14. Jh. belegt. Am 1. November 1330 besiegelte der böhmische König die Urkunde, mit der Konrad von Esch und Konrad von Löslich einen Lehensrevers an Balduin von Trier ausstelen.⁸⁴ Konrad ist Mitsiegler der am 24. August 1332 in Nürnberg ausgestellten Urkunde, durch die sich Kaiser Ludwig und König Johann zu gegenseitiger Freundschaft verpflichteten.⁸⁵ Als Zeuge erscheint Konrad auch in der am 11. Ja-

80 A. BACH, *Vom Publikum*, S. 517. Dagegen ist auf einen sehr sorgfältigen, aufgrund von Archivalien und Fachliteratur ausgearbeiteten Artikel „Ritter von Löslich“ in der deutschen Wikipedia hinzuweisen, der auch einen Stammbaum der Familie im 13. und 14. Jh. enthält – https://de.wikipedia.org/wiki/Ritter_von_L%C3%B6snich (Zugriff am 2. 4. 2020).

81 Am 10. März 1314 ist Konrad einer der Bürgen in der Urkunde, mit der Georg, Graf von Veldenz, verspricht, dass er seinen Sohn Friedrich der Tochter des Johann, Grafen von Sponheim (-Starkenburg), zum Mann geben wird – Landeshauptarchiv Koblenz, Bestand 33 Reichsgrafschaft Sponheim, Urkunde 15032.

82 J. MÖTSCH, *Die Balduineen*, S. 703 (Register).

83 Landeshauptarchiv Koblenz, Bestand 132 Machern Zisterzienserinnenkloster, die Urkunden 110–112.

84 Landeshauptarchiv Koblenz, Bestand 1A Urkunden der geistlichen und staatlichen Verwaltung, Urkunde 4700.

85 RBM III, S. 752–753, Nr. 1934. Dass es sich um Konrad von Löslich handelt, hat Z. ŽALUD, *Česká šlechta*, S. 130, Anm. 670, gegenüber älteren unrichtigen Interpretationen des Namens im Regest überzeugend nachgewiesen.

nuar 1334 in Luxemburg ausgestellten Urkunde, durch die König Johann dem Erzbischof Balduin von Trier Echternach und Bitburg verpfändete.⁸⁶ Darüber hinaus wird laut J. Abdullahi Konrad von Löslich im Jahre 1346 in einem Schuldbrief des König Johann für Balduin von Trier als Zeuge belegt.⁸⁷ Konrad von Löslich und sein Sohn waren im Sommer 1346 mit den Luxemburgern im Kontakt. In der Urkunde vom 15. Juni 1346 (Köln), mit der König Johann dem Kölner Erzbischof Walram verspricht, dessen Schulden zu begleichen, falls dieser bei der bevorstehenden Königswahl für seinen Sohn Karl stimmen werde, werden unter den Zeugen „*ber Conraid der aelde ind her Conrad der junghe van Lossnich*“ angeführt.⁸⁸ Weil in einer von mehreren Urkunden Karls IV., die am 18. September 1346 in Luxemburg ausgestellt wurden, einer der beiden Konrade genannt wird,⁸⁹ ist es nicht ausgeschlossen, dass Vater oder Sohn (oder beide) an der Schlacht von Crécy teilgenommen haben.⁹⁰ Konrads häufige Aufenthalte am Hof Balduins von Trier boten ihm sicher auch weitere Möglichkeiten der Begegnung mit dem böhmischen König, die nicht schriftlich festgehalten sind

86 Landeshauptarchiv Koblenz, Bestand 1A Urkunden der geistlichen und staatlichen Verwaltung, Urkunde 4791. Die Urkunde wird auch von J. ABDULLAHI, *Der Kaisersohn*, S. 337, Nr. 35, erwähnt.

87 J. ABDULLAHI, *Der Kaisersohn*, S. 337, Nr. 35. Als Quelle wird dort TWP 21 Nr. 1807, S. 66f. angegeben. Gemeint ist die Edition: Table chronologique des chartes et diplômes relatifs à l'histoire de l'ancien duché de Luxembourg et comté de Chiny 21, François-Xavier Würth-Paquet (ed.), Luxembourg 1865, die mir leider unzugänglich blieb.

88 Urkundenbuch für die Geschichte des Niederrheins (...) 3, Theod[or] Jos[eph] Lacomblet (ed.), Düsseldorf 1853, S. 344–347, Nr. 432 (Zitat S. 346). Digitalisiert unter: <http://digitale-sammlungen.ulb.uni-bonn.de/content/titleinfo/12381> (Zugriff am 2. 4. 2020). Die Urkunde wird auch von J. ABDULLAHI, *Der Kaisersohn*, S. 337, Nr. 35, erwähnt.

89 Vgl. RIplus Karl IV. (Diplome) [n. 9], in: Regesta Imperii Online – <http://www.regesta-imperii.de/id/cd28e57f-f2c3-4d62-8327-84ba7a9d34e9> (Zugriff am 2. 4. 2020).

90 Diese Meinung äußert Z. ŽALUD, *Česká šlechta*, S. 195, Anm. 983, anhand von Alain ATTEN, *Die Luxemburger in der Schlacht von Crécy*, in: Johann der Blinde, Graf von Luxemburg, König von Böhmen 1296–1346. Tagungsband der 9er Journées Lotharingiennes 22.–26. Oktober 1996 Centre Universitaire de Luxembourg, Michel Pauly (ed.), Luxembourg 1997, S. 567–596, hier S. 590, Anhang II: Das mögliche Aufgebot Johanns von Böhmen für Philipp von Frankreich (1346). Vermutliche Teilnehmer aufgrund zweier Namenslisten kurz vor/nach Crécy. Dort wird Konrad von Löslich unter 31 Siegler der Urkunde vom 3. 6. 1346 (Trier) am Platz 20, in der Urkunde vom 18. 9. 1346 (Luxemburg) unter 33 Siegler am Platz 26 angeführt.

und die wohl auch früher als in den dreißiger Jahren stattfanden. J. Abdullahi hat darauf hingewiesen, dass das Wappen Konrads von Löslich im Wappenbuch „*Wapenboek Beyerens*“, in der Abteilung „*Drie besten*“ vorkommt.⁹¹

11. *Gerhard von Landskron* erscheint im Gedicht zum ersten Mal in den Versen 417–418, wobei er in der Heidelberger Handschrift falsch als „*cunrat von landescrone*“ bezeichnet wird, in der Berliner dagegen richtig als „*gerhairt van landes crone*“. Gerhard von Landskron wird bei der ersten Nennung nur formell eingeführt: „*da waz auch in wirde schone*“ (V. 417). Das von ihm gefällte Urteil (V. 522–542) gehört zu den längsten im Gedicht und wird vom Dichter sehr emotionell gestaltet. Gerhard wendet sich direkt gegen seinen Vorredner, den die Minne preisenden Konrad von Löslich, verdammt die trügerische Minne scharf und höhnisch; dagegen lobt er die Gesellschaft, ohne auf deren Vorzüge konkret einzugehen.

Die spärlichen Reste der Burg Landskron befinden sich bei Lohrsdorf (Stadtteil von Bad Neuenahr-Ahrweiler) in Rheinland-Pfalz. Der Stammvater der Gerharde, Burggrafen von Landskron, war Gerhard I. von Sinzing (erste Erwähnung 1202), alle bekannten Nachfolger trugen den Namen Gerhard. Zur Zeit Johans von Luxemburg lebten zwei Mitglieder der Familie, und zwar Gerhard IV. (1298–1370) und dessen Sohn Gerhard V. (1333–1344).⁹² Wegen seinem Alter ist der um 1320 geborene Gerhard V. als Gestalt im Gedicht auszu-

91 J. ABDULLAHI, *Der Kaisersohn*, S. 337, Nr. 35. Das Wappenbuch des flämischen Herolds Claes Heinenzoon, das 1405 in den Niederlanden entstanden ist und nach seinem Schöpfer als „*Wapenboek Beyerens*“ benannt ist. Das Wappenbuch enthält insgesamt 1096 Wappen und ist in mehrere Abteilungen eingeteilt, deren letzte mit „*Drie besten*“ betitelt ist. Darin werden Wappen von jeweils drei Adligen des gleichen Vornamens abgebildet. Unter den besten Konrads (fol. 61r) erscheint unter dem Namen „*her Coenraet van Luesingen*“ das Wappen: im roten Schild ein bekleideter silberner Arm, die Hand hält einen silbernen Ring in die Höhe. Meiner Meinung nach dürfte es sich kaum um das Wappen des hier besprochenen Konrad von Löslich halten, sondern vielmehr um das eines seiner gleichnamigen Nachkommen. Vgl. <https://galerij.kb.nl/kb.html#/nl/wapenboek/page/67/zoom/3/lat/-70.37785394109224/Ing/-38.3203125> sowie https://nl.wikipedia.org/wiki/Wapenboek_Beyerens (Zugriff am 8. 7. 2020).

92 Quellen zur Geschichte der Herrschaft Landskron a. d. Ahr. Erster Band. Regesten 1206–1499 (Nr. 1–1340), Hans Frick – Theresia Zimmer (edd.), Bonn 1966, Stammtafeln auf den ungezählten Seiten hinter dem auf Seite 23* endenden Vorwort.

schließen. Gerhard IV. ist in den urkundlichen Quellen überaus reich belegt, weil er eine bedeutende Rolle in der Reichspolitik spielte. Mit Heinrich VII. war er Italien und war auch am 29. Juni 1312 bei dessen Kaiserkrönung in Rom anwesend. Er erscheint häufig sowohl in Urkunden Kaiser Ludwigs als auch weiterer wichtiger Politiker jener Zeit. Er war Vasall mehrerer Kurfürsten, wobei er die engsten Beziehungen zum Erzbischof von Köln zu haben scheint. Zu Johann von Luxemburg sind folgende Kontakte Gerhards IV. urkundlich belegt: Am 14. Juli 1311 wurde Gerhard von Landskron wegen der Anklage durch Johann von Waldeck vom König Johann zum Reichsgericht geladen. Gerhard konnte sich nicht einstellen, weil er zu der Zeit auf Bitte Heinrichs VII. mit ihm Italien war.⁹³ Aus jüngerer Zeit (1326, 1337) sind die Beziehungen Gerhards zu Johann von Luxemburg durch zwei Urkunden belegt, wobei eine davon sein Lehensverhältnis zum böhmischen König berührt.⁹⁴

Der sehr aktive Gerhard von Landskron wird auch in der „*Schule der Ehre*“ (V. 179–180) genannt. Sein Wappen kommt auch im „*Wapenboek Beyeren*“, in der Abteilung „*Drie besten*“ vor.⁹⁵ Dagegen überrascht, dass er in der „*Minne und Gesellschaft*“ so spät zu Wort kommt. Angesichts der gesellschaftlichen Aktivität

93 Die in Poděbrady ausgestellte Vorladung – vgl.: Quellen zur Geschichte der Herrschaft Landskron, S. 62, Nr. 187; über die Verhinderung Gerhards: Heinrich, Erzbischof von Köln am 14. August 1311 (Brühl) – ebenda, S. 62, Nr. 188, sowie Peter, Erzbischof von Mainz, 28. August 1311 (Aschaffenburg) – ebenda, S. 62, Nr. 189. Keine der Urkunden ist in den RBM erfasst.

94 25. Januar 1326 (Köln): Johann, König von Böhmen, stellt einen Lehenbrief über 250 Pfund Heller aus, die Gerhard, Herrn zu Landskron, gegeben wurden, damit er sie an seiner Erbschaft anlege und fortan diese als Lehen empfangen – vgl. Quellen zur Geschichte der Herrschaft Landskron, S. 84, Nr. 240; vor Mitte Juni 1337 (o. O.): Ein Graf von Jülich bittet Herrn Gerhard, Herrn zu Landskron, er möge, aufs stärkste ausgerüstet, vor dem 24. Juni zu ihm, „zu Gefallen“ des Königs Johann von Böhmen, kommen – ebenda, S. 119, Nr. 331. Keiner der beiden Texte ist in den RBM.

95 „*Wapenboek Beyeren*“, fol. 60v. Das Wappen zeigt im roten Feld eine goldene dreizackige Krone, das Feld ist mit zahlreichen kleinen goldenen Kleeblättern besät. Der Name lautet: „*ber Gerijt van der Lanscroen*“. Wiederum ist es nicht eindeutig klar, ob es sich tatsächlich um den im Gedicht vorkommenden Ritter handelt, der Name Gerhard war in der Familie von Landskron sehr häufig. Vgl. <https://galerij.kb.nl/kb.html#/nl/wapenboek/page/67/zoom/3/lat/-70.37785394109224/lng/-38.3203125> sowie https://nl.wikipedia.org/wiki/Wapenboek_Beyeren (Zugriff am 8. 7. 2020).

ten des rührigen Gerhards kann festgestellt werden, dass der Dichter in Gerhards Schelte der Minne den aktiven Realpolitiker Gerhard IV. von Landskron gewollt oder ungewollt gut getroffen hat.

12. *Gerhard von Schafsberg* erscheint im Gedicht im an zehnten Stelle (V. 420), ohne Charakteristik, er äußert sich auch als letzter (V. 544–556) und nimmt für die Minne Partei. Über diese Person wurde bisher kein urkundlicher Nachweis gefunden. Die Belege Bachs sind meines Erachtens nicht überzeugend.⁹⁶ Obwohl er jene Stellen aus den beiden Handschriften der „*Minne und Gesellschaft*“ wiedergibt, die eindeutig das Prädikat von Schafsberg reflektieren (H: „*schaffsperg*“ V. 420, 537, „*schaffperg*“ V. 543; B: „*schafisberch*“ V. 420, „*schaeffesbir-*“, V. 537, 543), behauptet er, dass es sich um einen Gerhard von Schaesberg handele, der zu einer Adelsfamilie gehörte, die im gleichnamigen Ort im Südosten der niederländischen Provinz Limburg ansässig war. Bach kann allerdings keinen Gerhard in dieser Familie in der ersten Hälfte des 14. Jh. nachweisen. Unsere Vermutung, dass es sich um einen Ritter handelte, der sich nach der Saffenburg (bzw. Saffenberg) nannte, könnte zwar geographisch stimmen, weil sich die Ruine dieser Burg in der Ortsgemeinde Mayschoß im rheinland-pfälzischen Landkreis Ahrweiler befindet, aber ihre Besitzer führten im 14. Jh. den Vornamen Johann. Die Identifizierung der literarischen Gestalt im Hinblick auf eine konkrete historische Person bleibt somit ohne Erfolg.

Abschließend sollen einige Überlegungen über das Gedicht „*Minne und Gesellschaft*“ und seine historische Bedeutung angestellt werden. Für die Datierung der „*Minne und Gesellschaft*“ ist die leider nicht mit Sicherheit zu beantwortende Frage entscheidend, ob der darin auftretende Herr von Weinsberg mit Konrad IV. († 20. Juli 1323) oder Konrad V. († 1328) gleichzusetzen ist. Auch andere heranzuziehende Indizien vermögen die Abfassungszeit des Gedichts, die in der Fachliteratur mit „um 1325“ angegeben wird,⁹⁷ nicht enger einzugrenzen. Sowohl E. Martin als auch A. Bach verbanden die Entstehung des Gedichtes „*Minne und Gesellschaft*“ mit dem Krieg gegen die Stadt Metz und mit dem

96 A. BACH, *Vom Publikum*, S. 519.

97 Vgl. die in Anm. 8 angeführte Literatur.

27. September 1324, an dem Johann II. von Sponheim zum Lehensmann Johanns von Luxemburg wurde, also als der Krieg schon im Gange war.⁹⁸ Der Krieg gegen Metz dauerte mit Unterbrechungen ab dem 18. September 1324 bis zum 27. Juni 1327, das Heer Johanns von Luxemburg drang in das Metzter Territorium am 18. September 1324 vor.⁹⁹ Die erste Belagerung, die von Johann von Luxemburg angeführt wurde, endete am 1. Oktober 1324 erfolglos, und der böhmische König verließ um diese Zeit den Kriegschauplatz.¹⁰⁰ Obwohl bekannt ist, dass sich die adligen Krieger bei langwierigen Belagerungen und Kriegszügen ihre Zeit verschiedentlich, unter anderem durch das Vortragen von literarischen Werken, vertrieben und dass manche Herrscher bei ihren Feldzügen von ihren Dichtern begleitet wurden,¹⁰¹ erscheint mir der Zeitraum zwischen dem 18. September und 1. Oktober 1324 zu kurz, als dass das in diesem Zeitraum ein Gedicht vorgetragen worden wäre, zumal es sich um die ersten Tage einer militärischen Aktion handelte.

Ferner ist zu bedenken, dass, bevor eine solche Dichtung entstehen konnte, sich Johann von Luxemburg unter den rhein- und moselländischen Adligen den Ruf eines vorbildlichen Ritters erst erworben haben muss. Die erste Gelegenheit zum Nachweis seiner Qualitäten eines idealen Ritters bot Johanns erster Aufenthalt in Luxemburg und in den benachbarten Gebieten zwischen November 1313 und August 1314.¹⁰² Daher käme meines Erachtens als früheste Abfassungszeit des Gedichtes die Zeit während des zweiten längeren Aufenthaltes

98 E. Martin, *Mittelrheinische und niederländische Gedichte*, S. 369, setzt jedoch den Anfang des Krieges unrichtig mit dem Jahr 1325 an, was A. BACH, *Vom Publikum*, S. 513 kritisierte und das Jahr 1324 als Entstehungszeit des Gedichts betrachtete. J. ABDULLAHI, *Der Kaisersohn*, S. 124–125 hält die Datierung 1324/1325 für möglich, aber nicht zwingend, macht dabei keinen eigenen Datierungsvorschlag.

99 Michel PAULY, *Luxemburg, Metz und das Reich. Die Reichsstadt Metz im Gesichtsfeld Karls IV.*, in: *Die Goldene Bulle. Politik – Wahrnehmung – Rezeption 2*, Michel Margue – Michel Pauly (edd.), Berlin 2009, S. 869–916, bes. S. 889–895; J. SPĚVÁČEK, *Jan Lucemburský*, S. 382–384, 391–394, 406, 423; Lenka BOBKOVÁ, *Jan Lucemburský. Otec slavné-bo syna*, Praha 2018, S. 328–329.

100 A. BACH, *Vom Publikum*, S. 513; Z. ŽALUD, *Česká šlechta*, S. 142.

101 So nahm beispielsweise Guillaume de Machaut an Johanns Feldzug gegen die Preußen teil, vgl. J. SPĚVÁČEK, *Jan Lucemburský*, S. 445.

102 Zdeněk ŽALUD, *Česká šlechta*, S. 137–138.

Johans von Luxemburg in den Rhein- und Moselgebieten in Betracht, wo er zwischen Oktober 1316 und Oktober 1317 weilte.¹⁰³ Somit muss die in der Fachliteratur angenommene Entstehungszeit des Gedichtes „um 1325“ akzeptiert werden; anhand der festgestellten Tatsachen (sich vor allem oben bei Konrad von Weinsberg) muss der Entstehungszeitraum sogar auf die Zeit zwischen 1317 und 1328 erweitert werden.

Der Dichter der „*Minne und Gesellschaft*“ bleibt anonym, aus dem Text ergeben sich keine Indizien über seine Herkunft und seinen Stand. Es fehlen ebenfalls Hinweise auf den Auftraggeber. Auffällig ist, dass sechs Adlige sowohl in der „*Minne und Gesellschaft*“ als auch in der „*Schule der Ehre*“ auftreten, und zwar im Kreise der bereits in der Schule der Ehre zwölf Ausgebildeten. „*Schule der Ehre*“ stehen sie in zwei Gruppen an zwei unterschiedlichen Stellen, was wahrscheinlich durch ihren unterschiedlichen gesellschaftlichen Rang gegeben ist – Johann von Sponheim¹⁰⁴, Heinrich von Fleckenstein¹⁰⁵, Konrad von Lös-nich¹⁰⁶, Gerhard von Landskron¹⁰⁷ und in der zweiten Gruppe Gerhard von Biegen¹⁰⁸ und Otto von Breisig¹⁰⁹. Vielleicht kann einer von ihnen der Auftraggeber der „*Minne und Gesellschaft*“ gewesen sein. Ob es aber tatsächlich jemand von ihnen gewesen war (wegen ihrer Stellung und ihren gesellschaftlichen Aktivitäten könnte man einen von den vier erstgenannten in die engere Wahl ziehen, auffällig ist jedoch auch Otto von Breisig¹¹⁰), oder jemand ganz anderer, einer, der lediglich in der „*Minne und Gesellschaft*“ vorkommt, muss unbeantwortet bleiben.

103 Ebenda, S. 138–139.

104 „Minne“: erste Nennung, Platz 1 / Rede, Platz 1; „Schule“: Platz 5.

105 „Minne“: erste Nennung, Platz 3 / Rede, Platz 3; „Schule“: Platz 6.

106 „Minne“: erste Nennung, Platz 8 / Rede, Platz 10; „Schule“: Platz 7.

107 „Minne“: erste Nennung, Platz 9 / Rede, Platz 11; „Schule“: Platz 8.

108 „Minne“: erste Nennung, Platz 6 / Rede, Platz 8; „Schule“: Platz 11.

109 „Minne“: erste Nennung, Platz 11 / Rede, Platz 9; „Schule“: Platz 12.

110 Bei der ersten Vorstellung steht er zwar als letzter, seine Charakteristik ist jedoch am längsten: „*und von Dietsch her Otte // der nye wart zu spotte // zu keiner massenie. // nach mannes müt ist sin crie, // den übet er uz und da heime. // er ist becleibet mit der eren leime.*“ (N. 421–426). Von Interesse ist ebenfalls, dass er im zweiten Durchgang um drei Plätze nach oben gerückt ist.

Es kann angenommen werden, dass die Dichtung bei einem Anlass vorgelesen wurde, dem König Johann von Luxemburg sowie manche oder alle im Gedicht genannten Adligen und möglicherweise ebenfalls der gewissermaßen im Hintergrund stehende Balduin, Erzbischof von Trier, beiwohnten.

Die meisten der im Gedicht genannten Adligen sind im Kontakt mit Balduin von Trier nachgewiesen, viele waren vorher oder nachher seine Lehensmänner. Das Gedicht „*Minne und Gesellschaft*“ erweitert unsere Kenntnisse über Adlige, die sich (vorübergehend) am Hof Johanns von Luxemburg aufhielten. Bei einigen von ihnen ist die Beziehung zum böhmischen König bereits vor der angenommenen Entstehungszeit des Gedichts (zwischen 1317–1328) oder zu jener Zeit urkundlich belegt. Dies gilt für Ludwig von Hohenlohe, Gottfried von Hohenlohe-Weikersheim, Gerhard von Landskron (?), Johann II. von Sponheim-Kreuznach, Konrad IV. von Weinsberg bzw. Konrad V. von Weinsberg. Der Kontakt Konrads von Lösnich mit Johann von Luxemburg ist ab 1330 urkundlich nachgewiesen. Bei Gerhard von Biegen, Otto von Breisig/Diez, Heinrich von Fleckenstein, Simon von Gundheim, Eberhard von Stromberg, Gerhard von Wachenheim wäre ihre Beziehung zu Johann von Luxemburg ohne das Gedicht unbekannt geblieben und vor allem darin beruht meines Erachtens die Bedeutung des Gedichts „*Minne und Gesellschaft*“ für die böhmische Geschichte des 14. Jahrhunderts.

NOBLES FROM THE RHINE AND MOSELLE REGION IN THE COURT OF KING JOHN OF LUXEMBOURG IN THE POEM “*MINNE UND GESELLSCHAFT*”

This study consists of a thematic analysis of the anonymous German medieval poem “*Minne und Gesellschaft*,” (572 verses), which is part of the *Minnerede* genre (discourses on courtly love). Czech King John of Luxembourg and his nobles are introduced with the question of whether courtly love (*Minne*) or life in court society is of greater value. The Czech king is the first to appear, and he emphasizes the importance of court society. Afterwards, twelve nobles from the king’s court express their opinions through short speeches that usually expressed the opposite position from the noble that spoke previously. The problem remains unresolved, which is common for this literary genre.

The main part of the study introduces the twelve nobles based on references in records from the time. Based primarily on their (not always ascertainable) vital data, the origin of the poem can be traced to the period between 1317 and 1328. The poem is especially important for Czech history in that it expands the circle of nobles who temporarily formed the king’s court during his residence in the area of today’s south-western Germany and Luxembourg. A total of six of them were not previously known from any records associated with John of Luxembourg, and their relationship with the Czech king is evidenced only by the poem “*Minne und Gesellschaft*.”

MIKULÁŠ BYSTRICE Z VOJNIC NA KROMĚŘÍŽI (1434–1478, †1480)

Osudy jednoho moravského rytíře v proměnách pozdně středověké společnosti

MARTIN JUŘIČKA

Mikuláš Bystrice of Vojnice and Kroměříž (1434–1478, †1480). The Fate of One Moravian Knight During the Shifts in Late Medieval Society:

This work deals with Mikuláš Bystrice of Vojnice and Kroměříž, who was born at the beginning of 15th century into an unimportant and not very wealthy lower noble family (knights). Nevertheless, he built up a fortune during the Hussite wars and the subsequent period. At the same time, he penetrated into the highest levels of politics, which in the post-Hussite Wars Moravian Margraviate was mainly represented by the higher nobility (lords). This work tries to put his life story into a wider context, especially in terms of political and social history. In seven thematic chapters, it deals with his origin, career working at the side of the Olomouc bishops during the Hussite Wars, his political engagement, residences, property base, social connections, and his social status.

Key words: Mikuláš of Vojnice and Kroměříž, nobility, gentry, knight estate, the Margraviate of Moravia, 15th century, the Hussite Wars

I. Úvod

Pozdní středověk, plný rozsáhlých vojenských konfliktů, byl dobou velkých společenských změn. Ty se zásadním způsobem dotkly i společenské vrstvy, kterou dnes nazýváme nižší šlechta (v dobových pramenech rytíři, zemané, vladykové, panoši atd.). Jednotliví rytíři se v pozdním středověku často živil jako vojenští hejtmané či žoldnéři. Neuklidné období markraběcích, a především husitských válek, popř. dalších konfliktů tomuto způsobu života jen nahrávalo. Řada takových rytířů, mnohdy vzešlých jen z nuzných podmínek, si díky svým vojenským kariérám nejednou přišla na poměrně velké majetky, což se logicky odrazilo i v jejich mocenských ambicích. Po ukončení husitských válek se v Čechách v důsledku tohoto vývoje zformoval sebevědomý a politicky aktivní rytířský

stav.¹ Na Moravě situace vykazovala mnohem větší kontinuitu s předcházejícím obdobím a po celé 15. století zde dominoval především panský stav.² Přestože se po husitských válkách i na Moravě začalo objevovat stále více zbohatlých šlechtických rodů z nižších společenských příček, jejich šance poprvé přicházela zpravidla až na přelomu 15. a 16. století, kdy už i moravští rytíři začínali nabourávat panský monopol moci.³

- 1 Je tedy třeba rozlišovat pojmy nižší šlechta a rytířský stav. Pojmem rytířský stav lze označovat až skutečnou politickou korporaci nižší šlechty, která se v Čechách a na Moravě formovala v průběhu 15. století (viz níže). Mnohem obecnější pojem *nižší šlechta* označuje veškerou méně majetnou, urozenou a mocnou šlechtu, což už se ale neomezuje pouze na 15. století. Zatímco v pohusitském období lze tuto nižší šlechtu ztotožnit s formujícím se rytířským stavem, v předhusitském období je situace o něco komplikovanější. S pohybem do minulosti zpět se totiž nějaká hranice mezi vyšší a nižší šlechtou stále více rozostřuje. Přesto je však nepochybné, že i ve 14. a jistě i ve 13. století zde existovala vrstva šlechtické elity (pánů), vědomě se vymezující vůči zbytku šlechtické společnosti. Právě takto negativně vymezenou „nepanskou šlechtu“ lze v tomto období označovat *nižší šlechta*. K vymezení vyšší šlechty srov. Jaroslav MEZNÍK, *Markrabě a páni. K mocenskému dualismu na Moravě v době předhusitské*, SPFFBU C 42, 1995, s. 39–50; Robert NOVOTNÝ, *Úloha zemského soudu pro formování panského stavu*, in: Šlechta, moc a reprezentace ve středověku, Colloquia mediaevalia Pragensia 9, Martin Nodl – Martin Wihoda (edd.), Praha 2007, s. 241–250; David PAPAJÍK, *Nejvýznamnější šlechtické rody na Moravě podle zemských desk*, in: Ad vitam et honorem: profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám, Tomáš Borovský – Libor Jan – Martin Wihoda (edd.), Brno 2003, s. 519–532. Pokud tedy budu v této práci mluvit o rytířích, budu tím vždy myslet nižší šlechtu obecně, ne nutně pouze příslušníky rytířského stavu. K problematice významu těchto pojmů viz Josef MACEK, *Česká středověká šlechta*, Praha 1997, zvl. s. 50–67.
- 2 K formování stavovské společnosti v Čechách a na Moravě viz Jaroslav MEZNÍK, *Vývoj a systém stavovské reprezentace v českých zemích v pozdním středověku*, SPFFBU C 44, 1997, s. 71–81; Robert NOVOTNÝ, *Stavovství*, in: Husitské století, Milena Bartlová – Pavlína Cermanová – Robert Novotný – Pavel Soukup (edd.), Praha 2014, s. 635–650; Jaroslav PÁNEK, *Proměny stavovství v Čechách a na Moravě v 15. a v první polovině 16. století*, FHB 4, 1982, s. 179–213; Miroslav POLÍVKA, *Některé aspekty vývoje stavovství v české společnosti předhusitské a husitské doby*, FHB 6, 1984, s. 17–56; František ŠMAHEL, *Husitská revoluce IV. Epilog bouřivého věku*, Praha 1996, s. 54–95; Idem, *Obrysy českého stavovství od konce 14. do počátku 16. století*, ČČH 90, 1992, s. 161–187; Josef VÁLKA, *Stavovství a krize českého státu ve druhé polovině 15. století*, FHB 6, 1984, s. 65–98.
- 3 Už během vlády Jiřího z Poděbrad začali i moravští rytíři usilovat o přístup do soudních lavic. Tyto nejstarší snahy však vyšly pro moravské rytíře naprázdno a proniknout mezi přísedící zemských soudů se jim podařilo až v roce 1492, resp. 1493 (*Jednání sněmovní a veřejná*

Lze jen ocenit, že se v poslední době bádání stále více obrací na osudy těchto rytířů, zpravidla však husitských hejtmanů z českého prostředí, pro které byly takové životní dráhy typické.⁴ Mikuláš Bystřice z Vojnic na Kroměříži byl rovněž jedním z ambiciózních zbohatlíků pohusitské doby. Jeho osoba je však v současné historické literatuře prakticky neznámá. Nejspíše se jedná o důsledek faktu, že se jednalo o jediného významnějšího příslušníka rodu, ale také skutečnosti, že celou svou kariéru spojil s působením v Moravském markrabství. Pozdně středověká Morava je totiž ve srovnání s českým prostředím stále poměrně opomíjenou oblastí výzkumu. Přesto se dle mého názoru jedná o neprávem přehlíženou

v Markrabství moravském od počátku 15. století až do přijetí krále Ferdinanda I. za markrabí moravského roku 1527, AČ X, Josef Kalousek (ed.), Praha 1890, č. 68, s. 307). V roce 1520 navíc získali přístup do zemské rady (k tomu viz pozn. č. 46). V roce 1523 se z iniciativy moravských rytířů usnesl zemský sněm v Olomouci na rozdělení nejvyšších zemských úřadů mezi oba šlechtické stavy. Rytíři měli nadále obsazovat úřady podkomořího, hofrychtěře a písaře, zatímco pánům zůstaly úřady hejtmana, komorníka a sudího (*Jednání sněmovní a veřejná v Markrabství moravském od počátku 15. století až do přijetí krále Ferdinanda I. za markrabí moravského roku 1527*, AČ XI, Josef Kalousek (ed.), Praha 1892, č. 123, s. 342). Nutno však dodat, že ani toto usnesení nebylo v praxi vždy dodržováno. Od počátku 16. století se po boku pánů zároveň objevují i jako krajsí hejtmané (např. *Jednání sněmovní a veřejná*, AČ X, č. 91, s. 336; *Jednání sněmovní a veřejná*, AČ XI, č. 102, s. 285–286). K roli šlechty v moravské politice v pozdním středověku obecněji Petr ČORNEJ – Milena BARTLOVÁ, *Velké dějiny Země Koruny české VI. 1437–1526*, Praha 2007, s. 558–562; Dalibor JANIŠ, *Moravská šlechta v pramenech zemského práva pozdního středověku. K problematice obsazení zemského soudu a úřadů*, in: *Šlechta v proměnách věků*, Tomáš Knoz – Jan Dvořák (edd.), Brno 2011, s. 63–79; Josef VÁLKA, *Dějiny Moravy I. Středověká Morava*, Brno 1991, s. 150–208.

- 4 Např. Jan BOUKAL, *Jakoubek z Vřesovic (†1462). Cesta chudého moravského rytíře k vládě nad severozápadními Čechami*, České Budějovice 2016; Jakub Jiří JUKL, *Jan Smiřický ze Smiřic. Vzestup a pád zakladatele slavného rodu*, České Budějovice 2012; Petr KOZÁK, *Jan starší ze Žerotína. Příspěvek k pozdně středověkému žoldněrství*, in: Jan Žižka z Trocnova a husitské vojenství v evropských dějinách. VI. Mezinárodní husitologické sympozium, Tábor 12.–14. října 2004, Miloš Drda – Zdeněk Vybíral (edd.), Tábor 2007, s. 609–634; David PAPAJÍK, *Jan Čapek ze Sán. Jezdec na konec světa. Vojevůdce, kondotiér a zbohatlík 15. století*, České Budějovice 2011; Jaroslav POLÁCH, *Jan Smil z Křemže. Život tábořského hejtmana a loupeživého rytíře*, České Budějovice 2011; Tomáš VELÍMSKÝ, *Páni ze Svojsína. Rod velmožů, pánů a rytířů z povodí Mže*, Praha 2013; Vladimír WOLF, *Jan Kolda ze Zampachu. Život tábořského hejtmana, loupeživého rytíře, kondotiéra a psance*, Hradec Králové – Trutnov 2002.

osobnost.⁵ Cílem předkládané práce tak bude vytvoření Mikulášovy biografie, která – jak pevně doufám – může alespoň svým drobným dílem přispět k lepšímu porozumění pozdně středověké společnosti na Moravě.

II. Původ

Mikulášovým otcem byl Aleš Bystřice, který se psal po Milonicích a po Vojnicích. Poprvé se v pramenech objevuje v roce 1406, naposledy v roce 1415. V roce 1417 už se jeho manželka Anežka, jejíž rodový původ však spolehlivě určit nedokážeme, zmiňuje jako vdova.⁶ Aleš se sice v souvislosti s Mikulášem v pramenech neobjevuje, avšak Anežka z Milonic se zmiňuje jako jeho matka v roce 1446, když s ním a s jeho bratrem Hynkem uzavřela spolek na ves a tvrz Žabovřesky a ves Manice.⁷ Lze tedy předpokládat, že Aleš musel zemřít někdy mezi roky 1415 a 1417. Situaci však poněkud komplikuje listina dominikánů z klášteřa sv. Michala v Olomouci z roku 1447, podle které byl pohřben v rodinném hrobu v *Doloplazově kapli* před oltářem sv. Dominika v roce 1423.⁸ Originál listiny mi bohužel nebyl k dispozici, nicméně i přesto se lze přiklonit spíše ke staršímu datování jeho smrti. Tomu napovídá především spor mezi Anežkou, Janem z Moravan a rytíři z Říčan o biskupské léno Křižanovice. V zápisech v lenních knihách z let 1420, 1422 (a 1437) totiž byla Anežka opět výslovně zmiňována

5 Jediný, kdo se rodu Bystřiců z Vojnic alespoň stručně věnoval, byl Josef PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, Brno 2011, s. 66–67.

6 Jako Aleš Bystřice z Vojnic se zmiňuje např. v *Die Landtafel des Markgräfthumes Mähren (1348–1466)*. *Olmützer Cuda* (dále ZDO I), Joseph Chytil – Peter Chlumecky – Carl Demuth – Adolf Wolkson (edd.), Brünn 1856, č. 129, s. 247. Jako Aleš Bystřice z Milonic např. v LCS II, Vincentius Brandl (ed.), Brunae 1873, č. 866, s. 200. Anežka se jako vdova poprvé zmiňuje v ZDO I, č. 50, s. 334.

7 *Die Landtafel des Markgräfthumes Mähren (1348–1466)*. *Brünner Cuda* (dále ZDB I), Joseph Chytil – Peter Chlumecky – Carl Demuth – Adolf Wolkson (edd.), Brünn 1856, č. 449, s. 357.

8 Metoděj Zemek – Adolf Turek (edd.), *Regesta listin z lichtenštejnského archivu ve Vaduzu z let 1173–1526*, SAP 33, 1983, č. 356, s. 266.

jako vdova po Alešovi.⁹ Je dosti nepravděpodobné, že by se v zápisech v zemských deskách a lenních knihách Aleš neustále zmiňoval jako mrtvý, pokud by byl ve skutečnosti naživu. Listina olomouckých dominikánů byla naproti tomu vydána s odstupem cca třiceti let, takže je mnohem pravděpodobnější, že chyba byla učiněna zde. Přesto však není nutné odmítat veškeré zde obsažené informace. Místo uložení Alešových ostatků se jeví jako celkem pravděpodobné, čemuž se ještě budeme věnovat.

Z pramenů víme, že Mikulášův otec Aleš měl bratry Mikuláše z Vojnic a Nevojic a nejspíše ještě Vznatu z Vojnic.¹⁰ Dále měl sestru Škonku, která se provdala za Bedřicha z Krumsína. V roce 1391 se jako její otec výslovně zmiňuje Bystřice ze Senice a v roce 1382 se v souvislosti s Bedřichem z Krumsína objevuje i Mikuláš, syn Bystřice.¹¹ Otcem Aleše, Mikuláše, Vznaty a Škonky z Vojnic byl tedy tento Bystřice ze Senice. Od 70. let se v pramenech objevují také Bystřice z Vojnic a Jakub Bystřice z Vojnic. Tito rytíři vlastnili majetky v Milonicích a Uhřicích (u Milonic), tedy majetky, které později držel ještě „náš“ Mikuláš.¹² Snad tedy lze všechny tyto tři jména ztotožnit.¹³ Krom toho se setkáváme ještě s několika dalšími rytíři písařskými se po Vojnicích, jejichž vazby na výše zmíněné rytíře už bohužel rekonstruovat nelze.¹⁴

9 *Die ältesten Belehungs- und Lebensgerichtsbücher des Bisthums Olmütz II*, Karl Lechner (ed.), Brünn 1902, s. 309; 310; 317; 321; 322; 323–324; 324.

10 Ke vztahu Aleše a Mikuláše viz LCS II, č. 400, s. 96. Jak ještě uvidíme níže, Mikuláš z Vojnic a Nevojic měl ještě stejnojmenného syna, takže je v některých případech poměrně obtížné rozlišit, o koho přesně se v pramenech jedná. Pro lepší orientaci tedy budu tyto šlechtice vždy zmiňovat s predikátem „z Nevojic“, po kterých se tito Mikulášové často psali. Vznata je v roce 1387 zmiňován jako bratr Mikšíka z Vojnic, snad právě Mikuláše z Vojnic a Nevojic (ZDB I, č. 546, s. 180).

11 ZDO I, č. 287, s. 138; č. 312, s. 194; č. 406, s. 264–265.

12 ZDO I, č. 239, s. 103; č. 541, s. 207; č. 592, s. 210.

13 Situaci však poněkud komplikuje fakt, že v roce 1387 se Jakub Bystřice z Vojnic zmiňuje jako *patruus* Mikšíka a Vznaty z Vojnic (ZDB I, č. 546, s. 180). Jak tuto situaci vysvětlit, je otázkou. Snad se jednalo pouze o chybu písaře a Jakub zde měl být zmíněn jako jejich otec, tedy *pater*. Hypoteticky ale tento Mikšík a Vznata nemuseli být bratry Aleše a Mikuláše. Anebo je také možné, že Bystřice z Vojnic a Jakub Bystřice z Vojnic byly dvě různé osoby. Jeden mohl být otcem Aleše, Mikuláše, Vznaty a Škonky, druhý jejich strýc.

14 Např. ZDO I, č. 147, s. 248.

Bližší informace o rozsahu majetků získáváme až pro generaci potomků Bystřice ze Senice z přelomu 14. a 15. století. Celkově lze konstatovat, že Aleš i jeho sourozenci vlastnili pouze majetky v několika vesnicích v okolí Bučovic.¹⁵ Jednalo se tedy o nepříliš významný rod, jakých bylo v té době na Moravě stovky.¹⁶ Jejich nejstarší predikáty (z Vojnic, ze Senice) nás však zavádí na Olomoucko. Ve sledovatelném období však jména Bystřiců z Vojnic nenacházíme ani ve Vojnicích, ani v Senici.¹⁷ Přesto lze předpokládat, že zde alespoň dříve nějaké majetky vlastnili. O jejich původu na Olomoucko svědčí také místo posledního odpočinku Aleše z Vojnic, pohřbeného do rodové hrobky v klášteře sv. Michala v Olo-

-
- 15 Aleš postupně vlastnil majetky v Bližicích (ZDO I, č. 121, s. 247; č. 129, s. 247; č. 300, s. 258; č. 41, s. 296), Milonicích (kromě predikátu jeho i jeho syna srov. např. LCS II, č. 34, s. 374), v sousedních Uhřicích (ZDO I, č. 19, s. 274), v Uhřicích u Dambořic (ZDB I, č. 344, s. 274) a Křižanovicích (viz kapitola III). Vznata vlastnil majetky v Podbřežicích (*Die ältesten Belehungs- und Lehensgerichtsbücher des Bisthums Olmütz I*, Brno 1902, s. 11, ZDB I, č. 546, s. 180; č. 817, s. 195; č. 98, s. 220) a Mikuláš rovněž v Podbřežicích (ZDB I, č. 546, s. 180), a v roce 1406 koupil nevojické panství sestávající z Nevojic, Letošova, nějaké Lhotky, „Newstych“, Dobešovic a Šardiček (ZDO I, č. 220, s. 253; k zaniklým Dobešovicím viz Ladislav HOSÁK – Rudolf ŠRÁMEK, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku I. A–L*, Praha 1970, s. 181).
- 16 K ekonomickému postavení nižší šlechty viz Karel MLATEČEK, *Několik poznámek k ekonomické situaci nižší šlechty na Moravě v předhusitském období*, in: Advitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám, Tomáš Borovský – Libor Jan – Martin Wihoda (edd.), Brno 2003, s. 509–518; Miloslav POLÍVKA, *A contribution to the Problem of Property Differentiation of the Lesser Nobility in the Prehussite Period in Bohemia*, *Hospodářské dějiny* 2, 1978, s. 331–360; František ŠMAHEL, *Dvanáct pramených sond k sociálním poměrům na Táborsku od poloviny 14. do konce 15. století*, HT 9, 1986–1987, s. 289, sonda č. IV. Obecnější shrnutí celé problematiky viz Miloslav POLÍVKA, *Mikuláš z Husi a nižší šlechta v počátcích husitské revoluce*, Praha 1982, s. 16–18; František ŠMAHEL, *Husitská revoluce I. Doba vymknutá z kloubů*, Praha 1995, s. 282–283. Co se týče počtu rodů nižší šlechty, Josef Vitězslav ŠIMÁK, *Kronika československá I. Doba stará* 3, Praha 1925, s. 811 počítal zhruba se třemi tisíci rody pro Čechy a Moravu. Podle Miloslava Polívky lze počítat asi se dvěma tisíci rody pro Čechy a tisícem pro Moravu (M. POLÍVKA, *Mikuláš z Husi a nižší šlechta v počátcích husitské revoluce*, s. 14). František Šmahel tato číslo v zásadě přijímá, avšak dodává, že jich mohlo být i více (F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce I*, s. 279). John Martin KLASSEN, *The nobility and the making of the Hussite revolution*, New York 1978, s. 43 počítá se 1433 rody, nicméně Šimákových odhad se zdá bližší realitě.
- 17 K Vojnicím podrobně David PAPAJÍK, *Dějiny obcí Těšetice, Rataje a Vojnice*, Těšetice 2003, zvl. s. 29–41.

mouci. A co bylo míněno onou *Doloplazovou kaplí*? Nepochybně se jednalo o kapli Navštívení Panny Marie (dnešní kaple sv. Alexia), kterou někdy na konci 14. století fundoval Václav z Doloplaz.¹⁸ O tom, že tento rod z Olomoucka byl příbuzensky svázaný s rytíři z Vojnic, není pochyb. Oba rody měli v erbů dva nebo tři kosmé či šikmé pruhy s jedním či dvěma ptačími krky v klenotu.¹⁹ Jejich vzájemné příbuzenství pak zcela jednoznačně dokládá listina ze 14. srpna 1462, kde jsou oba rody výslovně zmíněny jako příbuzné.²⁰ Rodové příjímí „Bystřice“ by pak hypoteticky mohlo odkazovat na Velkou Bystřici, nacházející se rovněž v těsné blízkosti Olomouce, avšak tím už bychom se dostali do roviny čistých spekulací.

Co lze tedy o rodinném zázemí Mikuláše doložit? Jednalo se o nepřilíš významné rytíře z rodu erbů kosmých či šikmých pruhů, kteří pocházeli původně z Olomoucka. Od svých příbuzných, píšících se nadále po Doloplazech, se majetkově oddělili, přičemž nějaké majetky vlastnili v nedalekých Vojnicích a v Senici. O ty však přišli a nejpozději do přelomu 14. a 15. století se odsud přesunuli zhruba do okolí Bučovic. Co bylo hlavním motivem tohoto přesunu, není možné s jistotou konstatovat. Vzhledem k tomu, že jak rytíři z Doloplaz, tak rytíři z Vojnic byli tradičními leníky olomouckých biskupů a Mikulášovi předkové v okolí Bučovic na přelomu 14. a 15. století prokazatelně vlastnili léna Podbřežice a Křižanovice, lze vyslovit domněnku, že to mohl být právě zisk některých lén olomouckého biskupství v této oblasti.²¹

18 Ivo HLOBIL, *Kaple Navštívení Panny Marie v Olomouci z roku 1380 – stopadesátiletá fikce*, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis Facultas Philosophica. Moravia 2, 2004, s. 177–183.

19 I když se nám žádný erb těchto nejstarších rytířů z Vojnic nedochoval, známe alespoň erby Alešových potomků Hynka a Mikuláše a některých jejich vzdálenějších příbuzných. Viz August SEDLÁČEK, *Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty 4. Morava*, Praha 2003, s. 146–148. K erbů podrobněji v kapitole VII. K rodu rytířů z Doloplaz dále J. PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, s. 41.

20 M. Zemek – A. Turek (edd.), *Regesta listin z lichtenštejnského archivu*, č. 386, s. 274.

21 K Podbřežicím *Die ältesten Belehungs- und Lehnrechtsbücher I*, s. 11. Křižanovice s největší pravděpodobností držel lénem Mikulášův otec Aleš (viz Kapitola III).

III. Mládí v neklidné době

Aleš a Anežka měli kromě synů Mikuláše a Hynka ještě dcery Kateřinu a Annu.²² Vzhledem k tomu, že Aleš zemřel nejspíše poměrně brzy, o výchovu potomků se starala matka, snad společně s nějakým poručníkem z řad Alešových přátel nebo příbuzných. Zatímco Hynek po sobě příliš výraznou stopu nezanechal a po roce 1455 už z pramenů mizí úplně, Mikuláš byl výraznou osobností své doby.²³ Kdy přesně se narodil, je otázkou. Jeho otec Aleš je jako mrtvý zmíněn poprvé 26. června 1417, Mikuláš jako živý naposledy 29. března 1478. S ohledem na dobu gravidity se tedy Mikuláš musel dožít minimálně zhruba 60 let. To ovšem pouze za předpokladu, že by se narodil jako pohrobek; je více než pravděpodobné, že se ve skutečnosti dožil vyššího věku. Jako mrtvý je zmiňován už 17. listopadu 1480, takže (s ohledem na průměrnou délku života) lze jeho narození klást nejdříve někam do prvního decennia 15. století.²⁴ Prokazatelně víme pouze to, že na konci husitských válek už se jednalo o dospělého šlechtice: v roce 1434 pečetil moravský landfrýd, v roce 1435 skládal lenní slib na Křižanovice, v roce 1437 přisěděl na zasedání biskupského lenního soudu v Olomouci, kde vynášel nálezy, a někdy mezi roky 1437 a 1439 byl zvolen nejvyšším zemským sudím olomoucké cúdy.²⁵ Jistě tedy má význam položit si otázku, zda se nějak angažoval v husitských válkách. Vzhledem k tomu, že se v pramenech poprvé objevuje až v land-

22 Kateřina se zmiňuje jako jejich sestra v ZDO I, č. 578, s. 397 a Anna v ZDB I, č. 298, s. 347.

23 *Die ältesten Belehungs- und Lebensgerichtsbücher I*, č. 59, s. 69.

24 K posledním zmínkám o Mikulášovi viz Mojmír Švábenský (ed.), *Nové moravské landfrýdy*, BMD 7, 1965, s. 228; LCS VI, Vincentius Brandl (ed.), Brunae 1895, č. 8, s. 2.

25 V landfrýdu 1434 je zmiňován jako „Mikuláš z Milonic“ (*Jednání sněmovní a veřejná, AČ X*, č. 6, s. 251). Ke Křižanovicím viz *Die ältesten Belehungs- und Lebensgerichtsbücher I*, č. 17, s. 39. K soudnímu zasedání viz *Die ältesten Belehungs- und Lebensgerichtsbücher II*, s. 321, 323, 324. Jeho zvolení nejvyšším zemským sudím v této době dokládá výpověď Jana Tovačovského z Cimburka a Beneše z Boskovic a Černé Hory ve sporu mezi Mikulášem a Matoušem ze Šternberka z roku 1462. Oba páni zde mj. zmiňovali, že za vlády Albrechta Habsburského a po smrti Zbyňka z Doubravic se Mikuláš stal nejvyšším sudím olomoucké cúdy (M. Zemek – A. Turek (edd.), *Regesta listin z lichtenštejnského archivu*, č. 382, s. 273; č. 385, s. 274; č. 386, s. 274). Vzhledem k tomu, že Zbyněk se jako nejvyšší sudí olomoucké cúdy naposledy objevuje v roce 1437 (ZDO I, č. 1, s. 359) a Albrecht zemřel v roce 1439, musel být do úřadu zvolen někdy v této době.

frýdu z roku 1434, bude nutné hledat odpověď na tuto otázku spíše v nepřímých náznamech.

V první řadě mohly jeho postoj předurčovat dlouhodobé vazby jeho rodu na olomoucké biskupství. Je pravděpodobné, že olomoucké léno Křižanovice držel už Aleš. Po jeho smrti přešla držba na vdovu Anežku, která se o svá práva následně úspěšně soudila s Janem z Moravan a s rytíři z Řičan, a na jeho syna Mikuláše, jenž na Křižanovice v roce 1435 skládal lenní přísahu. Lze však předpokládat, že práva i povinnosti spojená s držbou tohoto léna přešla na Mikuláše už dříve a přísaha byla v lenních knihách zachycena až k tomuto roku nejspíše pouze proto, že mezi roky 1416–1435 se záznamy nevedly a před rokem 1416 byl ještě příliš mladý. Později získal ještě léna Žádovice a Strážovice.²⁶ Kromě toho v roce 1437 přiseděl na zasedání lenního soudu a až do roku 1460 býval pravidelně přítomen lenním přísahám.²⁷ Dalším takovým náznakem by mohla být suplika na uprázdněné farní beneficium v Milonicích z roku 1429, které v této době spravoval už nejspíše Mikuláš.²⁸ Podle Petra Elbela byly v této době podávány supliky v naprosté většině případů na ta farní beneficia, která se nacházela v katolických rukou.²⁹ A konečně je třeba zmínit i Mikulášovy zástavy biskupských majetků z pozdějších let.

Podle listiny olomouckého biskupa Bohuše ze Zvole z roku 1456 už biskup Jan XIII. Ház (1450–1454) Mikulášovi zastavil městečka Libavou, Budišov a nejspíše i Ketř s příslušenstvím za 600 hřiven grošů, což po Janově smrti rozšířil administrátor biskupství Dominik z Olomouce o zástavu hradu Mírova s Mo-

26 *Die ältesten Belehungs- und Lebensgerichtsbücher II*, s 321; *Die ältesten Belehungs- und Lebensgerichtsbücher I*, č. 1, s. 108.

27 Není nutné zde zmiňovat veškeré případy, kdy byl přítomen na lenních přísahách, je jich opravdu hodně, proto zde pouze odkazují na rejstříky Jiřího Radimského (ZAO-O, fond Lenní dvůr Kroměříž, č. pom. 656).

28 MVB VII, Jaroslav Eršil (ed.), Praze 1998, č. 2071, s. 778–779. V roce 1397 koupil od Mrakše z Milonic farní patronát s menší usedlostí v Milonicích nějaký Bystřice z Vojnic (ZDO I, č. 592, s. 210). Ať už se jednalo o kteréhokoliv rytíře z Vojnic, od roku 1410 se po Milonicích prokazatelně psal Mikulášův otec Aleš. Jak již bylo zmíněno, Aleš do roku 1417 zemřel a v roce 1466 pak tentýž patronát s usedlostí prodal jeho syn Mikuláš Vavřincovi Smetanovi z Osvětiman (ZDO I, č. 317, s. 446).

29 Petr ELBEL, *Kapitoly z dějin katolické církevní správy na Moravě v době husitské (1408–1457)*, Disertační práce FF MUNI, Brno 2007, s. 261.

helnicí a příslušenstvím za dalších 300 hřiven. Pro nás je důležité, že Mikuláš získal tyto majetky „*wzbledsie na wiernu stalu a ustawicznou službu*“ vůči biskupství. Vzhledem k tomu, že však „*pro nebezpečenstwie tiech zamkuow a jeho osoby odjizdiati pro czaste Olomuczkeho Costela potrebie a pro jine hodne przyczini nemohl*“, s povolením Dominika z Olomouce vyměnil tyto majetky s Vilémem z Miličína za zástavu městečka Modřic.³⁰ Těmito „potřebami a příčinami“ bylo míněno nejspíše přisednictví při lenních soudech olomouckého biskupství a agenda spojená s úřadem nejvyššího zemského sudího olomoucké cúdy. O jaké ohrožení se zde jednalo, se v listině sice blíže nespecifikuje, nicméně lze si celkem snadno představit, co se za tímto obratem mohlo skrývat. Severní a severovýchodní Morava byla oblastí s vysokou koncentrací husitských šlechticů a je celkem možné, že někteří z nich pokračovali ještě v 50. letech v ozbrojeném odporu.³¹ Situaci zřejmě neprosplával ani zatvrzelý postoj olomouckého biskupství vůči husitům. Dle listiny vydané v roce 1450 byl právě Mikuláš z Vojnic jedním ze zástupců moravských stavů, kteří v Kojetíně vyjednávali mír s husitskými šlechtici Mikulášem a Janem z Moravan, Janem Čapkem ze Sán, Janem Tunklem z Brnička a Janem z „*Hynczdorfa*“ (buď Janem Tlačisvětem z Bystřice nebo Janem Maršálkem z Hynčiny a Bystratic), kteří z náboženských důvodů neustále narušovali klid v zemi. Co přesně bylo příčinou rozporů mezi těmito šlechtici a biskupstvím zde bohužel zmíněno není. Na základě znění listiny lze předpokládat, že to mohla být neochota katolického kléru dodržovat usnesení kompaktát, což bylo ostatně na Moravě běžnou praxí.³² Je celkem možné, že právě kvůli

30 ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, sign. OIa8.

31 P. ČORNEJ – M. BARTLOVÁ, *Velké dějiny Zemí Koruny české VI. 1437–1526*. Praha 2007, s. 129–132; Jiří JUROK, *Moravský severovýchod v epoše husitské revoluce*, Nový Jičín 1998, s. 129–138. Někdy se v literatuře objevuje i tvrzení, že v roce 1450 dobyl Mírov Zdeněk ze Švábenic, nicméně podle Davida Papajíka to není příliš pravděpodobné (David PAPAJÍK, *Švábenicové. Velcí kolonizátoři a jejich následovníci*, Praha 2009, s. 191–192).

32 SOKA Olomouc, fond Archiv města Olomouc, listina č. 190. Ke konfliktu dále Jaroslav DŘÍMAL, *Účast moravských královských měst na politickém vývoji českých zemí za bezvládní v letech 1446–1453*, BMD 8, 1966, s. 94–95. Na rozdíl od Čech, kde se utvořila samostatná utrakvistická církevní správa, měli na Moravě všichni duchovní bez ohledu na vyznání podléhat olomouckému biskupovi, resp. katolické církevní správě, která však své povinnosti vůči utrakvistickým kněžím často zanedbávala. Petr Elbel klade vrchol tohoto odporu vůči kompaktátům do pontifikátů Pavla z Miličína, Jana XIII. Háze a Bohuše ze Zvole, tedy zhruba do 30.–50.

podobným konfliktům se nakonec Mikuláš původní zástavy Mírova a okolních panství vzdal.

Jak dlouho držel Mikuláš Modřice, bohužel nevíme, nicméně krátce poté získal zástavou ještě město Kroměříž.³³ Kroměříž byla až do husitských válek významným majetkem olomouckých biskupů, avšak po období neustálého obléhání ve 20. letech 15. století nakonec padla do rukou husitů, konkrétně Smila z Moravan, který ji dobyl v roce 1432.³⁴ Ve snaze o uklidnění situace na Moravě Zikmund Lucemburský tento úchvat nakonec legalizoval, když v roce 1436 Smilovi a jeho bratrům Zbyňkovi, Mikulášovi, Janovi st. a Janovi ml. Kroměříž zastavil za 3500 kop grošů. Zajímavé je, že už zde se jako pečetitel Zikmundovy listiny objevil Mikuláš z Vojnic.³⁵ Za těchto zástavních držitelů se v Kroměříži šířila reformní praxe, spojená zejména s radikálním knězem Štěpánem, známým mj. svými polemikami s Janem Kapistránem.³⁶ S tím se však olomoucký biskup Bohuš

let 15. století (Petr ELBEL, „... abyste mi kněze dali, který rozdává tělo Boží a krev Boží podle smův v Jiblavě učiněných...“ *Korespondence Jana Tovačovského z Cimburka s olomouckou kapitulou ve věci utrakvistické farní správy ve Hranicích – příspěvek k charakteru církevní správy moravských utrakvistů za episkopátu Pavla z Miličína (1434/35–1450)*, ČMM 128, 2009, s. 127–145; Idem, *Správa utrakvistické církve na Moravě mezi husitskou revolucí a reformací*, in: *Korunní země v dějinách českého státu IV. Náboženský život a církevní poměry v zemích koruny české ve 14.–17. století*, Lenka Bobková – Jana Konvičná (edd.), Praha 2009, s. 126–144; Idem, *Zlomek olomoucké konfirmační knihy z let 1452–1455. Předběžné výsledky opomíjeného pramene k poznání církevní topografie, diecézní správy a konfesního soužití na Moravě po polovině 15. století*, in: *Církevní topografie a farní síť pražské církevní provincie v pozdním středověku*, *Colloquia mediaevalia Pragensia* 8, Jan Hrdina – Blanka Zilynská (edd.), 2007, s. 91–137). K Janovi Čapkovi ze Sán nejnověji D. PAPAŽÍK, *Jan Čapek ze Sán*, zde zvl. s. 185–186. K totožnosti Jana z „Hynczdorfa“ Tomáš BALETKA, *Nižší šlechta z moravského severovýchodu ve stížných listech proti upálení Mistra Jana Husa*, *Táborský archiv* 9, 1999, s. 26–27.

33 Je škoda, že ani nedávno vydaná monografie, věnovaná přímo Modřicím, tuto otázku nijak neřeší (Jiří MITÁČEK, *Modřice. Dějiny města*, Brno 2017).

34 Josef VÁLKA, *Husitství na Moravě – náboženská snášlivost – Jan Amos Komenský*. Brno 2005, s. 68, 87–88, 105.

35 ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, sign. Fl1a19.

36 Rudolf URBÁNEK, *České dějiny III. Věk poděbradský* 3, Praha 1930, s. 635–642; František Václav PEŘINKA, *Dějiny města Kroměříže. Díl I. obsahující dobu po rok 1620*, Kroměříž 1913, s. 107–111. František Václav Peřinka sice zmiňuje, že husitská víra ve městě přetrvávala i ve druhé polovině 50. let, nicméně zdůvodňuje to pouze opětovnou zástavou města Mikulášovi z Moravan, kterého však chybně zaměnil za Mikuláše z Vojnic. Podle mnohem pravdě-

ze Zvole nehodlal smířit. Aktivně vyvíjel nátlak na Ladislava Pohrobka, aby se zasadil o vyplacení města z rukou kacířů a do celé situace dokonce zaintervenoval i papeže Kalixta III. V lednu roku 1456 nakonec Ladislav vydal listinu, ve které dosvědčuje, že Mikuláš z Moravan přijal sumu 3500 kop grošů a přenechal město biskupství.³⁷ Neschopnost splácet závazky však donutila biskupa krátce poté město zastavit právě Mikulášovi, který se po Kroměříži poprvé psal v červnu téhož roku. Neznáme sice sumu, za kterou mu město zastavil, nicméně v roce 1468 ho uherský král Matyáš Korvín od Mikuláše vyplatil za 8000 zl.³⁸ Celá Bohušova akce dobře odráží politiku biskupství, které šlo cestou nejmenšího zla. Biskupství bylo po husitských válkách v těžké finanční krizi a nemělo prostředky na vyplacení svých původních majetků ztracených či zastavených během válek, tak se je biskupové snažili zastavovat alespoň svým spolehlivým spojencům či příbuzným (Mikuláš byl Bohušův švagr, jak ještě uvidíme).³⁹

Prokazatelně tedy víme, že minimálně na konci husitských válek dosáhl Mikuláš dospělosti a na konci 30. let se stal nejvyšším zemským sudím. Byl biskupským leníkem a minimálně po husitských válkách udržoval s biskupstvím dobré vztahy. Biskupství mělo vůči Mikulášovi velké dluhy, za které ručilo zástavami udělovanými v 50. letech. Otázkou zůstává, co nám mohou tyto informace vypovědět o Mikulášově angažmá v husitských válkách. Lze předpokládat, že někdy v 50. letech poskytl Mikuláš zadluženému biskupství, které shánělo prostředky na všech stranách, finanční hotovost. Biskupové však nebyli schopni tyto půjčky splácet, a tak svým věřitelům ručili zástavami majetků. Vzhledem

podobnější verze Rudolfa Urbánka přívrženci husitského kněze Štěpána po roce 1456 z Kroměříže buď odešli, nebo byli popraveni.

37 ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, sign. Flb3. K událostem šířeji Tomáš BALETKA – Petr ELBEL – Antonín KALOUS, *Církev a biskupství*, in: Dějiny Olomouce 1, Jindřich Schulz (ed.), Olomouc 2009, s. 232.

38 Jako Mikuláš z Vojnic a Kroměříže se zmiňuje poprvé v *Die ältesten Belebnungs- und Lebensgerichtsbücher I*, č. 75, s. 69. K vyplacení Kroměříže viz kapitola V. Podle mincovního řádu Jiřího z Poděbrad z roku 1469 odpovídal jeden uherský zlatý 24 grošům. 8000 zl. by tedy odpovídalo 3000 kopám grošů, nicméně je třeba zohlednit, že hodnota groše před tímto rokem neustále klesala (Emanuela NOHEJLOVÁ-PRÁTOVÁ, *Mincovníctví Jiřího z Poděbrad. Stručný přehled*, Časopis národního muzea. Oddíl věd společenských 129, 1960, s. 36, 39).

39 Srov. T. BALETKA – P. ELBEL – A. KALOUS, *Církev a biskupství*, s. 228, 230, 232.

k tomu, že se jednalo o poměrně vysoké sumy (budišovské, libavské, ketřské a mírovské panství mu bylo zastaveno dohromady za 900 hřiven; výši zástavy za Kroměříž sice neznáme, nicméně v roce 1468 mu byla vyplacena za 8000 zl.) a Mikuláš nepocházel z nijak zvláště zámožného rodu, nabízí se dále otázka, kde vlastně přišel k finančním prostředkům. Pro řadu rytířů představovalo dlouhé období husitských válek skvělou příležitostí k vzestupu.⁴⁰ Vojenské řemeslo bylo stále jedním z hlavních atributů šlechtického života, a právě v této době se mnohým z nich naskytla možnost uplatnit své schopnosti. Zdá se tedy, že i Mikuláš byl jedním z těchto vojenských zbohatlíků. Nasvědčovat by tomu mohlo také jeho zvolení do úřadu nejvyššího zemského sudího někdy mezi roky 1437 a 1439. Úřad patřil nejprestižnějším a byl obvykle obsazovaný buď pány, nebo nejvýznamnějšími rytíři. Je tedy nepochybné, že už v této době se muselo jednat o dospělého člověka s jistými zkušenostmi, který něčím vynikal. Jeho původ mu však žádné výjimečné předpoklady neposkytoval, takže se opět nabízí angažmá v husitských válkách. Je tedy prakticky nepochybné, že svou úspěšnou kariéru zahájil právě v tomto divokém období.

S jistotou lze říci, že se nejednalo o stoupence husitství. Svědčí o tom nejen suplika na uprázdněné beneficium v Milonicích z roku 1429, ale také jeho úzké vazby na olomoucké biskupy po husitských válkách (ještě jednou připomínám, že byl dokonce švagrem biskupa Bohuše ze Zvole) a především fakt, že poté, co se Bohušovi ze Zvole v roce 1456 podařilo vymanit Kroměříž z rukou husitských rytířů z Moravan, obratem ji zastavil Mikulášovi z Vojnic. Jen stěží si lze představit, že by ji znovu svěřil do rukou dalšího přesvědčeného husity. Na základě výše zmíněného lze předpokládat spíše vazby na katolickou stranu. Nicméně je třeba mít na paměti, že ani během husitských válek situace rozhodně nepřipomínala dva homogenní konfesně oddělené bloky. Šlechta často jednala spíše s ohledem na aktuální politickou a společenskou situaci (která se často měnila) než s ohledem na vlastní konfesní příslušnost, což ale není možné hodnotit prizmatem dnešního moralizujícího pohledu; věrnost konfesní příslušnosti pro středověkou šlechtu zkrátka nepatřila na nejvyšší příčky hodnotového kodexu.⁴¹

⁴⁰ Viz pozn. č. 4.

⁴¹ K tomu srov. Robert NOVOTNÝ, *Konverze české a moravské šlechty v husitském století*, in: *Husitské reformace: proměna kulturního kódu v 15. století*, Pavlína Cermanová – Pavel

IV. Člen moravské stavovské obce

Právě držba prestižního úřadu nejvyššího zemského sudího Mikulášovi zprostředkovala cestu mezi nejvýznamnější osobnosti moravské stavovské obce. Vzhledem k tomu, že po smrti markraběte Jošta v roce 1411 už panovník na Moravě nikdy nesídlil, země byla nadále spravována především skrze zemského hejtmana a zemské úředníky, kteří pocházeli většinou z řad moravského panstva.⁴² Mikuláš byl ve své době jednou z mála výjimek. Nejspíše někdy po husitských válkách se na Moravě vytvořila nová správní instituce, tzv. rada. V roce 1455 do ní byli Ladislavem Pohrobkem na dva roky zvoleni olomoucký biskup, sedm moravských pánů a rytíři Hynek z Rokytnice a Ludanic a Mikuláš z Vojnic. Ladislav radu zplnomocnil k výběru obecné berně, delegoval na ni některé jeho výsadní soudní pravomoci a pověřil ji vytvořením komise, která měla potvrdit zástavy královského majetku.⁴³ Podobná rada byla na Moravě obsazována nejspíše po celé pohusitské období, přestože se nám o ní až do počátku 16. století příliš mnoho zmínek nedochovalo. Z toho mála, co víme, však lze usuzovat na to, že až do počátku 16. století byla obsazována převážně příslušníky panského stavu, obvykle nejvyššími zemskými úředníky a soudci.⁴⁴ Rytíři Mikuláš z Vojnic

Soukup (edd.), Praha 2019, s. 305–325; Idem, *Sociální, institucionální a konfesijní aspekty vývoje české šlechty*, Disertační práce PedF UK, Praha 2008, zvl. s. 141–153.

42 Jana JANIŠOVÁ – Dalibor JANIŠ, *Úřad moravského zemského hejtmana v 15.–17. století (Přehled působnosti a pravomoci)*, in: Hejtmanská správa ve vedlejších zemích Koruny české, Lenka Bobková – Martin Čapský – Irena Korbelářová (edd.), Opava 2009, s. 181–201; J. VÁLKA, *Dějiny Moravy 1*, s. 167–170.

43 *Jednání sněmovní a veřejná*, AČ X, č. 19, s. 265–266. R. URBÁNEK, *České dějiny III. Věk poděbradský 2*, Praha 1918, s. 817–818 předpokládá, že král Ladislav tímto pouze obnovil radu, kterou na Moravě na dva roky jmenoval snad už někdy před svou korunovaci v červenci roku 1453.

44 Radu i přísahu do ní zachycuje také *Knihy Tovačovská aneb pana Ctibora z Cimburka zemského hejtmana markrabství Moravského sepsání obyčejů, řádů, zvyklostí starodávných a práv markrabství Moravského*, Karel Josef Demuth (ed.), Brno 1858, s. 18–19. Jmenovitě se rada opět připomíná až v roce 1479, kdy už jsou zde zastoupeni pouze moravští páni (*Moravské zemské desky (1480–1566). II. Kraj brněnský* (dále ZDB II), Tomáš Kalina (ed.), Brno 1950, č. 2, s. 3 = *Moravské zemské desky (1480–1566). II. Kraj olomoucký* (dále ZDO II), František Matějka (ed.), Brno 1948, č. 2, s. 3). Absence rytířů zde koresponduje i se sporem mezi moravským panstvem a rytířstvem o podobu rady, která měla volit zemské úředníky, zmíněným v králov-

a Hynek z Rokytnice a Ludanic sem byli v roce 1455 zvoleni nepochybně právě díky tomu, že se jednalo o nejvyšší zemské sudí. Předpoklad, že nadále už se v této radě objevovali především moravští páni, pak koresponduje i s tím, že rytíři byli postupně vytlačováni z většiny nejvýznamnějších zemských úřadů (Mikuláš a Hynek byli ostatně poslední rytíři, kteří na Moravě úřad nejvyššího zemského sudího zastávali).⁴⁵

Dodejme, že komise potvrzující zástavy královského majetku byla nakonec ustanovena až po dalších čtyřech letech a v jejím čele zasedli Mikuláš z Vojnic, nejvyšší komorník brněnské cúdy Vaňek z Boskovic a pozdější menší písař brněnské cúdy Jeroným z Pivína. První dva byli rovněž členové Ladislavem zvolené rady a vyškovský měšťan Jeroným z Pivína v této době nejspíše sloužil jako nějaký královský úředník.⁴⁶

ské listině Ludvíka Jagellonského z roku 1520. Podle listiny měla být první část volební rady nadále složena ze zemských soudců z řad panského i rytířského stavu. Přístup do soudních lavic byl sice původně privilegiem elitní panské vrstvy, nicméně v roce 1492 sem získali přístup i rytíři. V soudních lavicích se tak nadále objevovalo šest rytířů a 14 pánů. Druhou část volební rady pak měl tvořit rovnoměrný počet pánů a rytířů, kteří „*by do rady naši přísahu učinili*“. Celý spor lze zřejmě vysvětlit tak, že za poměrně volné vlády Matyáše Korvína, kdy moravští páni plně ovládali radu, většinu důležitých zemských úřadů a jako jediní měli přístup do soudních lavic, byla volba jednotlivých úředníků záležitostí výhradně pánů a panovníka. Krátce poté, co se v roce 1490 stal moravským markrabětem Vladislav Jagellonský, však získali přístup do soudních lavic i moravští rytíři, kteří si jako zemští soudci následně začali nárokovat i právo volby nejvyšších zemských úředníků. S tím samozřejmě moravští páni nesouhlasili, což vysvětluje, proč si od Vladislava nechali vystavit privilegium „*aby toliko sami páni při sázení těch úřaduov v radě naši bývali*“, zmíněné však pouze v Ludvíkově listině z roku 1520. Situace na počátku 16. století však už byla poněkud odlišná, takže král Ludvík nakonec stále sebevědomějšímu rytířskému stavu v roce 1520 vyhověl. Na jedné straně tak přiznal zemským soudcům z řad rytířského stavu právo volit nejvyšší zemské úředníky, což korespondovalo s jejich přístupem do soudních lavic, a zároveň jim přiznal přístup i do jím volené rady. Viz *Jednání sněmovní a veřejná*, AČ XI, č. 118, s. 333. Ke sporu moravského panstva a rytířstva o přístup do soudních lavic podrobněji D. JANIŠ, *Moravská šlechta v pramenech zemského práva*, s. 75–77.

45 Hynek je jako nejvyšší zemský sudí brněnské cúdy zmiňován pouze v letech 1464–1466 (ZDB I, č. 1, s. 393; č. 1, s. 411). Mezi roky 1448, kdy byl nejvyšším sudím brněnské cúdy Jaroslav ze Šelemberka (ZDB I, č. 812, s. 386), a 1464 nemáme o brněnských sudích žádné zprávy, takže je dosti pravděpodobné, že jím byl právě Hynek.

46 *Zlomek register zápisů markrabství moravského z roku 1459*, AČ VII, Josef Kalousek (ed.), Praha 1887, s. 570. K Jeronýmovi srov. R. URBÁNEK, *České dějiny III. Věk poděbradský 2*, s. 482, pozn. č. 2.

Již jsem částečně zmínil, že násilné konflikty v zemi zcela neustaly ani po ukončení husitských válek. Vzhledem k tomu, že Ladislav Pohrobek byl až do roku 1452 v poručnictví římského krále Fridricha III., řešení těchto sporů zůstalo na stavovské obci. A právě při těchto příležitostech se Mikuláš poměrně často objevuje jako jeden z reprezentantů moravských stavů. Prvním případem byl poměrně rozsáhlý konflikt na moravsko-rakouském pomezí, který se rozhořel na přelomu let 1439 a 1440. Mnoho bývalých Zikmundových a Albrechtových žoldněřů se po ukončení husitských válek snažilo získat dosud nevyplacený žold, který jim však současný správce země Fridrich III. vzhledem ke katastrofálnímu stavu své pokladny nebyl schopný splácet. Situace nakonec eskalovala až k tomu, že se tito šlechtici uchýlili k dobývání svých nároků silou, na což podobným způsobem odpovídali i někteří Rakušané. Ke zklidnění situace postupně docházelo až na konci 40. let, nicméně cesta k tomuto míru byla dlouhá a náročná. Na řešení tohoto konfliktu se aktivně podílel i Mikuláš; prokazatelně víme, že se účastnil jednání ve Znojmě v roce 1445 a ve Vídni v roce 1446.⁴⁷ Jeho roli na smíru mezi husitskými šlechtici Mikulášem a Janem z Moravan, Janem Čapkem ze Sán, Janem Tunklem z Brníčka a Janem z „*Hynczdorfa*“ a olomouckým biskupstvím z roku 1450 jsem již zmínil, a tak se rovnou obraťme na další konflikt, na jehož řešení se Mikuláš podílel. Ten se týkal uherského magnáta Pankráce ze sv. Mikuláše, který vlastnil mj. i moravské hrady Starý Světlov a Sehradice, odkud soustavně škodil svému okolí. Moravští stavové nakonec v květnu roku 1449 situaci vyřešili tak, že od tohoto problémového šlechtice oba hrady odkoupili za 4200 zl. Celá suma mu měla být vyplacena v několika splátkách, nicméně ještě před jejím vyplacením měl oba hrady postupně předat do správy Mikulášovi z Vojslavic na Veselí a Mikulášovi z Vojnic. Tak se i stalo a oba hrady byly následně postoupeny Burianovi z Vlčnova a jeho příbuznému Zichovi z Lipiny.⁴⁸ Situace se

47 RI XIII/26, Eberhard Holtz (ed.), Wien – Köln – Weimar 2012, č. 169, s. 132–134; č. 174, s. 136–138. Ke konfliktu podrobněji Jaroslav DŘÍMAL, *Politika moravských královských měst za feudálních rozbrojů ve čtyřicátých letech 15. století*, SMM 84, 1965, s. 132–156; Ladislav HOSÁK, *Účast českých žoldněřů na bojích v Rakousích v letech 1439–1460*, Sborník vysoké školy pedagogické v Olomouci, Historie V, 1959, s. 159–191; Miloš ŽILA, *Společenská změny na Moravě v letech 1437–1453*, Disertační práce FF MUNI, Brno 2010, s. 92–104.

48 *Středověké listy ze Slovenska. Sbírká listů a listin psaných jazykem národním*, Václav Chaloupecký (ed.), Bratislava – Praha 1937, č. 31, s. 34–36; *Listinář pana Viléma z Pernštejna z let 1304–1521*, AČ XVI, Josef Kalousek (ed.), Praha 1897, č. 61, s. 117; ZDO II, č. 211, s. 29–

však neuklidnila ani poté. Burian a Zich krátce na to zemřeli a Starý Světlov a Sehradice zdědil Burianův nezletilý syn Jiří, za kterého tyto statky spravoval nejspíše až do roku 1460 Mikuláš z Vojnic jako poručník. Část Jiříkova zadluženého dědictví však získal jeho otcím a věřitel Jindřich Berka z Dubé a po něm někdy na přelomu let 1463 a 1464 Matouš ze Šternberka. Do sporů o tuto část se jako Jiřího poručník zapletl i Mikuláš, nicméně situace se nakonec vyvinula ještě jinak. Druhou část statků zadluženého Jiřího z Vlčnova totiž v roce 1464 získal soudní cestou Proček z Kunštátu, který se s nepokojným pánem ze Šternberka brzy dostal do sporu. V srpnu roku 1464 sice zemští úředníci v Bojkovicích přisoudili Matoušovu část Pročkovi, nicméně Matouš se nálezu nepodvolil a místo toho se postavil na odpor, přičemž jeho lidé na úředníky dokonce stříleli z tamější tvrže. Tento Matoušův odboj už však byla otevřená vzpoura, která nakonec v květnu 1466 vyvrcholila tím, že se i tento bouřlivák na soudu otevřeně podrobil veřejné moci.⁴⁹

Konflikty mezi Mikulášem a Matoušem ale byly mnohem hlubšího charakteru. Někdy před srpnem roku 1462 totiž Matouš Mikuláše nařknul z chlapství. Za svědectví Jana Tovačovského z Cimburka a Beneše Černoorského z Boskovic se pak Mikulášovi a jeho vzdáleným příbuzným rytířům z Doloplaz podařilo v Praze před nejvyšším maršálkem Jindřichem z Lipé a českým králem Jiřím z Poděbrad doložit společný urozený původ. Situace se tím však nevyřešila, protože ještě v srpnu roku 1464 podal Mikuláš na Matouše ohledně tohoto sporu

31. Ke konfliktu podrobněji J. DŘÍMAL, *Účast moravských královských měst na politickém vývoji českých zemí za bezvládní v letech 1446–1453*, BMD 8, 1966, s. 93; L. HOSÁK, *Účast českých žoldnéřů na bojích v Rakousích v letech 1439–1460*, Sborník vysoké školy pedagogické v Olomouci, Historie V, 1959, s. 171–179. Jaroslav Dřimal Mikuláše z Vojnic opět chybně ztotožňuje s Mikulášem z Moravan.

49 Zdeněk POKLUDA, *Starý a Nový Světlov v době předbělohorské*, Zlínsko od minulosti k současnosti 17, 2000, s. 19–24. Mikuláš byl ještě v roce 1460 jako poručník sirotků po již zemřelém Burianovi z Vlčnova poháněn Pročkem z Kunštátu o Jiřího část světlovského zboží. Podle nálezu z roku 1464 se však už poručenství nad již dospělým Jiřím z Vlčnova vzdal a ze sporu byl vyloučen (LCS IV/2, Vincentius Brandl (ed.), Brunae 1882, č. 221, s. 302; č. 14, s. 333). K Mikulášovu dalšímu angažmá v těchto konfliktech viz LCS IV/2, č. 251, s. 474. K osobě Matouše ze Šternberka a Lukova podrobně Zdeněk POKLUDA, *Moravští Šternberkové. Panský rod rozprostředný od Jeseníků ke Karpatům*, Praha 2012, s. 191–197.

půhon k moravskému zemskému soudu.⁵⁰ Dodejme, že Mikuláš byl „pouze“ rytířem-zbohatlíkem, což se mohlo v napjaté atmosféře mezi ním a urozeným pánem ze starobylého rodu Šternberků celkem přirozeně setkat s opovržením.

Jejich další spor popsal Mikuláš v půhonu z roku 1464 takto: „*když jsú služebníci moji Dobešku, nepřítel mého i vsí země, honili a již jej postihali, že jemu nebylo lze ujeti, tu jest on (Matouš) jej s svými služebníky z rukú služebníkóm svým vzal, ješto bych já již s ním o svú záhubu konec a místo byl měl, nad to služebníky mi zranil, koně a jiné věci jim pobral.*“⁵¹ Zároveň Matouše pohnal ještě za to, že zmíněného Dobešku přechovával na svých statcích a že společně napadali jeho majetky. Do těchto násilných akcí proti Mikulášovi byl zapojen i Vaněk Pivo z Bařic, který se také podílel na záchraně Dobešky, a Jiřík z Mošnova a Buchlova, který Dobeškovi poskytl zbraně na vypálení předměstí Kroměříže a Mikuláše „*svévolně jal, šacoval, vzešl i k škodám připravil.*“⁵² Většina těchto konfliktů, včetně výše zmíněného sporu o urozenost, však byla nakonec vyřešena během Matoušova podrobení se moci po jeho bojkovickém odboji a k těmto půhonům byl následně připsán poklid.⁵³

Fakt, že před násilnostmi nebyli v bezpečí ani zemští úředníci dokládá vedle Šternberkova bojkovického odboje i konflikt mezi úředníky zemského soudu a měšťany Valašského Meziříčí ze září roku 1464, jehož už byl Mikuláš jakožto nejvyšší sudí olomoucké cúdy přímým účastníkem. Průvod o několika jezdcích a vozech směřoval vykonat soudní nálezy do vsi Krásno nad Bečvou. Aby překo-

50 M. Zemek – A. Turek (edd.), *Regesta listin z lichtenštejnského archivu*, č. 382, s. 273; č. 385, s. 274; č. 386, s. 274; č. 387, s. 274–275; LCS IV/2, č. 399, s. 367. Ke sporům o čest podrobně *Šlechtické spory o čest na raně novověké Moravě (edice rokové knihy zemského hejtmana Václava z Ludanic z let 1541–1556)*, Jana Janišová (ed.), Brno 2007, s. 9–229.

51 LCS IV/2, č. 400, s. 367. Celou situaci podrobně popisuje ještě ve dvou dalších půhonech z dubna 1464: „*když jsú služebníci moji na Dobešku nepřítel a zhubci mého i vsí země této stáli, ješto sem naň jistý špeh měl, tu jest on s svými služebníky mé od něho odtiskl, ješto bych já s ním již byl o svú záhubu konec a místo měl, tudíž proti panskému ustanovení jej ředoval a pomahal*“ (Ibidem, č. 494, s. 382) a „*když p. Matuš služebníkóm svým Dobešku odjal a z rukú vzal, služebníky mi zmordoval, koně a jiné věci jim pobral, tu jest on (Vaněk Pivo z bařic) s ním byl a těch věcí jemu pomahal tudíž i Dobeškovi koně svého pójčel, na kterémž v tu chvíli Dobeška tu byl.*“ (Ibidem, č. 498, s. 383).

52 Ibidem, č. 401, s. 367–368; č. 402, s. 368; č. 493, s. 382; č. 495, s. 383; č. 497, s. 383; č. 918, s. 452.

53 K Matoušovu podrobení Ibidem, s. 362–363.

nali Bečvu, potřebovali projet Valašským Meziříčím, odkud vedl do Krásna navazující most. Mohlo se jednat o rutinní záležitost, avšak městský fojt s úředníky Přemka Těšínského, tehdejšího majitele Meziříčí, se postavili na odpor. Zemské úředníky pustili dále až po vynucení přísahy od Mikuláše, že průvod pouze projede městem a nikomu se nic nestane, nicméně i přesto je těsně před městskou bránou ozbrojení měšťané obklíčili a přes veškeré protesty donutili překonat řeku jinudy. Ani tím však nepříjemná situace neskončila; ozbrojenci na koních poté za úředníky vyjeli na koních, zatímco bylo zvoněno na poplach, takže obyvatelé Krásna utekli, aby nemuseli s úředníky jednat.⁵⁴

V této době však už politická aktivita stárnoucího Mikuláše pomalu pohasínala. Do kdy vykonával úřad nejvyššího sudího olomoucké cúdy je otázkou; na posledy je tak zmiňován v lednu roku 1466 a po dlouhých čtrnácti letech v roce 1480 už se jako nejvyšší olomoucký sudí objevuje Jan ze Žerotína.⁵⁵ Posledním prokazatelným projevem Mikulášovy politické aktivity a vlastně i posledními zmínkami o jeho osobě vůbec je jeho přítomnost na landfrýdech z let 1477 a 1478.⁵⁶ Zde se nabízí ještě otázka ohledně jeho aktivity ve válkách mezi Jiřím z Poděbrad, Vladislavem Jagellonským a Matyášem Korvínem. Tuto otázku však bude nejspíše nutné ponechat bez odpovědi. Prameny totiž naznačují jisté vztahy jak k Jiřím z Poděbrad, tak k Matyáši Korvínovi. Ani v jednom případě se však nejspíše nejednalo o nějak skutečně úzké vazby.⁵⁷ Lze si tak klást i otázku, zda se tento stárnoucí šlechtic ve válkách vůbec nějak výrazněji angažoval.

54 Celá událost je podrobně popsána *Ibidem*, s. 363–365. K Přemkovi viz Ladislav BALETKA, *Valašské Meziříčí*, Praha 2017, s. 63. Ke komunikacím ve Valašském Meziříčí srov. Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 8. V–Ž*, Praha 2011, s. 61.

55 ZDO I, č. 235, s. 339; ZDO II, č. 1, s. 3.

56 M. Švábenský (ed.), *Nové moravské landfrýdy*, s. 226, 228.

57 V roce 1462 udělil Jiří z Poděbrad Mikulášovi a Janu Tovačovskému z Cimburka za věrné služby 200 hřiven a jiný majetek, které získal odúmrtí (M. Zemek – A. Turek (edd.), *Regesta listin z lichtenštejnského archivu*, č. 383, s. 273); v roce 1468 mu po smrti Diviše Mirka z Chlumu udělil léno Čeložnice (*Ibidem*, č. 401, s. 278–279). V roce 1463 zase Mikuláš vystupoval jako jeden z královských komisařů, pověřených řešit spor mezi Jiříkem z Kravař a Strážnice a Janem a Bernardem ze Žerotína (*Ibidem*, č. 390, s. 275–276). Kontakty s Matyášem pak dokládá vyplacení Kroměříže, a především zástava vsi Tršaly (ZDO II, č. 82, s. 125).

V. Sídla a majetkové zázemí

Již jsem zmínil, že Mikulášův otec vlastnil pouze menší majetky v několika vesnicích převážně v okolí Bučovic. Na tomto místě je třeba zmínit hlavně tvrz v Blížících, kterou později vyměnil za tvrz v Uhřících nedaleko Dambořic,⁵⁸ a především tvrz v Milonicích. Přestože neexistuje žádný přímý doklad, že by milonickou tvrz vlastnil, naznačuje to Alešem běžně užívaný predikát „z Milonic“ a také skutečnost, že v roce 1492 nechal král Vladislav II. celé Milonice s tvrzí zapsat Janovi Doupovcovi z Doupova. Můžeme předpokládat, že mu nejspíše připadly jako odúmrť po smrti Alešova bezdětného syna Mikuláše někdy mezi roky 1478 a 1480. Milonice s tamější tvrzí tedy vlastnil i Mikuláš, který rovněž užíval tento predikát. Je pravděpodobné, že minimálně na počátku svého života sídlil i on převážně zde. O podobě milonické tvrže však bohužel nevíme nic.⁵⁹

Z kontextu listiny Bohuše ze Zvole z roku 1456 je evidentní, že na počátku 50. let už sídlil na biskupském hradě Mírově. Tuto zástavu však kvůli neustálému ohrožení, které znesnadňovalo jeho veřejnou činnost, poměrně rychle vyměnil za Modřice, a především za Kroměříž, což byl nepochybně jeho nejvýznamnější zisk vůbec. Původní půdorys, kryjící se s dnešním jádrem města, měl poměrně pravidelný čtvercový základ a obíhala ho zeď s příkopem. Dominantou města byl vedle hradu především kolegiátní kostel sv. Mořice a kostel nanebevzetí Panny Marie. Přestože část zástavby byla dlouhou dobu pouze dřevěného charakteru, při hlavním náměstí zde už ve 14. století prokazatelně existovaly i výstavnější domy. Kroměřížský hrad, vybudovaný nejspíše někdy na počátku 15. století, měl rovněž relativně pravidelný čtvercový půdorys o rozměrech cca 50 x 55 m. Byl situovaný na nejlépe chráněné poloze při severním cípu města, od kterého byl oddělen příkopem. Ze severu byl chráněn přirozenou terénní hranou nad řekou Moravou. Palác měl minimálně dva velké sálové interiéry ve dvou patrech a nacházel se snad při východní hradbě. Více toho o nejstarší podobě hradu říci ne-

58 ZDB I, č. 344, s. 274; ZDO I, č. 121, s. 247; č. 41, s. 296.

59 ZDO II, č. 79, s. 73. Ke tvrzí viz Vladimír NEKUDA – Josef UNGER, *Hrádky a tvrže na Moravě*, Brno 1981, s. 193; Miroslav PLAČEK, *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, brádek a tvrzí*, Praha 2007, s. 384–385. Existenci milonické tvrže už ve 14. století dokládá např. zmínka z roku 1360 (Ibidem, č. 733, s. 37).

lze.⁶⁰ O tom, že Mikuláš sídlil právě zde, není pochyb – jednalo se o nejreprezentativnější lokalitu, kterou kdy vlastnil, což dosvědčuje i fakt, že se od 50. let začal pravidelně psát s predikátem „na Kroměříži“. Kromě toho pro něj byla Kroměříž relativně strategicky umístěná. Měl odsud blízko především do Olomouce, ale i do Vyškova či do Brna, kde se často vyskytoval na zemských či lenních soudech, nebo jako svědek při skládání lenních slibů olomouckému biskupovi. Zároveň odsud mohl celkem dobře spravovat své majetky.

Žádný ucelený soupis jeho statků se nám bohužel nedochoval. Pokud se však podrobněji podíváme na veškeré lokality, které se v souvislosti s jeho jménem objevují, mohou nám poskytnout alespoň představu o jeho majetkových zájmech z geografického hlediska. Jestliže pomineme zástavy budišovského, libavského, ketřského a mírovského panství, které měly prokazatelně pouze epizodický charakter, lze tvrdit, že až na několik výjimek se naprostá většina jeho majetkových zájmů soustředila zhruba do oblasti vymezené městy Brno–Kroměříž–Uherský Brod–Hodonín, tedy v zásadě na jihovýchodní Moravu.⁶¹ Lze však předpo-

60 Dalibor JANIŠ – Jan ŠTĚTINA, *Kroměříž. Stavební vývoj gotického hradu a renesančního zámku*, in: Dějiny staveb. Sborník příspěvků z konference dějiny staveb 2019, Jan Anderle – Martin Ebel – Tomáš Karel – Pavel Kodera – Jiří Škabrada – Jiří Varhaník (edd.), Plzeň 2019, s. 135–154; Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 3. Kolí–Mí*, Praha 1998, s. 204–220; M. PLAČEK, *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí*, Praha 2007, s. 313–316.

61 V první řadě je třeba ještě jednou zmínit léna Křižanovice, Žádovice a Strážovice a zástavu Modřic, které mu byly společně s Kroměříží vyměněny za zastavené budišovské, libavské, mírovské a ketřské panství. Dále se v souvislosti s jeho jménem setkáváme ještě s Žabovřeskami, Manicemi, Lhanicemi, Hruškami (ZDB I, č. 449, s. 357; LCS IV/1, č. 401, s. 96; č. 779, s. 155; *Listiny kláštera žďárského z let 1409–1529*, AČ IX, Josef Kalousek (ed.), Praha 1889, č. 12, s. 379–380; č. 13, s. 380–381; *Zlomek register zápisů markrabství moravského z roku 1459*, č. 17, s. 577) Němčickami (Ibidem, č. 18, s. 577), Snovídkami, Nemoťinkem (ZDB I, č. 320, s. 349; ZDO I, č. 177, s. 434–435), Uhřicemi u Milonic (Ibidem, č. 472, s. 389; č. 473, s. 389; č. 2, s. 421), Slavíkovcemi (ZDB I, č. 147, s. 404; č. 178, s. 406), zaniklými Soběbřichami (ZDO I, č. 580, s. 397; č. 121, s. 430; Ladislav HOSÁK – Rudolf ŠRÁMEK, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku II. M–Ž*, Praha 1980, s. 471), Svatobořicemi (ZDO I, č. 195, s. 436; LCS IV/2, č. 123, s. 288; č. 169, s. 295; č. 786, s. 431; č. 787, s. 431), Sušicemi, Kudlovicemi (Ibidem, č. 401, s. 367–368; č. 918, s. 452), Těšovem, Újezdcem, zaniklým Zákřovem (Ibidem, č. 492, s. 382; ZDO I, č. 153, s. 433; k Zákřovu L. HOSÁK – R. ŠRÁMEK, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku II*, s. 775), Násedlovicemi, Schönstrassem (LCS IV/2, č. 471, s. 379; ZDB I, č. 108, s. 402), Mutěnicemi (ZDB II, č. 156, s. 320–321), Dubňanami

kládat, že jeho majetky netvořily příliš ucelenou doménu, ale byly spíše roztroušeny po celé této oblasti.

Na základě listiny olomouckého biskupa Tasa z Boskovic z června roku 1481 ale víme, že Matyáš Korvín od Mikuláše Kroměříž za 8000 zl. vyplatil. K vyplacení prokazatelně došlo někdy před Matyášovou volbou českým králem v květnu roku 1469. Tas totiž v listině výslovně uvádí, že Matyáš město získal „*ne jako pán a král ješče ty časy jeho*“. Datum *ante quem* pak můžeme posunout ještě do 27. dubna roku 1469, kdy Matyáš vracel řádu Johanitů špitál při kostele sv. Jana Křtitele v Kroměříži.⁶² Zároveň se tak ale muselo stát někdy po jeho vpádu na Moravu v dubnu roku 1468. Vzhledem k tomu, že kronikář Peter Eschenloer klade vykoupení Kroměříže do roku 1468, lze se přiklonit spíše k tomuto datu.⁶³ Přestože tedy byla Kroměříž nepochybně jeho nejvýznamnějším ziskem, je třeba brát v ohled, že ji ve skutečnosti vlastnil zhruba pouhých 12 let. Kde Mikuláš sídlil poté, je otázkou.

VI. Sociální síť

Jak jsem již zmínil výše, Mikuláš začal budovat úspěšnou kariéru už za husitských válek. Vzhledem k tomu, že během tohoto období přišel ke značným prostředkům a následně byl zvolen dokonce nejvyšším zemským sudím, lze uvažovat i o vazbách na nejvýznamnější mocenské hráče. Prameny však nic takového přímo nedokládají, lze pouze uvažovat o jeho vazbách na Olomoucké biskupství.

(LCS IV/2, č. 167, s. 294), Miloticemi (Ibidem, č. 168, s. 294–295), Polešovicemi (Ibidem, č. 500, s. 384), Lubným, zaniklými Vrbkami (Ibidem, č. 402, s. 368; k Vrbkám L. HOSÁK – R. ŠRÁMEK, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku II*, s. 748), Šardičkami a Kloboučkami (M. Zemek – A. Turek (edd.), *Regesta listin z lichtenštejnského archivu*, č. 353, s. 264).

62 *Listinář pana Viléma z Pernštejna z let 1304–1521*, č. 244, s. 232–233; NA, Maltézští rytíři – české velkopřevorství (1085–1875), 2825, in: monasterium.net, URL <https://www.monasterium.net/mom/CZ-NA/RM/2825/charter>, citováno 21. 6. 2020.

63 K počáteční fázi česko-uherské války nejnověji Antonín KALOUS, *Matyáš Korvín (1443–1490). Uherský a Český král*, České Budějovice 2009, s. 126–139. Zde i odkazy na další literaturu. Podle líčení Petera Eschenloera v roce 1468 „*Die stadt Kremsir kowfft er (Matyáš) wider zu der kirchen Olomuncz*“ (PETER ESCHENLOER, *Geschichte der Stadt Breslau II. Chronik ab 1467*, Gunhild Roth (ed.), Münster 2003, s. 729).

Tomu by mohl nasvědčovat fakt, že Mikuláš, jeho předkové i další příbuzní drželi kontinuálně některá biskupská léna a že po ukončení husitských válek udržoval Mikuláš s biskupstvím prokazatelně dobré vztahy. Býval přítomen lenním soudům, lenním přísahám, poskytoval biskupství finanční půjčky a prokazatelně měl blízko k rytířům ze Zvole, což byl také rod dlouhodobě svázaný s biskupstvím. Z jeho řad pocházelo mnoho olomouckých leníků, kanovníků a ostatně i dva biskupové.⁶⁴ V souvislosti s Mikulášem je třeba zmínit především sourozence Elišku a Bohuše ze Zvole. Právě Eliška ze Zvole se totiž stala Mikulášovou první ženou. V roce 1446 jí zapsal poměrně slušné věno 500 hřiven grošů na Uhřicích (u Milonic), za což se zaručil jeho bratranec Mikuláš (II.) z Vojnic a Nevojic a „*homines capituli Olomucensis*“. Za tímto pojmem se nejspíše skrývá mj. i Eliščin bratr Bohuš ze Zvole, který byl v této době prokazatelně olomouckým kanovníkem. Bohuš později zastával také funkci generálního vikáře, oficiála a v roce 1454 se stal olomouckým biskupem. Právě od něj pak v roce 1456 Mikuláš získal Kroměříž.⁶⁵

Je celkem zajímavé, že se postupem doby Mikulášovy vztahy s biskupstvím asi pomalu rozvolňovaly. Po roce 1460 už nebyval přítomen lenním přísahám, v 60. letech se zbavil biskupských lén v Křížanovicích a Strážovicích a v roce 1468 od něj Matyáš Korvín vyplatil i biskupskou Kroměříž.⁶⁶ Tomu asi nepomohla ani smrt jeho manželky Elišky ze Zvole. Kdy se tak stalo sice nevíme, nicméně jeho novou manželkou se stala Anežka z Kounic a Dřevohostic.⁶⁷ O něja-

64 P. ELBEL, *Kapitoly z dějin katolické církevní správy*, s. 102–103; T. BALETKA – P. ELBEL – A. KALOUS, *Církev a biskupství*, s. 241. S chybami J. PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, s. 145–146.

65 ZDO I, č. 472, s. 389. K Bohušovi ze Zvole T. BALETKA – P. ELBEL – A. KALOUS, *Církev a biskupství*, s. 231–232; P. ELBEL, *Kapitoly z dějin katolické církevní správy*, s. 102–104. To, že Bohuš a Eliška byli sourozenci, víme na základě již zmíněné listiny z roku 1456, kde Bohuš Mikuláše nazývá svým švagrem (ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, sign. OIa8).

66 *Die ältesten Belehungs- und Lebensgerichtsbücher I*, č. 55, s. 77; č. 133, s. 86. Jestli se zbavil i Žádovického léna bohužel nevíme.

67 Anežka se zmiňuje pouze jako vdova po Mikulášovi z Vojnic v púhonu z roku 1480 (LCS V, Vincentius Brandl (ed.), Brunae 1888, č. 276, s. 51). Není zde sice výslovně uvedeno, o kterého Mikuláše z Vojnic se přesně jedná, nicméně vzhledem k tomu, že po Mikulášovi II. z Vojnic a Nevojic zůstala vdova Eliška z Újezdce (ZDO II, č. 19, s. 6), určitě se jednalo o manželku „našeho“ Mikuláše.

kých užších vazbách k tomuto rodu však nevíme nic; Mikuláš se pouze několikrát objevuje v souvislosti s Oldřichem z Kounic a Dřevohostic při řešení běžných sousedských záležitostí.⁶⁸ Vzhledem k tomu, že se však jednalo prakticky o sousedské rody, je celkem snadno představitelné, jakým způsobem se mohly jejich cesty protnout.

V této souvislosti je třeba se vrátit ještě k rytířům z Doloplaz. Přestože se rod Bystřiců z Vojnic od rytířů z Doloplaz majetkově oddělil minimálně někdy před koncem 14. století (nejspíše však ještě dříve), povědomí o společném původu prokazatelně přetrvávalo. Ještě na konci 14. a na počátku 15. století máme různé doklady o vzájemných kontaktech. Z nich lze vyzdvihnout především uložení ostatků Mikulášova otce do rodinné hrobky v dominikánském klášteře sv. Michala v Olomouci, vystavěné právě rytíři z Doloplaz.⁶⁹ Je celkem možné, že zde byli pohřbeni i další příslušníci tohoto rodu. Není tedy nikterak překvapivé, že vzájemné povědomí o společném původu přetrvávalo a při sporu o čest mezi Mikulášem a Matoušem ze Šternberka v roce 1462 tak mohl Mikuláš s rytíři z Doloplaz dokládat před pražským soudem společný urozený původ. Přesto se zdá, že se intenzita vzájemných kontaktů postupně snižovala.

Mnohem častěji se Mikuláš objevuje spíše v souvislosti s některými sousedními rody a s bližšími příbuznými z Vojnic. V první řadě je třeba zmínit rytíře ze Zástřizla a Nemotic, se kterými byli Bystřicové z Vojnic i sňatkově propojeni. Za Smila ze Zástřizla a Nemotic se provdala Mikulášova sestra Kateřina. Smil nechal Kateřině v roce 1437 věnem zapsat 200 hřiven grošů na Nemoticích, avšak někdy do roku 1447 zemřel, a tak Kateřina uzavřela na toto věno spolek se svými bratry Mikulášem a Hynkem. Z manželství Smila a Kateřiny vzešel syn Jan, se kterým Mikuláš udržoval dlouhodobě dobré vztahy, o čemž svědčí vzájemné poručnictví, spolky, transakce atd.⁷⁰ Dále je třeba vyzdvihnout vztahy mezi Miku-

68 LCS IV/2, č. 47, s. 273–274; č. 48, s. 274; ZDB I, č. 820, s. 387.

69 K dalším kontaktům srov. ibidem, č. 817, s. 195; ZDO I, č. 406, s. 264–265; SOA Třeboň, Cizí statky Třeboň (1205–1797), 808, in: monasterium.net, URL <https://www.monasterium.net/mom/CZ-SOAT/CizyStatky/808/charter>, citováno 21. 6. 2020.

70 K věnu ZDO I, č. 134, s. 368; č. 578, s. 397. K dalším vztahům Mikuláše a Smila a Jana ze Zástřizla a Nemotic *Die ältesten Belehungs- und Lebensgerichtsbücher II*, s. 321; M. Zemek – A. Turek (edd.), *Regesta listin z lichtenštejnskeho archivu*, č. 381, s. 273; LCS IV/2, č. 651, s. 408; č. 798, s. 433; č. 257, s. 475; ZDO I, č. 729, s. 409–410; č. 175, s. 434; č. 176, s. 434; č. 177, s. 434–435; č. 178, s. 435. K rodu J. PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, s. 248b–248d.

lášem, rytíři z Chlumu a Dražůvek a rytíři z Vlčnova, které evidentně pojilo úzké přátelství. Opět lze zde připomenout Mikulášovu zprostředkovatelskou roli při koupi Starého Světlova a Sehradice Burianem z Vlčnova a jeho příbuzným Zichem z Lipiny, následné poručnictví za Burianova nezletilého syna Jiřího a jeho roli ve sporech o Jiřího dědictví. Samozřejmě lze zmínit i další vzájemné poručnictví, ručitelství, spolky a transakce mezi těmito třemi rody.⁷¹ V zásadě dobré vztahy udržoval i ze svými příbuznými z Vojnic, z nichž lze vyzdvihnout především nadmíru dobré vztahy s Janem st. z Vojnic, o čemž svědčí především fakt, že si jej Mikuláš neustále volil jako poručníka při soudních sporech.⁷²

Pokud tedy pomineme olomoucké biskupy, jsme v případě Mikuláše schopni prokázat užší vazby pouze na okolní rytířské rody. Ve všech případech se však jednalo spíše o významnější rody; žádné doklady nějakých užších vazeb na okolní drobnou šlechtu, u které bychom mohli uvažovat i o vztazích ve smyslu patron-klient, se nedochovaly. Přesto však není nutné předpokládat, že by zde tyto vazby neexistovaly, spíše pouze chybí prameny. Stejně tak nevíme nic ani o užších vazbách Mikuláše na významnější panské rody. Neznamená to samozřejmě, že by s nimi žádné vztahy neudržoval. Ostatně, už jen jeho aktivita při zemských soudech a dalších politických jednáních pravidelné kontakty s moravskými pány předpokládala. Zda ho však k panským rodům mohly pojit i nějaké užší vazby, je otázkou.

71 *Die ältesten Belehungs- und Lebensgerichtsbücher I*, č. 1, s. 108; *Zlomek register zápisů markrabství moravského z roku 1459*, č. 18, s. 577; M. Zemek – A. Turek (edd.), *Regesta listin z lichtenštejnského archivu*, č. 355, s. 265–266; LCS IV/1, č. 279, s. 48; č. 213, s. 195; LCS IV/2, č. 146, s. 291; ZDB I, č. 820, s. 387; ZDO I, č. 222, s. 373; č. 464, s. 388; č. 567, s. 396; č. 3, s. 421; č. 4, s. 421. K oběma rodům velmi stručně J. PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, s. 61, 429.

72 Jan st. z Vojnic byl nejspíše synem Kryštofa z Vojnic, o čemž svědčí především fakt, že se oba psali i po Zárúškách (ZDO I, č. 29, s. 360; LCS VI, č. 816, s. 137). O rodinném poměru Kryštofa a Mikuláše však nevíme nic. K vzájemným vztahům viz LCS IV/1, č. 401, s. 96; LCS IV/2, č. 167, s. 294; č. 492, s. 382; č. 493, s. 382; č. 494, s. 382; č. 495, s. 383; č. 497, s. 383; č. 498, s. 383; č. 500, s. 384; č. 764, s. 427; č. 786, s. 431; č. 787, s. 431; č. 788, s. 431; č. 789, s. 431; č. 918, s. 452.

VII. Společenské postavení

Mikuláš pocházel původně ze šlechtického rodu, který nebyl nijak významný. V průběhu první poloviny 15. století se ale vše změnilo a na konci svého života už se nacházel ve výrazně odlišné situaci. Jeho ekonomický a politický vzestup přirozeně doprovázel i vzestup jeho společenské prestiže.

Dobře to lze ilustrovat na základě soupisů moravských landfrýdníků z let 1434, 1440, 1456, 1477 a 1478. Na prvních pohusitských landfrýdech z let 1434 a 1440 je zmíněno několik desítek rytířů, přičemž Mikuláš se zde objevuje někde uprostřed těchto soupisů, ještě jako jeden z mnoha.⁷³ Na landfrýdu z roku 1456 už byl společně s Hynkem z Rokytnice a Ludanic a Janem Kuželem z Žeravic a Kvasic jediným zástupcem moravského rytířstva.⁷⁴ Vzestup jeho společenské prestiže však nejlépe dokládá umístění v soupisech landfrýdníků z let 1477 a 1478. V soupisu na landfrýdu z roku 1477 se na prvním místě objevuje olomoucký biskup, dále následuje seznam moravských pánů, duchovních, rytířů a závěrem zástupců městského stavu. Mikuláš se zde objevuje v závěru soupisu moravských pánů, ještě před soupisem duchovních a rytířů. K tomuto landfrýdu však značná část moravských stavů nepřistoupila, a tak byl následujícího roku uzavřen další landfrýd. Zde bohužel nelze rozlišit, kde přesně končí soupis pánů a začíná soupis rytířů, nicméně i tak je zřejmé, že Mikuláš se v soupise nacházel někde na hraně mezi oběma stavy.⁷⁵ Symbolika přednostního postavení v hierarchii těchto soupisů odráží vzestup jeho společenské prestiže zcela jasně.

S tím koresponduje i zmínka o jeho osobě v úvodní formulí zemských desk brněnské cúdy z února roku 1464. V těchto formulích se objevovaly nejvýznamnější přítomné osoby, převážně úředníci a přisedící daných soudních zasedání. Mikuláš zde však jako nejvyšší zemský sudí prokazatelně neúřadoval, neboť tuto funkci vykonával rovněž zmíněný sudí brněnské cúdy Hynek z Rokytnice a Ludanic.⁷⁶ Přiseděl tedy na tomto zasedání jako zemský soudce, což bylo v tomto

73 *Jednání sněmovní a veřejná*, AČ X, č. 6, s. 251; č. 12, s. 256.

74 *Ibidem*, č. 23, s. 269.

75 M. Švábenský (ed.), *Nové moravské landfrýdy*, s. 226, 228.

76 ZDB I, č. 1, s. 393. Mikuláš se podobně objevil i v soupisu přítomných při zasedání olomoucké cúdy v roce 1475, nicméně v tomto případě nelze vyloučit, že ještě úřadoval jako nejvyšší olomoucký sudí (LCS V, s. 1).

období stále privilegiem panského stavu? Je to celkem možné, aniž by to však bylo nutné chápat jako doklad o jeho příslušnosti k panstvu. Zřejmě není nemožné, že nejvýznamnější představitelé nižší šlechty (obzvláště pokud se jednalo o nejvyšší zemské úředníky, znalé zemského práva) mohli mít ojediněle také přístup do soudních lavic. Kromě toho je také třeba brát na zřetel, že soupisy šlechticů v úvodních formulích nelze nutně považovat pouze za soupisy přítomných soudních úředníků a přísedících, ale spíše za soupisy významných osobností, které se shromáždění účastnili, což nemusí být nutně totéž.⁷⁷

Jistou výpovědní hodnotu by v této souvislosti mohly mít i užívané pečete. Podařilo se rozeznat několik pečetních typářů, které Mikuláš za svůj život vystřídal. S výjimkou sekretu s jednoduchým španělským štítem se dvěma šikmými pruhy, dochovaný na naučení opavskému zemskému soudu z roku 1466 (a zřejmě i z roku 1464),⁷⁸ se ve všech případech jednalo o standartní šlechtické pečete s úplnými erby. Až do roku 1457 se jednalo o typáře se španělskými štíty se dvěma až třemi šikmými pruhy, kolčími přílbami, přikryvadly a jedním až dvěma ptačími krky v klenotu.⁷⁹ Nejpozději v roce 1465 si však nechal zhotovit nový pečetní typář s kolčím štítem se dvěma kosmými pruhy, kolčí přílbou s korunkou, přikryvadly a dvěma ptačími krky v klenotu.⁸⁰ Zde je třeba ještě jednou zdůraznit užitou korunku. Karel Maráz totiž na základě rozborů pečetí moravské šlechty z let 1471–1526 dospěl k závěru, že přílby s korunkami se v tomto období vyskytovaly výhradně na pečetích moravských pánů a s největší pravděpodob-

77 K tomu podrobněji D. JANIŠ, *Moravská šlechta v pramenech zemského práva*, s. 67–68.

78 Sekret je dobře rozpoznatelný na naučení z roku 1466 (ZAO, fond Slezský stavovský archiv, sign. A XV-13). Na naučení z roku 1464 jsou sice pečete poškozeny, nicméně alespoň barva je rozpoznatelná naprosto jasně. Vzhledem k tomu, že se zde nachází čtyři červené pečete a jedna černá a list pečetili moravský zemský hejtman a nejvyšší maršálek Jindřich z Lipé, brněnský komorník Vaněk z Boskovic, olomoucký komorník Proček z Kunštátu, olomoucký sudí Mikuláš a nejvyšší zemský písař Jindřich z Bystřice, je naprosto nepochybné, že černá pečeť patřila Jindřichovi z Bystřice (ZAO, fond Slezský stavovský archiv, sign. A XV-7). K Mikulášem užívaným barvám viz níže.

79 Srov. např. SOA Třeboň, Cizí statky Třeboň (1205–1797), 808, in: monasterium.net, URL <https://www.monasterium.net/mom/CZ-SOAT/CizyStatky/808/charter>, citováno 21. 6. 2020 (1439); ZAO-O, fond Lenni dvůr Kroměříž, sign. QIXb1 (1441); ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, sign. Flb5 (1457). Pečeť z roku 1441 viz obrázek č. 1.

80 MZA, fond E8 – Cisterciáci Žďár, sign. A 106. Viz obrázek č. 2.

ností vyjadřovaly jejich dominantní mocenské postavení. Tento závěr zřejmě není nutné přijímat zcela bezvýhradně, nicméně nastolený trend jistě odráží.⁸¹ Kromě toho začal Mikuláš nejspíše od 60. let užívat i červeného vosku namísto dosud užívaného černého, což dokládají zmíněné sekrety z let 1464, 1466 a pečeť z roku 1465. V 15. století se v zásadě ustálila praxe, že rytíři pečetili černým voskem, zatímco páni voskem červeným, nicméně ani toto nebylo bezvýhradným pravidlem.⁸²

Otázkou zůstává, zda mohl být Mikuláš ke konci svého života skutečně vnímán jako člen panského stavu. V první řadě je zde třeba zmínit, že až do roku 1479 neexistovala jasně vymezená hranice mezi panským a rytířským stavem. Někteří nejvýznamnější rytíři tak hypoteticky mohli postupně pronikat mezi panskou šlechtu. Právě nejvýznamnější zemští úředníci z řad nižší šlechty měli často tyto tendence, byť se to plně podařilo jen málokterým z nich. Mikuláš jakožto nejvyšší zemský sudí v tomto ohledu nebyl výjimkou. Jeho zařazení mezi pány v landfrýdu z roku 1477 tak lze vnímat spíše jako doklad toho, že se pohyboval někde na pomezí mezi oběma stavy než jako doklad o jeho skutečné příslušnosti mezi moravské panstvo. S tím ostatně koresponduje i ojedinělá zmínka v úvodní formulí brněnských zemských desk. Ani užívání helmy s korunkou v pečetním typáři a červeného pečetního vosku nutně neprokazuje, že byl skutečně akceptován jako člen panského stavu, ale v tomto případě spíše jeho vlastní snahy veřejně demonstrovat svoje vzrůstající postavení. Pouze vzletná politická kariéra k akceptaci mezi pány zkrátka nestačila. Pro skutečné etablování v rámci panského stavu bylo třeba budovat svůj status dlouhodobě. Nabízely se i možnosti zisku nobilitační listiny nebo sňatku s příslušnicí některého z panských rodů, který mohl poskytnout potřebný sociální kapitál.⁸³ Nic z toho se však Mikulášovi nepodařilo. A co víc, zemřel, aniž by po sobě zanechal potomky, kteří by

81 Karel MARÁZ, *K možností využití pečeti jako pramene pro heraldiku na příkladu pečeti středověké šlechty na Moravě v 15. století a v první čtvrtině 16. století. Pečeť šlechticů*, SPFFBU C 50, 2003, s. 126. Srov. také T. VELÍMSKÝ, *Páni ze Svojsína*, s. 155.

82 Tomáš KREJČÍK – Jarmila KREJČÍKOVÁ, *Úvod do české sfragistiky*, Ostrava 1989, s. 46; Robert NOVOTNÝ, *Uzavírání panského stavu a problematika nobilitací v pozdním středověku*, in: *Evropa a Čechy na konci středověku*. Sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi, Eva Doležalová – Robert Novotný – Pavel Soukup (edd.), Praha 2004, s. 294.

83 Srov. ibidem, s. 291–306.

na jeho odkaz mohli navázat. Mikulášovo společenské postavení tak bylo vždy pevně svázáno s jeho politickou kariérou.

VIII. Odkaz

Naposledy se Mikuláš připomíná v landfrýdu z roku 1478 a v roce 1480 už ho Jan st. z Vojnic zmiňuje jako nebožtíka.⁸⁴ Vzhledem k tomu, že jeho otec byl pohřben v rodové hrobce rytířů z Doloplaz v dominikánském klášteře sv. Michala v Olomouci, přirozeně se nabízí i otázka, kde byl pohřben Mikuláš. Možné umístění jeho ostatků právě zde je celkem lákavé, avšak vzhledem k tomu, že z původní podoby kaple se toho do dnešních dnů příliš nedochovalo, je třeba nechat tuto otázku otevřenou. Po sobě zanechal vdovu Anežku z Kounic a Dřevohostic.⁸⁵ Z obou manželství nevzešli mužští potomci, nebo se alespoň žádný z nich nedožil dospělosti. Zda měl alespoň nějaké dcery je otázkou. V každém případě Mikuláš postrádal dědice mužského pohlaví. Je proto příznačné, že část majetků po jeho smrti připadla jeho příbuzným Alešovi, Jiřímu, Janovi st. a Janovi ml. z Vojnic.⁸⁶ Ti ostatně patřili mezi majetnější moravské rytíře i bez Mikulášova přičinění (z nejvýznamnějších majetků, které vlastnili, lze jmenovat například hrady a tvrze Střilky, Bohuslavice, Milotice, Nemotice, Bučovice atd.).⁸⁷ Na Mikulášovo společenské postavení však už navázat nedokázali. Nijak výrazněji

84 M. Švábenský (ed.), *Nové moravské landfrýdy*, s. 228; LCS VI, č. 8, s. 2.

85 LCS V, č. 276, s. 51–52.

86 Aleš a Jiří byli potomci Mikulášova bratrance Mikuláše (II.) z Vojnic a Nevojic (srov. ZDO II, č. 19, s. 6). Oba Janové byli také bratři (LCS VI, č. 1140, s. 192) a nejspíše potomci Kryštofa z Vojnic (viz pozn. č. 75). Tito rytíři po Mikulášovi získali např. Tršaly (ZDO II, č. 82, s. 125), Milotice (LCS VI, č. 1139, s. 192), Křižanovice (*Die ältesten Belehungs- und Lebensgerichtsbücher I*, č. 55, s. 77; č. 130, s. 85), Strážovice (Ibidem, č. 133, s. 86; č. 1) a nejspíše i v Polešovicích (LCS VI, č. 628, s. 106), Dubňany (Ibidem, č. 330, s. 56; č. 347, s. 58–59; č. 603, s. 102–103) a snad i další majetky.

87 Ke Střilkám LCS VI, č. 330, s. 56; ZDO II, č. 228, s. 33; č. 82, s. 125, k Bohuslavickým ZDO II, č. 15, s. 102–103; č. 82, s. 125, k Miloticím LCS VI, č. 1120, s. 189; č. 1139, s. 192; ZDO II, č. 194, s. 27; č. 210, s. 29, k Nemoticím ZDO II, č. 121, s. 132; č. 146, s. 187, a k Bučovicím ZDB II, č. 55, s. 135; č. 6, s. 154. K majetkovému postavení Tasa z Vojnic (syna Jana st. – viz ZDO II, č. 228, s. 33) stručně i Karel MLATEČEK, *Rytíři z Lulče a jejich přátelé*, Brno – Slavkov u Brna 2014, s. 188.

se neangažovali ani ve veřejném životě země a se smrtí Tasa z Vojnic někdy mezi roky 1527 a 1531 navíc celý rod se všemi jeho liniemi vymřel po meči.⁸⁸

IX. Shrnutí

Mikuláš Bystřice z Vojnic na Kroměříži pocházel z nepříliš významného rodu, jehož příslušníci tradičně působili jako leníci olomouckého biskupa. Ještě Mikulášův otec Aleš z Vojnic byl nepříliš významným šlechticem, který vlastnil jen drobné statky na Bučovicu. Lze předpokládat, že na počátku husitských válek byl Mikuláš poměrně mladým šlechticem, nicméně i přesto se mu podařilo v tomto neklidném období zahájit úspěšnou vojenskou kariéru. O jeho konkrétních aktivitách v tomto období však nevíme nic; lze pouze uvažovat o vazbách na Olomoucké biskupství (a tedy na katolickou stranu). Tak jako tak je ale nepochybné, že během tohoto období dosáhl Mikuláš značného ekonomického vzestupu.

Vzhledem k tomu, že po husitských válkách bylo Olomoucké biskupství v těžké finanční krizi a shánělo prostředky, kde se dalo, poskytl mu Mikuláš několik finančních půjček. Biskupství však nebylo schopné tyto půjčky splácet, a tak se muselo uchýlit k zastavování svých majetků. Právě touto cestou se v 50. letech dostaly do Mikulášových rukou Modřice a především Kroměříž, kam následně přesunul své hlavní sídlo. Svůj majetek soustředil převážně na jihovýchodní Moravě, nicméně jeho celkový rozsah určit nelze. Přesto můžeme konstatovat, že byl představitelem té vrstvy nižší šlechty, která dokázala z neklidného období první poloviny 15. století vytěžít nejvíce.

Jeho ekonomický vzestup ostatně korespondoval i s rostoucím politickým vlivem. Zatímco řada hejtmanů, žoldnéřů a válečníků navykla během dlouhého konfliktního období vojenskému životu natolik, že ani po ukončení husitských válek zbraně neodložila a dál narušovala klid v zemi, Mikuláš se dokázal nové situaci přizpůsobit lépe. Někdy mezi roky 1437 a 1439 se stal nejvyšším zemským sudím olomoucké cúdy a v roce 1455 ho král Ladislav jmenoval jedním

88 Naposledy se Tas objevuje v roce 1527 a v roce 1531 už ho jeho dcera Anna zmiňuje jako nebožtíka (ZDB II, č. 5, s. 188; ZDO II, č. 23, s. 265).

z deseti zemských radů, jimž na dva roky svěřil správu Moravy. Poměrně často také vystupoval při řešení různých konfliktů. Přestože se i na Moravě po husitských válkách vyrojila řada zbohatlých rytířů, jen málokdo z nich se v konkurenci s moravským panstvem dokázal v zemské politice prosadit tak, jako Mikuláš. Právě tím byla jeho kariéra poněkud výjimečná – na rozdíl od Českého království, kde řada nižších šlechticů zbohatlých během husitských válek nabyla značný politický vliv, se v Moravském markrabství i ti nejvýznamnější rytíři začali v zemské politice více uplatňovat zpravidla až od konce středověku.

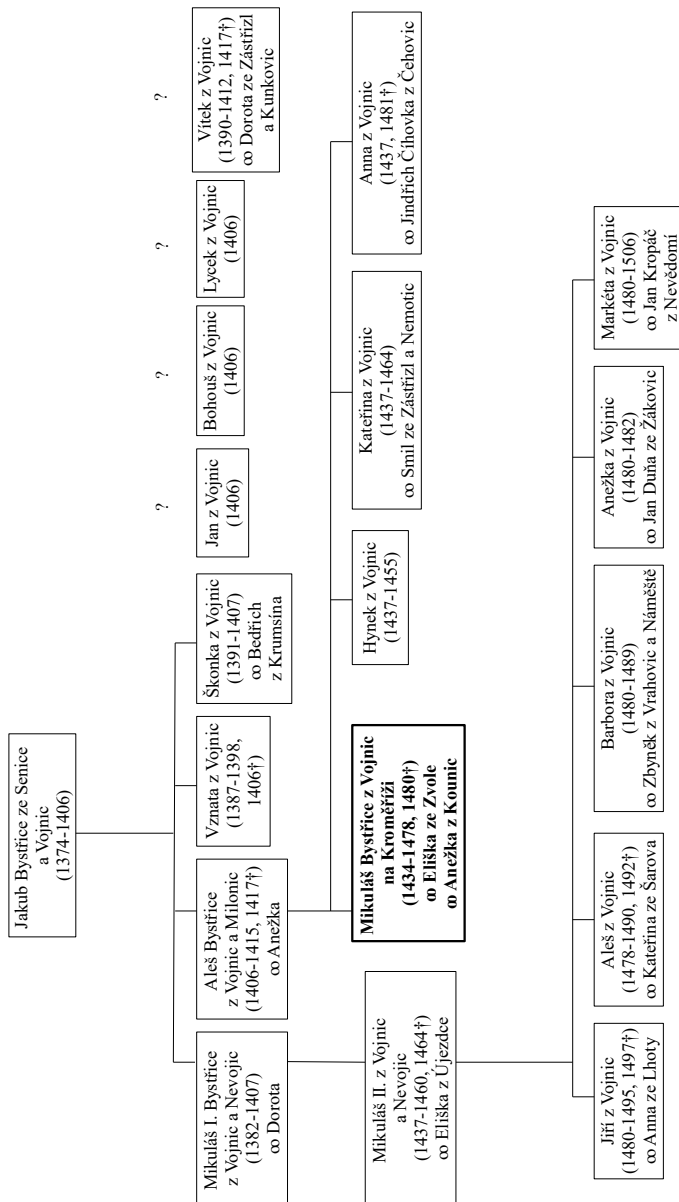
Od konce 60. let však jeho politická aktivita postupně klesá a je vůbec otázkou, zda se nějak výrazněji angažoval ve válkách mezi Jiřím z Poděbrad a později Vladislavem Jagellonským a Matyášem Korvínem. Někdy mezi roky 1478 a 1480 pak Mikuláš zemřel, aniž by po sobě zanechal mužské potomky. I když se tedy narodil do průměrného rytířského rodu, zemřel jako představitel naprosté rytířské elity. Byť se o to možná i snažil, mezi moravské panstvo však nikdy nepronikl a nepodařilo se to ani jeho vzdálenějším příbuzným, kteří už na jeho odkaz navázat nedokázali. Celý rod navíc vymřel po meči na počátku 16. století, čímž jméno Bystřiců z Vojnic definitivně vyhaslo.

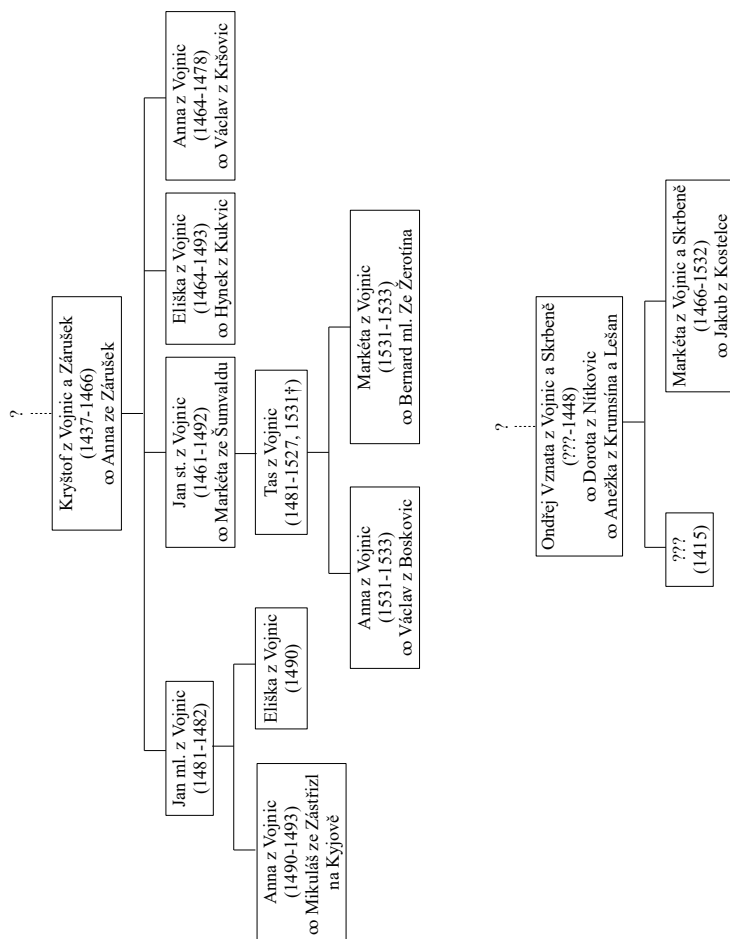

Obrázek č. 1. Mikulášova pečeť na listině ze 30.4. 1441 (ZAO-O, fond Lenní dvůr Kroměříž, sign. QIXb1). V pečetním poli je dobře patrný španělský štít se dvěma šikmými pruhy, kolčí přilba, příkryvadla a dva ptačí krky v klenotu. Opis pečeti: *s*mikulass – z*oinicz

Obrázek č. 2. Mikulášova pečeť na listině ze 31.8. 1465 (MZA, fond E8 – Cisterciáci Žďár, sign. A 106). V pečetním poli je opět dobře patrný kolčí štít se dvěma koskými pruhy, kolčí přilba s korunkou, překryvadla a dva ptačí krky v klenotu. Opis pečeti: mikulass – []onicz

MIKULÁŠ BYSTŘICE OF VOJNICE AND KROMĚŘÍŽ (1434–1478, †1480)

The Fate of One Moravian Knight During the Shifts in Late Medieval Society

Mikuláš Bystřice of Vojnice and Kroměříž came from an unimportant lower noble family (knights) whose members were traditionally vassals of the bishops of Olomouc. His father, Aleš of Vojnice, only owned small estates in the Bučovice region. Although Mikuláš was obviously still quite young at the beginning of the Hussite Wars, he started his successful career during this unstable period. We know nothing about his concrete activities during the Hussite wars; we can only assume some relations with the Bishopric of Olomouc (and thus catholic side). In every case Mikuláš acquired large estates during this period.

The Olomouc Bishopric was in significant financial crisis and found the resources everywhere. Mikuláš provided to it some loans, but bishopric wasn't able to pay its financial commitments back, so it was forced to mortgage its own properties. It's in this way that Mikuláš received Modřice and chiefly Kroměříž in the 1450s. He mainly owned properties in south-eastern Moravia, but unfortunately we are not able to determine to what extent. However, we can identify that he was one representative of the gentry that was able to squeeze the most possible from the unstable period during the first half of the 15th century.

His economic rise corresponded to growing political influence. Many former military leaders, mercenaries, and warriors became used to the military life during the long wars; so much so that they were not able to put down their weapons and broke the peace after the end of the Hussite Wars. On the contrary, Mikuláš was able to adapt to the new situation quite well, and he participated in solving the new problems rather than provoking conflicts. At some point between 1437 and 1439, he became a chief judge in the Olomouc region and King Ladislaus the Posthumous named him one of ten regents to whom he entrusted the administration of the Margraviate of Moravia in 1455. Even though there were wealthier knights roaming Moravia after the Hussite wars, only a small number of them were able to prove as successful in terms of property as Mikuláš. This makes his career quite extraordinary. In the Kingdom of Bohemia,

it was quite normal for many noblemen from the lower social ranks to enrich themselves and gain significant political influence during the Hussite Wars. However, the dominant role was played by the higher nobility (lords) in the Margraviate of Moravia throughout the 15th century, and the most important Moravian knights came to participate in land politics at increased levels only at the turn of the 15th and 16th centuries.

By the end of the 1460s, his political activity receded and there is the question whether he participated in the conflicts between George of Poděbrady and later Vladislaus II of Hungary and Matthias Corvinus. At some point between 1478 and 1480, Mikuláš died without leaving any male descendants. Although he was born into an unimportant and meagre noble house, he died as one of the most important and wealthy knights. Although he might have attempted to rise into the lordly estate, he never succeeded. Moreover, his house died out at the beginning of the 16th century, ending the line of of Bystřice of Vojnice.

ČESKÉ KRÁLOVNY A KRÁLOVSKÁ VĚNNÁ MĚSTA V POHUSITSKÉ DOBĚ (1436–1526)

ZDENĚK BERAN*

Czech Queens and Royal Dowry Towns in the Post-Hussite Period (1436–1526):

The goal of this study is to capture and describe the specific characteristics of royal dowry towns in the post-Hussite period (1436–1526). As this is an institution that lasted from the High Middle Ages until the mid-19th century, caution is required to avoid transferring characteristics and evaluations from other periods. The approach used respects the state of institutionalization at the time, which in the Middle Ages often took a personal nature or was not continuous. The study asks the following questions: What made Czech royal dowry towns unique? What made them different from other royal towns? What importance did this group of towns have in the historical context of the time? What tied the dowry towns to the queens and the offices of their chamberlains? What effect did the frequent use of these towns as collateral have on them? The sources used most often are municipal rights, correspondence between dowry towns and manorial or regional officials, correspondence between towns, correspondence with the surrounding nobles, legal proceedings, normative sources, and chronicles.

Key words: Czech lands, Bohemia, queens, royal dowry towns, late Middle Ages

Úvod

Pojmy „královská věnná města“, „věnná města“, „města českých královen“ apod. jsou pevně zakotveny v české mediévistice i v obecném povědomí.¹ Podle *Ottova*

* Tato studie vznikla za podpory projektu „Věnná města českých královen (Živá součást historického vědomí a její podpora nástroji historické geografie, virtuální reality a kyberprostoru)“ v Programu na podporu aplikovaného výzkumu a experimentálního vývoje národní a kulturní identity na léta 2016 až 2022 (NAKI II), č.j.: MK 31122/2017 POD, kód DG-18P02OVV015.

1 Z nepřehledného množství literatury lze upozornit na heslo: Josef VANČURA, *Věnná města česká*, OSN XXVI, Praha 1907, s. 546–547; František PALACKÝ, *Dějiny národu českého III*, Praha 1968, s. 604 uvádí, že po korunovaci Barbory Celské jí císař „zapsal [...] věno královen českých obyčejné [tj. osm věnných měst – pozn. ZB], pak brady a městečka“; Petr ČORNEJ – Milena BARTLOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české VI*, Praha – Litomyšl 2007, s. 77 a 221

slovníku naučného se jednalo o „královská města, nad nimiž panství s důchody bylo postupováno králi českými za věno (*contrados, dotalitiium*) ovdovělým královnám českým po čas jejich vdovství a jež dostávala se též v zástavní držbu za věno i panujícím královnám, když ovdovělých nebylo. Nebylo-li vůbec žádné královny ani panující ani ovdovělé, města ta spadla zpět na krále a byla jako jiná města královská spravována král. podkomořím a úředníky jemu podřízenými“.² Podle Františka Hoffmanna docházelo „již ve středověku“ k dělení měst podle vrchnosti na „města královská a královská věnná“ atd.³ Skupina věnných měst se dle F. Hoffmanna vytvořila již ve 14. století.⁴

Udělení některých českých měst královnám formou věnné zástavy je jistě nepochybnitelným faktem, při hlubších úvahách o jasně vydělené skupině královských věnných měst zakládajících svoji identitu⁵ na svém „věnném“ statutu je ovšem třeba opatrnosti. Jak se ukazuje při bližším pohledu, tato města se v dobové praxi kromě příležitostného přechodu do věnného majetku českých královen od ostatních královských měst příliš neodlišovala.

S celou sérií argumentů relativizujících instituci královských věnných měst ve středověku vystoupil roku 2004 na mělnické konferenci Petr Vorel, podle ně-

užívá označení „věnná města“; Petr VOREL, *Velké dějiny země Koruny české VII*, Praha – Lito-myšl 2005, s. 107 zmiňuje města „královská věnná“ a na s. 108 popisuje skupinu „královských věnných měst“. Dějepisný atlas: Eva SEMOTANOVÁ, *Atlas českých dějin. 1. díl – do r. 1618*, Praha 2004, s. 38–39 uvádí „věnná města (královská města náležející české královně na poč. 14. stol.)“. Královská věnná města poskytují nosnou marketingovou značku různým projektům – srov. <http://www.vennamesta.cz/> (cit. 23. 1. 2019); profesionální platformou určenou odborníkům i široké veřejnosti představuje v současné době připravovaný web spojený s výstupy výše uvedeného projektu <https://kralovskavenamesta.cz/> (cit. 23. 1. 2019).

2 J. VANČURA: *Věnná města česká*, s. 546.

3 František HOFFMANN, *Středověké město v Čechách a na Moravě*, Praha 2009, s. 18, dále ibidem, s. 269.

4 Ibidem. Objevně k majetkové držbě manželek českých panovníků ve starším období studie: Jitka FRIEDLOVÁ, *Příspěvek k majetkové a pozemkové držbě kněžen a královen do roku 1310*, MHB 20, 2017, č. 2, s. 45–83, která vychází z autorčiny diplomové práce: Eadem, *Majetkové zajištění panovnic do počátku 14. století*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Praha 2015.

5 Ve smyslu kolektivní identity této skupiny měst – srov. shrnutí včetně relevantní odborné literatury v úvodní studii: Michaela ANTONÍN MALANÍKOVÁ – Robert ANTONÍN, *Introduction*, in: Michaela Antonín Malaníková – Robert Antonín et al., *Collective Identity in the Context of Medieval Studies*, Ostrava 2016, s. 7–10.

hož plnily úlohu věna českých královen i hrady nebo některá komorní dominia, role věnného majetku byla v zásadě vždy jen dočasná, mající povahu věcného břemena, a tak v obdobích, kdy nežila královna, která by vydržovala vlastní dvůr a vyžadovala tyto nároky, de iure žádná věnná města neexistovala. Faktem je, že se před uzavíráním městského stavu a ustavením stavovského úřadu podkomořího králové nesetkáváme ani se zavedeným označením „věnná města“, při zasedání městské kurie zemského sněmu seděli zástupci věnných měst mezi ostatními delegáty měst královských a jejich příslušnost nebyla nijak odlišena ani v úřední tituluře.⁶ Podle Marka Ďurčanského začal být úřad podkomořího královských věnných měst trvale obsazován bez ohledu na to, zda nějaká královna žila, teprve od počátku 17. století.⁷

V této studii se pokusím určit charakteristiky věnných měst a zachytit podstatu jejich svébytnosti v období pozdního středověku. Zaměřím se na základní interakce této instituce,⁸ přičemž se pokusím vyhnout úskalí dvojího anachronismu – a to „jednoduchému“ anachronismu, kdy jsou středověkým institucím připisovány charakteristiky přenesené z mladších období, ale i anachronismu spojenému s reflexí a hodnocením starších dějin optikou dob pozdějších. Zde se například jedná o tendenci relativizovat středověkou instituci věnných měst tím, že je podrobena měřítkům novověku. Vzhledem k tomu, že se jedná o celek, který přetrvával od vrcholného středověku až do poloviny 19. století, je pochopitelně velkým pokusem přenášet rysy i hodnocení instituce královských věnných měst z období novějších do dob starších. Pokud uijeme k hodnocení instituce věnných měst kritérií relevantních pro novější období, jako přítomnosti kontinuálně působících správních orgánů či jasného písemného právního zakotvení, skupinové identity atp., pak se může zdát, že věnná města ve středověku představovala pouhý nahodilý prvek společenského systému. Je ovšem třeba postupovat

6 Petr VOREL, *Královská věnná města v systému českých měst 16. století*, in: Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova. Sborník příspěvků z konference konané v Mělníce ve dnech 4.–5. května 2004, Jan Kilián (ed.), Mělník 2004, s. 17–18.

7 Marek ĎURČANSKÝ, *Agenda podkomořího věnných měst a podkomořího královských měst ve vzájemném porovnání. Několik poznámek k praxi za třicetileté války*, in: Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova, s. 32.

8 Záměrně ponechávám pojem „instituce“ otevřený, aby mohl zahrnovat formální i neformální pravidla organizace společenských vztahů – srov. např. Douglass C. NORTH, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge 1990, s. 1–10.

přiměřeně s ohledem na dobové prvky podílející se na procesu institucionalizace, která ve středověku nesla často personální či diskontinuitní charakter.

Je proto nutné znovu hledat odpovědi na otázky: V čem spočívala specifika královských věnných měst? Jaký význam jim přisuzovat v dobovém historickém kontextu? Čím se tato města odlišovala od ostatních královských měst? Zásadní význam pro udržení této instituce měly aktivity královen Barbory Celské (*Barbara von Cilli*) a Johany z Rožmitálu. Důležité bude proto sledovat vazbu věnných měst na samotné královny a na úřad jejich podkomořího. Věnná města se v 15. století stala předmětem četných zástav, u nichž je třeba rekonstruovat historický kontext a ověřit vliv na postavení zastavených věnných měst.

Vzhledem k omezenému množství dochovaných pramenů je reflektováno jejich spektrum čítající v první řadě městská privilegia, korespondenci mezi věnnými městy a královninými, královskými, popř. stavovskými úřady, vzájemnou korespondenci měst, korespondenci s okolní šlechtou, dále soudní agendu, normativní prameny a kroniky. Sledované období je vymezeno obnovením královské moci po ukončení husitských válek v roce 1436 (po němž záhy došlo k předání věnných měst královně Barboře) a smrtí Ludvíka Jagellonského v bitvě u Moháče roku 1526.

Věnná města v rukou českých královen

Pojem „věnná města“ není zcela přesný, protože se striktně vzato nejednalo o majetky poskytované královnám do manželství jejich rodiči k zajištění výnosů těmto ženám, ale manžely, což české právo označuje pojmem „obvěnění“.⁹ Božena Kopiczková definuje věnné majetky českých královen jako věnné zástavy vymezu-

9 Anděla KOZÁKOVÁ, *Právní postavení ženy v českém právu zemském*, Praha 1926 (= Práce ze Semináře českého práva na Karlově universitě v Praze 11), s. 25; obvěnění se obvykle zřizovalo svatebními smlouvami, které se nám však v případě českých královen v daném časovém rozmezí nezachovaly. Srov. studii J. FRIEDLOVÉ, *Příspěvek*, s. 47–51, která na s. 51 tvrdí, že nejspolehlivější cestu k „určení právní podstaty jmění kněžny či královny“ představuje „sledování okolností jejich nabytí“. V tomto ohledu poukazuje Božena KOPIČKOVÁ, *Věnná města a jiné majetky českých královen ve 14. a 15. století*, in: Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka a kol., *Ženy a děti ve dvorské společnosti*, Praha 2015, s. 98–99 na zvláštní původ věnného statutu Mělníka, získaného původně jako skutečné rodové věno Elišky Přemyslovny.

jící právní prostor jistící obvěnění. Anděla Kozáková uvádí praxi české šlechty řídící se principy zemského práva, podle nichž „*muž obvěnění pojistil na svých nemovitých statcích zástavou*“, což odpovídá způsobu předání věnných majetků českým královnám. Takto býval zajištěn souhrn jmění předaného ženě formou věna i obvěněním a užívá se pro něj zavedený pojem „věnná zástava“. ¹⁰ Jak je dál z textu patrné, dobové prameny užívaly při popisu majetků jistících obvěnění českých královen nejčastěji pojem „věno“. ¹¹ V textu proto i přes zmíněné výhrady užívám zavedená označení „královská věnná města“, „věnné majetky“ atp. Vedle královských měst náležely do tohoto právního prostoru i hrady, panství, poddanská města i královské regály. Věnná města tak nepředstavovala zcela výlučnou oblast, ale od počátku 14. století stabilní jádro věnných držav českých královen. Jaromír Čelakovský usuzuje na základě zlomků dochovaných desk zemských, že z „*pouzůstatkův desk je též zjevno, že císař Karel i Václav dali zapsati do desk, na kterých městech má králová česká věna míti. Zápis ty však se nezachovaly*“, ¹² čili souhrn věnných měst byl nejspíše již ve druhé polovině 14. století normativně ukotven, což velmi dobře koresponduje s obecnými kodifikačními snahami Karla IV. ¹³

Věnné majetky královen nesly určitá specifika, odlišující je od věnných majetků českých šlechticů, nicméně v mnohém se jejich právní zakotvení podobalo. Ve shodě s institutem obvěnění zakotveným v českém zemském právu připadlo obvěnění po královnině smrti zpět manželovi. Základní zásada týkající se věnných majetků omezovala ženino vlastnictví po dobu trvání manželského svazku do „latentního stádia“, kdy žena jimi nemohla volně disponovat. ¹⁴ Tento princip byl v případě královského věna ještě zosťren podmínkou známou již

10 Vlastníkem věnných měst zůstal panovník, královnám náležela pouze jejich doživotní držba (J. FRIEDLOVÁ, *Príspevek*, s. 47–48).

11 B. KOPIČKOVÁ, *Věnná města*, s. 97; A. KOZÁKOVÁ, *Právní postavení ženy*, s. 26.

12 CIB II/2, Hermenegild Jireček (ed.), Praze 1870, s. 47: *Králové české věno, na čem je má míti.*“ atd. Jaromír ČELAKOVSKÝ, *Úřad podkomořský v Čechách. Príspevek k dějinám stavu městského*, Praha 1881, s. 17.

13 B. KOPIČKOVÁ, *Věnná města*, s. 100 uvádí, že došlo ke stabilizaci pevného jádra věnných měst za vlády Alžběty Pomořanské.

14 A. KOZÁKOVÁ, *Právní postavení ženy*, s. 30–31, 37; tato zásada odpovídala v zemském právu zakotvenému principu „vězeňství“ žen – více srov. Zdeněk BERAN, *Moc a bezmoc šlechticů v husitských Čechách*, SMB 9, 2017, s. 57.

z předhusitské doby, že královna nesmí tato města prodat či zastavit ani po smrti svého královského chotě („*Nalezli za právo, že králová česká žádná, prvnie ani která jesto potom bude, nemohly sú věna svého přech dávat, ani zapisovati, ani ještě budú moci, než mají toho věna do své živnosti užívati a po smrti každé má to zase k koruně připadnutí*“).¹⁵

Při správě svých statků měla královna poměrně autonomní postavení. Podle soudního nálezu z počátku 15. století vynesenu proti protestům královského podkomořího Zikmunda Hulera: „*Králová hned muože svého podkomořího sadiťi a míti, a podkomoří královský nemá nic jejím městuom rozkazovati*.“¹⁶ Úřad podkomořího a jemu podřízený úřad hofrychtěře se tak utvořily jako dvorské úřady královny,¹⁷ k čemuž se v 15. století prosadilo pravidlo, podle něhož následovalo obvěnění královny krátce po její korunovaci.¹⁸

Královská věnná města dočasně ztratila svoje specifika během husitské revoluce svojí příslušností k partikulárním husitským svazům. Teprve nástupem císaře Zikmunda Lucemburského na český královský trůn¹⁹ a předáním věnných měst jeho choti královně Barboře Celské byl statut věnných měst obnoven, a to v nezměněném počtu odpovídajícimu předhusitskému stavu. Podle převládajícího názoru došlo k předání věnných měst královně bezprostředně po korunovaci Barbory Celské uskutečněné 11. února 1437.

Královna za tuto donaci vděčila precedentu svého švagra, krále Václava IV., který jako první český panovník předal věnná města do správy své choti již za svého života.²⁰ V donační listině se Zikmund Lucemburský opírá o ustanovení

15 CIB III/2, Hermenegild Jireček (ed.), Pragae 1873, s. 123; tuto zásadu potvrdil zemský soud roku 1489. J. ČELAKOVSKÝ, *Úřad podkomoříský*, s. 17.

16 CIB II/2, s. 47. J. ČELAKOVSKÝ, *Úřad podkomoříský*, s. 17.

17 Ibidem, s. 16.

18 B. KOPIČKOVÁ, *Věnná města*, s. 101.

19 Dle CIM III, Jaromír Čelakovský – Gustav Friedrich (edd.), Praha 1948, č. 70, s. 109 a č. 111 s. 191 vzdala novému králi hold společně města Jaroměř, Dvůr a Trutnov a později též společně města Chrudim, Vysoké Mýto a Polička. Pouze Hradec setrval po nějaký čas v opozici. Král Zikmund tehdy ubezpečoval města o zachování jejich práv a svobod, přičemž jeden z takových majestátů byl vystaven společně pro Dvůr a Jaroměř (CIM III, č. 74, s. 118). Dále srov. Petr ČORNEJ, *Velké dějiny země Koruny české V*, Praha – Litomyšl 2010, s. 636–639.

20 Dle CIM II, Jaromír Čelakovský (ed.), Praha 1895, č. 854, s. 1152–1153 svolil Zikmund Lucemburský k zápisu věnných majetků královně Žofii coby dědic a čekanece Koruny české.

věnných majetků v podobě, jak jimi vládla jeho švagrová, královna Žofie („*was unser swester kunigin Sophia leibgedings dorauf und daran gehabt hat*“).²¹ Současť věnných majetků („*liebgeding und morgengab*“)²² byla města Hradec nad Labem, Chrudim, Vysoké Mýto, Polička, Trutnov, Mělník, Jaroměř a Dvůr, dále město a hrad Albrechtice nad Orlicí, hrad Lichnice a město Chotěboř s příslušnými vesnicemi, hrad Svojanov s panstvím a některé další menší majetky. Přímou podle znění listiny se jednalo o „*stete, slosz, merkt, dorfer, guter, gult und geniess*“;²³ čili kategorie věnných měst nijak zvlášť specifikována nebyla. V případě věnných měst s opevněným sídlem jsou navíc rozlišována města a hrady a dále vyjmenovány přínaležející vesnice a jiné požitky. Určitou míru zavedeného rámce věnných měst v listině naznačuje jedině fakt, že je skupina osmi věnných měst uvedena mezi majetky darovanými královně jako první. Podle listiny královně dále náležely berně a úroky z těchto měst a statků, disponovala nad nimi právem dosazovat úředníky a města byla vyňata z pravomoci zemského podkomořího, hofrychtěře i jiných královských úředníků, takže představovala specifický správní, soudní i ekonomický okruh. Kdyby královna zemřela, spadly by tyto statky zpět na českého krále. Kdyby se po smrti manžela znovu provdala, měla odevzdat majetky novému panovníkovi, ovšem královně mělo být vyplaceno náhradou 6000 stříbrných hřiven.²⁴

Česká věnná města nebyla prvním celkem tohoto typu, který královna Barbora od Zikmunda obdržela.²⁵ S jejím jménem se totiž pojí také počátek institu-

21 CIM III, č. 111, s. 187.

22 CIM III, č. 111, s. 186. *Leibgedinge*, čili dle Josef DOBROVSKÝ, *Deutsch-böhmisches Wörterbuch*, Praha 1821 (online na stránkách Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i.: <http://baratajtc.cas.cz/slovníky/dobrovsky/dobrovsky202.html>, cit. 23. 1. 2019) „*životní, věčné věno*“; výraz jitřní dar (*Morgengabe*) je užít vlivem německého úzu, nicméně jeho právní podstata není v českém prostředí naplněna (srov. A. KOZÁKOVÁ, *Právní postavení ženy*, s. 24–25).

23 CIM III, č. 111, s. 186.

24 CIM III, č. 111, s. 185–191 (německy), v poznámce uvedena argumentace podpírající dataci ke dni královniny korunovace; regest: ZR, August Sedláček (ed.), Praha 1914, č. 1559, s. 212–213. Martin ŠANDERA, *Věnná města ve spojených východočeských landfrýdech*, VLH 29, 2012, s. 10; Idem, *Východní Čechy jako hlavní kališnická základna v zemi*, in: František Musil – Ondřej Felcman a kol., *Dějiny východních Čech v pravěku a středověku (do roku 1526)*, Praha 2009, s. 592.

25 Martina KALABOVÁ, *Věnné majetky uhorských královen za Barbory Celjskej a Alžběty Luxemburskej*, *Medea. Studia mediaevalia et antiqua* 6, 2002, s. 83–107.

ce věnných majetků uherských královen (*Witwengut*) ve středoslovenské oblasti s centrem na hradě Zvolen, které jí byly Zikmundem uděleny 22. května 1424. Také v tomto případě se nejednalo o výlučnou skupinu měst, ale o města, hrady, vesnice, platy a další související práva. Nicméně stejně jako v případě českých věnných měst i zde představovala města (Banská Bystrica, Lúbietová, Kremnica, Banská Štiavnica, Nová Baňa a Pukanec) ekonomicky nejvýznamnější součást celého komplexu věnných majetků.²⁶ Specifikem uherské věnné donace byl horní charakter darovaných měst, vedle nichž královna získala do správy rovněž kremnickou komoru i s mincovnou. Věnné majetky uherských královen poté tvořily stabilní celek v dalších 124 letech (1424–1548) až do doby, kdy je Marie Habsburská odevzdala svému bratru králi Ferdinandovi I.

V Uhrách se v porovnání s českými věnnými městy jednalo o kompaktnější celek – daná horní města zde byla sdružena ve spolku, který vznikl spontánně bez formálního založení již koncem 14. století (poprvé je doložen roku 1388), zástupci měst se setkávali na společných zasedáních, jako jeden celek byla vnímána uherskými panovníky a od počátku 15. století jim byly jako celku udělovány některé výsady kolektivně.²⁷ Hornouherská věnná města tak utvořila na spolkové bázi mnohem pevnější strukturu, než se kdykoli podařilo českým věnným městům. Inspirací pro uherský komplex věnných měst však byla s největší pravděpodobností královská věnná města česká, s nimiž se Zikmund blíže seznámil již v době vlády svého bratra Václava IV.

Komplex uherských věnných majetků čítající desítky hradních panství věnné statky českých královen vysoce převyšoval. Barbořino mocenské centrum se tak koncem roku 1437 nalézalo jednoznačně v Uhrách.²⁸ Přesto, či spíše právě proto, nakonec prokázala instituce českých věnných měst mnohem delší životnost.

26 Gusztáv WENZEL, *Okmányi adalék. Borbála és Erzsébet magyar királynék birtokáról*, Magyar történelmi tár 12, 1863, č. 2, s. 274–277.

27 M. KALABOVÁ, *Věnné majetky uherských královen*, s. 83–91. Je možné, že Barbora tyto majetky získala již dříve, protože se donace odvolává na starší nedochovanou listinu. Roku 1453 se ke spolku připojilo město Banská Belá poté, co obdrželo městské výsady.

28 Daniela DVOŘÁKOVÁ, *Čierna kráľovná Barbora Celjská (1392–1451). Životný príbeh uhorskej, rímsko-nemeckej a českej kráľovnej*, Budmerice – Bratislava 2013, s. 179, 188.

Podle Daniely Dvořákové se majetky čerstvě ovdovělé královny Barbory staly trnem v oku Albrechta V. Habsburského (po korunovaci římsko-německý král Albrecht II.), který se postaral o královninu diskreditaci osočením ze spolupráce s polským královským dvorem a její internaci.²⁹ Česká věnná města se poté připojila k vůdci českých protihabsburských sil Hynci Ptáčkovi z Pirkštejna, který do nich uvedl polské jízdní oddíly. Podle prohabsbursky naladěného kronikáře Bartoška z Drahonice „*quidam Poloni [...] cum adiutorio civitatum regine et domini Hinczonis de Pirstain [...] in Boemiam venerunt et magnum nocumentum per rapturam et ignem fecerunt in diversis districtibus regni Boemie et contra regem*“.³⁰ Z ukázky je zřejmé, že ačkoli zajatá královna ve svých městech již fakticky nevládla, považoval Bartošek celek královniných měst za jádro propolských sil. Potvrzuje se tím oprávněnost námitky B. Kopiczkové proti tvrzení F. Hoffmanna, že věnná města nezahrnovala pouze vnitrozemská města s menším strategickým významem, nýbrž města u důležité zemské hranice s vysokým ekonomickým i vojenským potenciálem.³¹

Když se za patové situace mezi oběma politickými bloky rozhodl Hynce Ptáček z Pirkštejna hledat kompromis, podpořila smířčí postup i věnná města v čele s Hradcem coby samostatná politická síla. Albrecht II. však nečekaně zemřel a zanechal po sobě vdovu Alžbětu Lucemburskou, Barbořinu dceru s jejími dvěma dcerami a v očekávání narození nového potomka, který později obdržel jméno Ladislav.³² Alžběta Lucemburská se úmrtím choť dostala do stejného postavení jako její matka, avšak na českou půdu nikdy nevstoupila a práva k věnnému majetku tu zůstala Barboře.

29 Ibidem, s. 186. Primární motiv ovládnutí rozsáhlých uherských věnných statků uvádí i *Chronicon Veteris collegiati Pragensis*, FRB Series nova III. Staré letopisy české 2, Alena M. Černá – Petr Čornej – Markéta Klosová (edd.), Praha 2018, s. 118.

30 *Kronika Bartoška z Drahonice*, FRB V, Josef Emler (ed.), Praha 1893, s. 622. K osobě Hynce Ptáčka z Pirkštejna srov. Martin ŠANDERA, *Hynce Ptáček z Pirkštejna. Opomíjený vítěz husitské revoluce*, Praha 2011.

31 B. KOPICZKOVÁ, *Věnná města*, s. 106.

32 Zprávu o polských kontingentech dále podala *Aeneae Silvii Historia Bohemica* (= *Enea Silvio Historie česká*), Dana Martínková – Alena Hadravová – Jiří Matl (edd.), Praha 1998, s. 180. M. ŠANDERA, *Věnná města*, s. 10–11; M. KALABOVÁ, *Věnné majetky uborských královien*, s. 94.

Podmínky Barbořina návratu do Čech se podařilo vyjednat až díky soustavnému tlaku české šlechty vedené Hynce Ptáčkem z Pirkštejna.³³ Královna-vdova překročila česko-slezskou hranici v červenci 1441, odkud se odebrala do Chrudimi k oficiálnímu setkání s představiteli utrakvistické šlechty, kteří jí nabídli čestný doprovod až „na Mělník, na její věno“.³⁴ Je otázkou, nakolik Barbora dokázala ve věnných městech prosadit svůj vliv a nakolik zůstala jejich politika samostatnou, popř. odkázanou na okolní slechtickou aristokracii. Každopádně podle *Starých letopisů českých* po otevřeném povstání Jaroměřských v roce 1445 „paní Barbora, vdova císaře Zigmunda, krále uherského i českého, vzala za gubernátora a obránci pana Jiřího z Kunštátu a z Poděbrad; a poručila sama se se vším mocně se se vším právem“;³⁵ načež „hned pan Jiří jel na Mělník a tu sadil nové konšely“, čili vykonával vrchnostenské pravomoci.³⁶ Ve druhé polovině 40. let tak její vliv ve věnných městech očividně zeslábl. Dožila na mělnickém hradě, kde zemřela 11. července 1451 při morové epidemii.³⁷

Druhou významnou královnou vládou ve věnných městech se stala Johana z Rožmitálu, která rovněž přežila svého královského manžela Jiřího z Poděbrad († 1471). Vlady nad věnnými městy se ujala záhy po korunovaci (1458) a udržela ji i po smrti královského chotě, k čemuž jí nově zvolený král Vladislav Jagellonský vydal potvrzení: „Přiřkli jsme Jasnú Johannu, královú českú, zachováti při jejíem věně, právích a spravedlnostech, jakož jiné králové české ovdovělé zachovány byly jsú“.³⁸ Kancelář královny Johany se nacházela rovněž na Mělníce, který se stal po roce 1473 jejím vdovským sídlem. Její dvůr v redukované formě reprodukoval podobu dvora královského. Královna tu měla svého kancléře, vicekanc-

33 Srov. sněmovní usnesení z ledna 1440 *Sněmovní věci české od r. 1440 do 1446*, in: AČ I, František Palacký (ed.), Praha 1840, č. 1, s. 247 „o Císařové Milost máme ze spolka do Uher obeslati, a prositi o Její M, aby jí spravedlivě učinili“.

34 *Staré letopisy české. Z rukopisu křížovnického*, František Šimek – Miloslav Kaňák (edd.), Praha 1959, s. 164. B. KOPIČKOVÁ, *Věnná města*, s. 98; D. DVOŘÁKOVÁ, *Čierna královna Barbora Celjská*, s. 228–229.

35 *Staré letopisy české. Z rukopisu křížovnického*, s. 176.

36 *Ibidem*, s. 176.

37 D. DVOŘÁKOVÁ, *Čierna královna Barbora Celjská*, s. 232–233; podle Jan KILIÁN a kol., *Mělník*, Praha 2010, s. 98 byla pohřbena v pražské katedrále sv. Víta v Martinické kapli.

38 Privilegium uvádějí *Staré letopisy české. Z rukopisu křížovnického*, s. 351.

léře, hofmistra, komorníka, maršálka, prokurátora a úředníky spjaté se správou věnných měst, tedy podkomořího a hofrychtěře s jejich písařem.³⁹

Do věnného majetku královny Johany náleželo také poddanské město Teplice. Podle privilegia z 1. října 1467, jímž propůjčila sama královna Johana (nikoli král) obyvatelům města Teplic litoměřické právo, však bylo stanoveno, že město náleží k tamnímu „*klášteru a k hradu [...] a ne k komoře naší nebo k podkomořímu našemu*“.⁴⁰ Jednalo se tak o poddanské město v majetku královny, které nebylo přidruženo k celku královských věnných měst.⁴¹

Král Vladislav Jagellonský neměl při výběru svých nevěst šťastnou ruku. Nikdy nenaplněný sňatek s Barborou Hlohovskou se marně snažil po celá desetiletí zrušit a svazek s vdovou po Matyáši Korvínovi Beatricí Neapolskou zůstal nelegitimní. Teprve roku 1500 zrušil Vladislavova předchozí manželství papež Alexandr VI. a král se mohl o dva roky později oženit s Annou z Foix.⁴² Nová královna však nebyla „*v Čechách korunována ani věna měla v Čechách, neb nebyla přijata*“.⁴³ Narození dědice trůnu, budoucího krále Ludvíka zaplatila roku 1506 vlastním životem. Království se tak opět ocitlo bez královny a věnná města byla dále spravována královskými úředníky spolu s ostatními královskými městy.

Ludvík Jagellonský se oženil 13. ledna 1522 s Marií Habsburskou, která byla 1. června téhož roku korunována českou královnou a připadl jí tak legitimní nárok na vládu ve věnných městech. V registrech komorního soudu se dochoval list, jímž 22. června 1522 král vyzval věnná města k tomu, aby vyslala deputaci konšelů, obecních starších „*i také z obce*“ na Pražský hrad: „*Poněvadž jsme všech měst v království našem Českém, kteráž najjasnější kněžně paní Marii, Uherské a České etc. královně, manželce naší najmilejší, věnem příslušejí, Její Mti k držení*

39 František BENEŠ, *Johana z Rožmitálu a královna Johana*, Vlastivědný sborník Podbrdská 7, 1973, s. 191, 215–217.

40 CIM IV/2, Antonín Haas (ed.), Praha 1960, s. 135–136, č. 407. Teplice byly věnným statkem již od dob krále Václava IV. Dále srov. F. HOFFMANN, *Středověké město*, s. 269, 310; August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého XIV. Litoměřicko a Žatecko*, Praha 1923, s. 150–151.

41 F. BENEŠ, *Johana z Rožmitálu*, s. 185.

42 Josef MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích I–II*, Praha 2001, s. 212–214.

43 *Staré letopisy české. Z rukopisu křížovnického*, s. 326–327.

a užívání postoupili“.⁴⁴ Přestože bylo manželství přetrženo královnou předčasnou smrtí, vládla Marie nad věnnými městy až do roku 1531, kdy byla povolána k výkonu místodržitelského úřadu v Nizozemí.

Komplex českých věnných měst představoval po celé sledované období stabilní jádro věnných majetků českých královen. O povaze jednotlivých měst, coby měst náležejících královně zřejmě nebylo pochyb. Sečteme-li však roky vlády královen nad věnnými městy (1437–1451, 1458–1475, 1522–1526) získáme pouhých 35 let, což je jen o něco více než jedna třetina celkového intervalu 1436–1526. Vláda královny Barbory nad věnnými městy byla navíc od poloviny 40. let silně diskutabilní. I když pohusitské Čechy po dlouhá období postrádaly královny, dokázala instituce královských věnných měst překlenout dlouhá „latentní“ období a znovu se aktivovat v nezměněné podobě vždy po nástupu nové královny.

Reflexe statutu věnných měst v privilegiích

Nejrozsáhlejší soubor pramenů popisujících statut věnných měst a jejich vztah k panovnické moci představují městská privilegia. Tento okruh písemností je možné podrobit analýze a hledat jeho specifika v rámci skupiny výsad udělovaných královským městům. Konkrétně je třeba vyřešit otázku vydavatelů listin adresovaných věnným městům spojenou s pravomocí privilegia potvrzovat a udělovat. Na první pohled se listiny určené královským věnným městům výrazně neliší od listin zasílaných do ostatních královských měst, pozornost je tak třeba soustředit na veškeré zmínky o jejich věnném statutu či vazbě na královny a jejich správní aparát.

Císař Zikmund osobně potvrdil privilegia pouze dvěma věnným městům: Mělníku (30. září 1436) a Vysokému Mýtu (22. ledna 1437), tedy v obou případech ještě před jejich předáním královně Barboře s odkazem na „*predecessores*

44 *Registra soudu komorního*, in: AČ XXXII, Jaromír Čelakovský (ed.), Praha 1915, s. 227–228, č. 3895; mezi oslovenými městy není jmenován zastavený Trutnov. Josef MACEK, *Jagellonský věk v Českých zemích III–IV*, Praha 2002, s. 52.

Boemie reges“, nikoli české královny.⁴⁵ Poté, co císař předal věnná města své manželce Barboře Celské, se stalo prvním a jediným městem, jemuž královna konfirmovala privilegia, vedle potvrzení právních specifík trutnovského manského obvodu roku 1443,⁴⁶ město Jaroměř. Došlo k tomu za napjaté situace na počátku roku 1445, kdy potvrzení výsad zřejmě představovalo pokus o urovnání sporu s měšťany. Podle tradiční formulace konfirmačních listin dotýkající se ovšem nikoli úředníků krále, nýbrž královny, bylo dodržování listiny uloženo „*zvláště podkomořimu a hofrychtěři, kterýž je od nás obyčej majie spravovati, súditi i konšele saditi časem svým*“.⁴⁷ Konšely sice tato výsada uspokojila, ale měšťané se proti ní postavili, pod vedením kališnického kněze Pavla se zmocnili radnice a konšely zabili nebo je vyhnali. Barbořina diplomacie tímto způsobem ztroskotala, a protože královna nedisponovala žádnou větší vojenskou mocí, zapsala město jako zástavu v 1000 kgč Jiřímu z Poděbrad a vyzvala šlechtu Hradeckého kraje k potrestání vzbouřenců. Ti se na radnici udrželi až do roku 1448, kdy se pod vlivem spektakulárního podmanění Prahy Jiřímu z Poděbrad raději dobrovolně podřídili.⁴⁸

Zastavení Trutnova, neustávající královnino zadlužení a zejména nedávné události spojené s Jaroměří podnítily města Chrudim a Vysoké Mýto k tomu, aby královnu požádala o záruku, že nebudou zastavena. Královna souhlasila a dále jim přislíbila, že pokud by za ni tato města uhradila dluh, měly jim být o tuto sumu sníženy odváděné poplatky. Královnina kancelář obě záruky expedovala 2. září 1446.⁴⁹ Barbora zřejmě neměla na vybranou, nechtěla-li riskovat otevřenou vzpouru dalších měst.

Poslední doklad o udělení výsady královnou Barborou se týká jejího sídelního města Mělníka. V mělnické městské knize existuje údaj o prodeji rychty k roku 1449, který schválil král Ladislav Pohrobek o pět let později spolu s prá-

45 CIM III, č. 79, s. 123–125; č. 100, s. 158–163. Chrudim od císaře obdržela 25. 9. 1436 pouze potvrzení svého výročního trhu (CIM III, č. 77, 78, s. 121–123).

46 CIM III, č. 134, s. 231–232 (latinsky).

47 CIM III, č. 140, s. 241.

48 CIM III, č. 140, s. 240–242; o postoupení rychty a odpuštění provinění ibidem, č. 141, s. 242–243. Srov. M. ŠANDERA, *Východní Čechy*, s. 594–595.

49 CIM III, č. 144–145, s. 253–254.

vem vybírat clo v okruhu jedné míle okolo města.⁵⁰ Královna Barbora tak patrně udělila tomuto městu, na němž se zdržovala, první privilegium tohoto druhu mezi věnnými městy.

Celkově královna Barbora potvrdila výsady třem městům (Dvoru, Trutnovu a Jaroměři), Chrudimi a Vysokému Mýtu zaručila, že nebudou zastavena a v době svého „mělnického exilu“ povolila zdejším měšťanům výkup rychty. V žádném z privilegií se výslovně neuvádí statut věnného města, pouze v nich královna tato města označuje vrchnostenským nárokovým zájmenem „naše“ a písemnosti obsahují odkazy na královniny úředníky. Všechna dochovaná privilegia vydala mělnická kancelář královniny vdovy mezi roky 1443–1446, resp. 1449 a krom jediného všechna v českém jazyce.

Po nástupu na český trůn potvrdil král Ladislav Pohrobek v prvním roce své vlády privilegia pěti věnným městům: Hradci 1. srpna 1454⁵¹ a Chrudimi v listopadu 1454;⁵² Jaroměři,⁵³ Dvoru⁵⁴ a Poličce⁵⁵ navíc shodně 28. srpna udělil právo výročního trhu a Mělníku (5. července) schválil výkup dědičné rychty spolu s právem vybírat clo v okruhu jedné míle okolo města.⁵⁶ Ke dni 28. srpna jsou v královské kanceláři doložena výlučně privilegia expedovaná jmenovaným třem věnným městům, takže se zdá, že královská kancelář obdržela společnou žádost od vyslanců těchto měst. Stejně jako v roce 1446 tak i nyní zřejmě došlo mezi částí věnných měst k dohodě o společném postupu. V době vlády krále Ladislava konfirmovala výsady věnných měst královská kancelář, která listiny expedovala v latině. Listiny odkazují na úřad královského podkomořího a ničím se neodlišují od výsad udělovaných ostatním královským městům. V pozdějších letech již mladý král věnným městům výsady nerozšířil ani nekonfirmoval.

50 J. KILIÁN a kol., *Mělník*, s. 92; CIM III, č. 168, s. 292–294.

51 CIM III, č. 170, s. 295–297 dle latinského originálu.

52 CIM III, č. 187, s. 322–323 vydán český překlad z 15. století dle znění v městské knize.

53 CIM III, č. 173, s. 302–304 dle latinsky psaného opisu z 18. století; odkaz na „*nostro huius regni Bohemie subcamerario*“.

54 CIM III, č. 174, s. 304–305 dle latinsky psaného opisu ze 17. století.

55 CIM III, č. 175, s. 305–306 latinsky dle vidimu z roku 1656.

56 CIM III, č. 168, s. 292–294 dle latinského opisu ze 16. století; podle J. KILIÁN a kol., *Mělník*, s. 92 se jedná o potvrzení výkupu realizovaného již v roce 1449; město bylo nyní podřízeno královskému podkomořímu („*huius regni subcamerario*“).

Královna Johana z Rožmitálu nevydávala privilegia věnným městům sama, ale vydával je přímo panovník. Praxe potvrzování výsad královnami se až do konce jagellonského období nevrátila.⁵⁷ Král Jiří potvrdil privilegia Chrudimi (28. října 1459),⁵⁸ Hradci (2. prosince 1459), v němž se zastavil 27. července při návratu ze Slezska,⁵⁹ současně Dvoru a Trutnovu (23. prosince 1463),⁶⁰ Jaroměři (5. března 1466)⁶¹ a krátce před smrtí též Mělníku (zejména držbu rychty), jemuž navíc udělil právo vybírat clo v okruhu jedné míle.⁶² Věnný statut měst je v těchto listinách reflektován odkazy na královnina podkomořího a další úředníky či na starší privilegia udělená městům českými královnami. V některých výsadách ovšem takové indicie zcela chybí. Kromě měst trutnovského manského obvodu byla privilegia confirmována jednotlivě bez známek společného postupu měst.

Je přitom jasné, že mezi takto geograficky blízkými a ve správní rovině přírodnými městy existovala nadstandardní komunikace. Hradec představoval pro část východočeských měst odvolací instanci nižšího řádu.⁶³ Těmto vazbám mezi východočeskými věnnými městy však neodpovídal jejich samostatný postup vůči královské kanceláři.

57 Výsady svým věnným městům přitom potvrzovala už Eliška Rejčka (srov. např. CIM II, č. 87, s. 159–160) a podobně i Alžběta Pomořanská.

58 CIM III, č. 221, s. 381–383, latinsky dle opisu ze 16. století; privilegium stanovuje poplatky podkomořímu („*succamerario regis seu eciam reginali*“) 12 kgč, hofrychtěři 2 kgč a písaři 1 kgč.

59 CIM III, č. 224, s. 384–386 dle českého originálu.

60 CIM III, č. 263, s. 457–460 dle latinského originálu.

61 CIM III, č. 283, s. 490–491 dle latinského opisu z 18. století. Vedle confirmace výsad udělených českými králi „*ac serenissime regine Bohemie, presertim diva Barbara, Romanorum et Bohemie regina*“ schválil postup obnovování městské rady, při němž konšelé vybrali dalších dvanáct měšťanů a z tohoto celku vybíral nových dvanáct konšelů podkomoří věnných měst („*serenissime domine regine [...] subcamerarius*“).

62 CIM III, č. 315, s. 544–545 dle českého překladu ze 16. století; potvrzuje privilegia, „*kterž-to nejjasnějši králové a královny témuž městu Mělniku dali sou a obdařili*“; dále odkazuje na privilegium královny Alžběty Pomořanské a „*zvlášť podkomořímu království našeho Českého*“ příkazuje, aby respektoval daná práva a svobody.

63 Jana VOJTÍŠKOVÁ – Vít ŠEBESTA, *(Králové)hradecké městské kanceláře do roku 1620*, Hradec Králové – Ústí nad Orlicí 2013, s. 34–40.

Královna Johana zůstala v držení věnných měst i po smrti krále Jiřího z Poděbrad († 1471), avšak praxe královských konfirmací privilegií věnných měst pokračovala dál nezměněným způsobem. Ještě za života královny-vdovy Johany († 1475) potvrdil a vydal král Vladislav Jagellonský řadu městských privilegií. Konfirmace se dočkalo Vysoké Mýto 19. října 1471,⁶⁴ jemuž o den později navíc polepšil znak o obraz sv. Jiří na koni probodávajícího draka,⁶⁵ Hradec 25. května 1472,⁶⁶ jemuž téhož dne udělil právo pečetit červeným voskem,⁶⁷ Chrudim 28. srpna 1472, již král zároveň udělil monopol na vaření piva v okruhu jedné míle⁶⁸ a ve zvláštní listině též právo pečetit červeným voskem,⁶⁹ Polička 25. února 1474 včetně potvrzení držby šosovních vsí⁷⁰ a Mělník 31. srpna 1475.⁷¹ V pozdějších letech potom i Dvůr (22. března 1509) společně s právem pečetit červeným voskem.⁷² Jen řídce se tu objevují odkazy na starší výsady udělené královnami.

64 CIM III, č. 319, s. 549–550 dle latinského originálu. V konfirmaci jsou potvrzena mj. privilegia udělená králi Zikmundem, Ladislavem a Jiřím a královnou Johanou – pravděpodobně se jedná o potvrzení sníženého poplatku za obnovení městské rady.

65 CIM III, č. 320, s. 550–552 dle latinského originálu. Jiří ČAREK, *Městské znaky v českých zemích*, Praha 1985, s. 419.

66 CIM III, č. 333, s. 574–576 dle latinského originálu. Potvrzuje privilegia, která „reges, antecessores nostri, ac regine ipsas et eorum communitati dederunt“ (s. 575).

67 CIM III, č. 334, s. 577–578 dle latinského originálu.

68 CIM III, č. 338, s. 588–589, pouze regist dle zmínky v chrudimské městské knize.

69 CIM III, č. 339, s. 589–590 dle českého překladu z 15. století.

70 CIM III, č. 356, s. 605–607 dle latinského opisu ze 16. století.

71 CIM III, č. 366, s. 622–624 dle latinského originálu; „serenissimi Romanorum et Bohemie reges ac regine, antecessores nostri“, jmenovitě „litteras olim reginarum unam Elizabeth, Bohemie et Polonie regine“ (jde o privilegium z roku 1320), dále odkazuje na privilegium císařovny Alžběty z roku 1367.

72 CIM III, č. 606, s. 1079–1081 dle českého originálu; uvádí, aby „mimo to výše od nás ani budoucích králův Českých ani od nižádné královny obtěžování nebyli“ (s. 1080); dále ve vztahu právních naučení, „což se stavungkuov tkne [...], aby se v tom právy města našeho Hradce nad Labem spravovali a k nim se o to utiekali“.

Vedle měst, která získala právo pečetit červeným voskem prakticky souběžně s konfirmací svých privilegií (Hradec, Chrudim, Dvůr), získalo toto právo 7. 2. 1474 také Vysoké Mýto (CIM III, č. 355, s. 605 ve stejném znění jako privilegium udělené Hradci roku 1472), 9. 3. 1478 Polička (CIM III, č. 388, s. 663) a 25. 1. 1506 Jaroměř (CIM III, č. 587, s. 1033–1034).

V jagellonské době byla dále vydávána privilegia na vedení vody a zřízení vodovodů,⁷³ města usilovala o rozšíření počtu svých výročních trhů⁷⁴ či snížení daňové povinnosti,⁷⁵ roku 1476 bylo městu Dvoru nad Labem vydáno privilegium na právo svobodného odkazu.⁷⁶ Dále se jednalo o ekonomické výsady zahrnující potvrzení výhradního práva na vaření piva,⁷⁷ monopolu na prodej soli⁷⁸ či práva vybírat clo,⁷⁹ a to vše bez jakýchkoli zmínek o věnném statutu měst, královských či jejich úřednicích. V těchto typech listin figurují pouze královští úředníci.

25. února 1478 obdržel Mělník privilegium na nezastavování vztahující se výslovně na „*succesores nostro reges Bohemie seu reginas*“⁸⁰ jež ovšem zahrnovalo pouze město, nikoliv mělnický hrad, který vzápětí získal zástavního pána.⁸¹ Obdobný závazek si 18. června 1478 vyžádala po dlouhých desetiletích ze zástavy vyproštěná Jaromeř s přihlédnutím k zásluhám, o něž se měšťané zasloužili během nedávných válek.⁸²

Král Ludvík Jagellonský stihl během své krátké vlády konfirmovat privilegia pouze jediného věnného města, a to Vysokého Mýta (8. června 1524). Součástí konfirmace bylo povolení neplatit dávky nikomu jinému, „*než toliko podkomořímu našemu království Českého aneb podkomořímu králové Její Lásky*“⁸³ Privilegium bylo vydáno po korunovaci královny Marie českou královnou, tedy za stavu, kdy již královna představovala legitimní vrchnost věnných měst. Praxe udělování privilegií královským věnným městům přímo českými králi tak

73 CIM III, č. 351, s. 602; č. 371, s. 630–631; č. 394, s. 664–666.

74 CIM III, č. 353, s. 604; č. 373, s. 633–634; č. 393, s. 662–664; č. 496, s. 839; č. 509, s. 861–863; č. 514, s. 870–871; č. 549, s. 940–942; č. 579, s. 1019–1020.

75 CIM III, č. 377, s. 637–638; č. 379, s. 640–641; č. 583, s. 1025–1026.

76 CIM III, č. 374, s. 634–636.

77 CIM III, č. 712, s. 1286–1287.

78 CIM III, č. 522, s. 883–885.

79 CIM III, č. 443, s. 757–759; č. 506, s. 856–857; č. 595, s. 1053–1056; č. 620, s. 1106–1108; č. 524, s. 886–890; č. 571, s. 983–986.

80 CIM III, č. 387, s. 651–653 dle latinského originálu.

81 Podle CIM III, č. 524, s. 889–890.

82 CIM III, č. 395, s. 666 dle opisu z 18. století; shoduje se s výše uvedeným privilegiem pro Mělník.

83 CIM III, č. 697, s. 1260–1262 dle českého originálu.

pokračovala dál. Města Jaroměř a Polička si na králi Ludvíkovi stihla vymoci udělení, popř. rozšíření práv k výběru cel, v obou případech vydaná bez jakýchkoli zmínek o jejich věnném statutu.⁸⁴ 14. února 1520 prominul král Mělnickým kvůli jejich špatné ekonomické situaci obvyklé platy do komory, krom „*summy bromničné*“.⁸⁵

Praxe 14. století, kdy máme četné doklady konfirmací privilegií a další komunikace s věnnými městy vedené přímo českými královnami a jejich kanceláři, pokračuje pouze do vlády královny-vdovy Barbory. 40. léta 15. století byla specifická absencí panujícího krále, a tak královna-vdova představovala jedinou autoritu vládnoucí nad věnnými městy. Její vláda však neskončila příliš slavně a faktickou moc nad věnnými městy ve druhé polovině 40. let uchvátil blok východočeské utrakvistické šlechty v čele s Jiřím z Poděbrad. Později české královny výsady královským věnným městům nepotvrzovaly. V privilegiích se tak jako jediná specifika věnných měst tu a tam objevují zmínky o podkomořích královny, odkazy na starší privilegia vydaná českými královnami (Eliškou Rejčkou, Alžbětou Pomořanskou, Barborou Celskou a Johanou z Rožmitálu) či zmínky o budoucích královnách,⁸⁶ ačkoli lze v případě udělování výsad uvažovat o dnes již těžko doložitelném vlivu královen na své choť. Místy lze vysledovat společný postup části věnných měst vůči panovnické kanceláři. Na staré zvyklosti se rozpomenuli v roce 1531 Hradečtí, kteří vyrazili za královnou-vdovou Marií Habsburskou, aby jim potvrdila privilegia namísto krále Ferdinanda I. Návrat ke královně představoval zřejmý pokus o posílení vlastní autonomie.⁸⁷

Úředníci královen ve správě věnných měst

Správa královských věnných měst byla v pozdním středověku vázána na úředníky spojené s královniným dvorem. Pokud jde o správu věnných měst ve 40. letech, jsme odkázáni na velmi skrovné zprávy z diplomatických pramenů. Biogra-

84 CIM III, č. 676, s. 1205–1208; č. 690, s. 1244–1245.

85 CIM III, č. 672, s. 1201–1202 dle českého originálu.

86 Obdobně sleduje kontinuitu držby J. FRIEDLOVÁ, *Majetkové zajištění panovníků*, s. 128.

87 *Hradec Králové*, aut. kol., Praha 2017, s. 139; František de Paula ŠVENDA, *Druhý železný obraz Králové Hradce nad Labem. Rozdíl II. (1500–1540)*, Hradec Králové 1802, s. 169.

fie Daniely Dvořákové sice přináší mnohé neotřelé pohledy na život královny Barbory, ale personálnímu složení jejího mělnického dvora se příliš nevěnuje.⁸⁸ Je známo, že se v blíže neurčené době po návratu Barbory Celské do Čech (1441) stal jejím podkomořím Vaněk Valečovský z Kněžmosta, který náležel mezi věrné stoupence vůdce východočeského utrakvismu Hynce Ptáčka z Pirkštejna. Funkce zastávaná na královnině dvoře se pro něj stala dobrým odrazovým můstkem pro další politickou kariéru, a když královnin vliv ve věnných městech po roce 1445 zeslábl, hledal Vaněk Valečovský nové uplatnění po boku Jiřího z Poděbrad v čele podrobené Prahy. Proniknutím na staroměstskou radnici si vytvořil silnou pozici pro získání postavení v českých královských městech. Logickým vyústěním jeho kariéry se později stalo jmenování do úřadu podkomořího královských měst.⁸⁹

Vedle Vaňka Valečovského z Kněžmosta je v letech 1442 a 1444 doložen ještě Barbořin věrný služebník („*diener*“) Diviš z Talmberka, který je snad totožný s Divišem z Talmberka, pánem na Slatiňanech, který mezi roky 1459–1465 působil na dvoře královny Johany z Rožmitálu jako její maršálek;⁹⁰ minimálně je možné uvažovat o zachování rodových vazeb služebníků Barbořina mělnického dvora na dvoře královny Johany.

Podkomoří královských věnných měst vykonával nad věnnými městy shodně pravomoci jako královský podkomoří nad většinou ostatních královských měst: každoročně vybíral při osobních návštěvách jednotlivých měst daně včetně

88 D. DVOŘÁKOVÁ, *Čierna královná Barbora Celská*.

89 CIM III, č. 140, s. 240–242; č. 141, s. 242–243; č. 142, s. 243–245. Srov. Klára BRANIŠOVÁ, *Vaněk Valečovský z Kněžmosta*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové, Hradec Králové 2018; Rudolf URBÁNEK, *České dějiny III. Věk poděbradský* 3, Praha 1930, s. 73, 81. Po dobytí Prahy byl Vaněk Valečovský jmenován konšelem na Starém Městě pražském (*Výpisy z knih vinnických 1358–1461*, in: AČ XV, Josef Kalousek (ed.), Praha 1896, č. 33, s. 542–543), roku 1452 jedním z dvanácti rádců zemského správce (*Sněmovní věci České od r. 1446 do 1452 (Dokončení)*, in: AČ II, František Palacký (ed.), Praha 1842, č. 56, s. 309–313) a po příjezdu krále Ladislava podkomořím královských měst. K jeho postavení na dvoře krále Jiřího z Poděbrad srov. Zdeněk BERAN, *Katolické panstvo na dvoře Jiřího z Poděbrad. Procesy vzájemné konvergence a divergence*, MHB 17, 2014, č. 2, s. 64.

90 LOR II, Bláženka Ryněšová (ed.), Praha 1932, č. 180, s. 140; *Výtahy z listin rozličných od r. 1371 do 1471*, in: AČ III, č. 446, s. 529. D. DVOŘÁKOVÁ, *Čierna královná Barbora Celská*, s. 233; August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého I. Chrudimsko*, Praha 1882, s. 148.

ně tržních poplatků, vyhlášoval příkazy a žádosti královny, předsedal výročním soudům, potvrzoval nové městské rady (tj. sázel konšely) a kontroloval účty spjaté s hospodařením měst. O jeho činnosti ve druhé polovině 40. let však postrádáme jakékoli zmínky. Po Barbořině smrti v roce 1451 ztratila funkce podkomořího věnných měst své opodstatnění a věnná města byla spravována společně s ostatními královskými městy.⁹¹

Vazba Vaňka Valečovského k východočeskému prostoru však přetrvávala a dokonce se zdá, že se zde cíleně pokusil o vytvoření jádra svého rodového dominia. Prvním krokem k tomu byl získání zástavního práva na hrad „s mlýnem pod kostelem“ v Jaroměři ve výši 300 kgč roku 1454.⁹² Následujícího roku mu Jiří z Poděbrad daroval nedaleké panství a hrad Opočno. Jaroměřský hrad si ponechal jedenáct let a 22. listopadu 1465 „hrad v Jaroměři, kterýž jest udělán z domu proboštského“ prodal „purkmístru, konšeluom i vši obci z Jaroměře“.⁹³ Jednalo se bezpochyby o nástroj kontroly kdysi neposlušné obce a formu přetrvávajícího vlivu Vaňka Valečovského ve východočeských věnných městech.

Mezitím došlo k výměně na trůnu. Od roku 1458 zemi vládl Jiří z Poděbrad, jehož královská choť Johana z Rožmitálu se vlády nad svými městy ujala záhy po korunovaci. 12. května 1459 vydal schválení nadání chrudimskému špitálu ve výši 10 kgč ročně „Ad mandatum domine regine Borzko de Hradek cancellarius et

-
- 91 4. 1. 1445 se v confirmaci privilegií města Jaroměře uvádějí úředníci královny v čele s podkomořím a hofrychtěrem a dále jsou specifikovány jejich úkoly, mezi něž náleželo věnná města „spravovati, súditi i konšele saditi časem svým“ (CIM III, č. 140, s. 241). Dále srov. J. ČELAKOVSKÝ, *Úřad podkomořský*, s. 16–18; Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu až po současnost*, Praha 2005, s. 58–59, 62, 77, 206, 208–210, 214; M. ĎURČANSKÝ, *Agenda podkomořího věnných měst*, s. 32–37; F. HOFFMANN, *Středověké město*, s. 232, 269–270; František MUSIL, *Ke vzniku královských věnných měst a jejich vývoji do 2. poloviny 15. století*, in: *Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova*, s. 7–9. Dle Jeronýma Jana SOLAŘE, *Dějepis Hradce Králové n. Labem a biskupství hradeckého*, Praha 1870, s. 589 obnovoval v letech 1454–1457 městskou radu Vaněk Valečovský z Kněžmosta coby královský podkomoří.
- 92 CIM III, č. 179, s. 311–312, dle česky psaného originálu; *Traktát podkomořího Vaňka Valečovského proti panování kněžskému*, Jaromír Čelakovský (ed.), Praha 1881, s. 5–6.
- 93 *Výtahy z listin rozličných od r. 1371 do 1471*, in: AČ III, František Palacký (ed.), Praha 1844, č. 680, s. 561; RTT II, Josef Emler (ed.), Praha 1872, č. 12, s. 405–406; CIM III, č. 179, s. 312; August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a turze Království českého II. Hradecko*, Praha 1883, s. 47.

succamerarius“.⁹⁴ Jednalo se o příslušníka rozvětveného východočeského kališnického rodu (Bořků) z Hrádku, tedy opět šlechtice s vazbami na krále Jiřího.⁹⁵

Brzy zřejmě došlo k personálnímu rozdělení úřadu podkomořího a kancléře, protože 3. ledna 1460 se již v úřadu podkomořího věnných měst připomíná Augustin z Dlouhé Vsi, který z rozkázání královny obnovil městskou radu v Hradci.⁹⁶ Královna Johana obnovovala v Hradci městskou radu v letech 1460–1475, někdy přímo osobně, většinou však prostřednictvím svých úředníků.⁹⁷ V roce 1460 urovnal královniným jménem spor mezi dvorským měšťanem a Annou Štefankou z Fidleřovic její blíže neurčený úředník Léva Tluksa z Čechtic na Lochenicích.⁹⁸

Po roce 1460 zmínky o královniných podkomořích na několik let mizí. V Hradci potvrdil v letech 1461–1463 nové konšely královnin maršálek Diviš z Talmberka (v úřadu doložený 1459–1465), snad totožný se služebníkem královny Barbory zmiňovaným v letech 1442 a 1444.⁹⁹ V letech 1464–1468 je doložen královnin podkomoří Vilém z Duban a z Čijejvic (dle obce Čivice u Pardu-

94 CIM III, č. 214, s. 369–371 dle opisu v nejstarší chrudimské městské knize.

95 August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého V. Podkrkonoší*, Praha 1887, s. 331.

96 CIM III, č. 224, s. 386; Martin ŠANDERA, *Východní Čechy*, s. 611. Jednalo se zřejmě o příslušníka rodu vladýků z Dlouhé vsi u Sušice – srov. August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého XI. Prácheňsko*, Praha 1897, s. 278.

97 *Hradec Králové*, aut. kol., Praha 2017, s. 161; dle J. J. SOLAŘE, *Dějepis Hradce Králové n. Labem*, s. 589 potvrdil radu 1461–1463 královnin maršálek Diviš z Talmberka, 1464–1468 královnin podkomoří Vilém z Duban a z Čijejvic, 1469–1471 královnin podkomoří Aleš Berka z Dubé, 1472 královna Johana osobně, 1473–1475 opět Aleš Berka z Dubé a po královnině smrti království podkomoří či hofrychtěři.

98 *Pamětní kniha města od roku 1417*, SOA Zámorsk, SOKA Trutnov, fond Archiv města Dvůr Králové nad Labem, inv. č. 11, kn. č. 1, fol. 27r; CIM III, č. 263, s. 459. Léva Tluksa z Čechtic prodal roku 1469 hradecké obci své majetky v Lochenicích (ibidem, č. 333, s. 576). Antonín SCHULZ, *Archivní prameny ku poznání života i strážně na širém Královédvorskou od smrti Husovy až do doby Koniášovy*, Dvůr Králové nad Labem, s. 38 mylně datoval do roku 1491 a bez přímého dokladu označil Lévu Tluksu za královnina podkomořího.

99 CIM III, č. 229, s. 397; LOR II, č. 180, s. 140; *Výtahy z listin rozličných od r. 1371 do 1471*, in: AČ III, č. 446, s. 529. J. J. SOLAŘ, *Dějepis Hradce Králové n. Labem*, s. 589; F. BENEŠ, *Johana z Rožmitálu*, s. 217.

bic), který padl v prosinci 1468 při obraně hradu Konopiště.¹⁰⁰ V Mělníku stanovila v roce 1467 královna Johana se souhlasem krále platy podkomořímu, hofrychtěři a jejich písaři za obnovu městské rady jako nález ve sporu města s podkomořím věnných měst Vilémem z Duban. Podkomořímu mělo město platit 10 kgč, hofrychtěři 2 kgč a písaři 1 kgč.¹⁰¹ Na stejnou sumu král snížil poplatky i ve Vysokém Mýtě,¹⁰² k čemuž se dochovala o den později vydaná konfirmace královny Johany.¹⁰³ Po Dubanovi působil až do královniny smrti (doložen 1469–1475) v úřadu podkomořího věnných měst někdejší královnin komorník (1463) Aleš Berka z Dubé a Kuřívod, který zároveň vykonával úřad kancléře (1470, 1475) a hofmistra (1470) na Johanině mělnickém dvoře.¹⁰⁴

Johana z Rožmitálu byla poslední českou královnou, která se po smrti Jiřího z Poděbrad, kdy opustila dům na Starém Městě pražském, usídlila v Mělníku (1471–1475), kde zemřela stejně jako její předchůdkyně Barbora Celská.¹⁰⁵ Po královnině smrti se její dvůr rozpadl a městské rady byly opět potvrzovány královským podkomořím či královským hofrychtěrem.¹⁰⁶ Podkomoři věnných měst

100 F. BENEŠ, *Johana z Rožmitálu*, s. 216; A. SEDLÁČEK, *Hrady I. Chrudimsko*, s. 68; J. J. SOLAŘ, *Dějepis Hradce Králové n. Labem*, s. 589; František PALACKÝ, *Přehled současných nejvyšších důstojníků a úředníků zemských i dvorských ve království českém, od nejstarších časů až do nynějšíka*, Praha 1882, in: Dílo Františka Palackého I, Jaroslav Charvát (ed.), Praha 1941, s. 360.

101 CIM III, č. 291, s. 503–504 dle českého originálu, „*Ad mandatum proprium domine regine Wenceslaus de Radowiessicz*“.

102 CIM III, č. 294, s. 509–510 dle latinského originálu.

103 CIM III, č. 295, s. 510–511 dle latinského originálu.

104 F. BENEŠ, *Johana z Rožmitálu*, s. 216–217; August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého X. Boleslavsko*, Praha 1895, s. 27; J. J. SOLAŘ, *Dějepis Hradce Králové n. Labem*, s. 589; F. PALACKÝ, *Přehled současných nejvyšších důstojníků a úředníků zemských i dvorských*, s. 360. Aleš Berka z Dubé je jako jediný a patrně hlavní úředník královny-vdovy uveden mezi svědky smlouvy krále Vladislava II. s královnou Johanou ohledně zaplacení dluhů jejího služebnictva (*Listiny archivu někdy Olešnického nyní ve státním archivu Vratislavském chované a Čech a Moravy se týkající*, Josef Emler (ed.), in: AČ XV, č. 146, s. 257–258).

105 J. KILIÁN a kol., *Mělník*, s. 90, 98.

106 CIM III, č. 371, s. 631; *Hradec Králové*, aut. kol., Praha 2017, s. 139; konkrétně v Hradci do roku 1523.

ještě nepatřil mezi zavedené stavovské úřady a tzv. Vladislavské zřízení zemské se o něm zmiňuje jen okrajově ve vztahu k zápisům do menších desek.¹⁰⁷

Po dlouhých letech absence královny byl úřad královnina podkomořího obnoven po korunovaci královny Marie Habsburské (1505–1558), která se 13. ledna 1522 provdala za Ludvíka Jagellonského a 1. června téhož roku byla korunována českou královnou. Královniným podkomořím byl od roku 1523 až do své smrti Petr Rašín z Rýzmburka na Staré, který padl roku 1537 v bitvě s osmanskými Turky.¹⁰⁸

Úřad podkomořího věnných měst zůstal až do konce středověku vázán na přítomnost královny a její dvůr. Podkomoří královny většinou nepronikli do zemských úřadů, což souviselo s tím, že se úřad stal stabilní stavovskou institucí teprve později.¹⁰⁹ Božena Czwojdrak dokládá obdobný úřad podkomořích polských královen pověřených správou vdovských statků. Také na dvorech královen polského krále Vladislava II. působili nejčastěji šlechtici, kteří nedrželi zemské úřady,¹¹⁰ což s českými poměry koresponduje. Zdá se, že v Čechách lze na základě torzovitých pramenů uvažovat o několikerém původu členů královnina dvora, na němž se setkávali vedle osob vzešlých z okruhu krále lidé preferovaní přímo královnami či lidé s vazbami na dřívější službu královně, přičemž se tyto skupiny mohly navzájem také prolínat. V pohusitských Čechách nenalzáme období, kdy by došlo k otevřené roztržce mezi králem a královnou, která by se projevila v rovině složení královnina dvora. Vliv krále Jiřího z Poděbrad zůstal dominantní zřejmě i po předání věnných měst jeho choti. Vedle práva udělovat a potvrzovat privilegia byl vyžadován jeho souhlas i v případech nadání k městskému špitálu či stanovení poplatků odváděných královniným úředníkům.

107 VZZ, čl. 157, s. 148. Ve spisu M. Viktorina ze Všebrd *O právích Země české knihy devatery*, ed. Hermenegild Jireček, Praha 1874, s. 160 je v kapitole „O úřednicích a úřadu desk“ v rámci rozdělení zemských úředníků jmenován „úředník králové“ mezi tzv. menšími úředníky.

108 A. SEDLÁČEK, *Hrady X. Boleslavsko*, s. 303; F. PALACKÝ, *Přehled současný nejvyšších důstojníků a úředníků zemských i dvorských*, s. 365.

109 P. VOREL, *Královská věnná města*, s. 19.

110 Božena CZWOJDRAK, *Dvory manželek a dětí Vladislava II. Jagelly*, in: D. Dvořáčková-Malá – J. Zelenka a kol., *Ženy a děti ve dvorské společnosti*, s. 59, 60, 62.

Věnná města a krajská správa

Předáním Trutnova a Dvora do věnného majetku královnou došlo v závěru 14. století k úplnému ztotožnění královských věnných měst s královskými městy na území Hradeckého a Chrudimského kraje s jedinou výjimkou odlehlého Mělníka.¹¹¹ K výraznému posílení krajské struktury došlo v letech interregna po smrti krále Albrechta II. († 1439). Celozemský konsenzus nalezený v podobě tzv. Listu mírného doplnily v oblasti vojenské, soudní a policejní krajské landfrýdy, uzavřené patrně ve většině českých krajů. Hegemonem východočeského prostoru se stal společný landfrýd Čáslavského, Hradeckého, Chrudimského a Kouřimského kraje uzavřený 17. března na sjezdu v Čáslavi, v jehož čele stanul Hynce Ptáček z Pirkštejna. Vedení landfrýdů připadlo šlechtě a věnná města, stejně jako většina ostatních českých královských měst (ovšem na rozdíl od královských měst Čáslavského a Kouřimského kraje) nezískala zastoupení v radách krajských hejtmanů.¹¹² Svými vazbami na radikální proud kališnictví a na jagellonský dvůr představovala věnná města pro východočeskou šlechtu rizikového partnera, o jehož důvěryhodnosti se bylo třeba teprve přesvědčit a jehož vliv bylo po zkušenostech z husitských let nutné utlumit.

Ještě roku 1441 za války landfrýdu proti někdejšímu tábořskému hejtmanovi Janu Koldovi ze Žampachu směřovaly do Hradce písemné výzvy Tábora a dalších stoupenců Jagellonce na českém trůně, které se snažily (více méně neúspěšně) odradit východočeskou metropoli a jejím prostřednictvím i další východočeská města od vojenské účasti na postupu proti Koldovi („*snažně vás prosíme i napomínáme, aby sie k tomu s svým krajem statečně přičinili, p. Janovi Koldovi radni a pomocni byli, a toho neobmeškávali [...] A také Jaromířské a jiná města kraje obsielajte, at sú stáli a zmužili*“).¹¹³ Koldovi spojenci se tedy neobraceli na

111 Srov. P. VOREL, *Královská věnná města*, s. 19.

112 List mírný je otištěn in: *Sněmovní věci české od r. 1440 do 1446*, in: AČ I, č. 1, s. 245–249; k problematice českých krajských landfrýdů z let interregna srov. Zdeněk BERAN, *Landfrýdní hnutí v zemích České koruny. Snahy o zajištění veřejného pořádku a bezpečnosti ve středověké společnosti*, České Budějovice 2014, s. 80–99.

113 *Dopisy tábořské od r. 1441 do 1447*, in: AČ I, č. 8, s. 363. Jako zlomový hodnotí jejich vstup do války: M. ŠANDERA, *Věnná města*, s. 14; dále srov. Vladimír WOLF, *Jan Kolda ze Žampachu*, Hradec Králové – Trutnov 2002, s. 42; Rudolf URBÁNEK, *České dějiny III. Věk poděbradský I*, Praha 1915, s. 737–739.

„spolek“ věnných měst, ale na města příslušného kraje, kde měl patřičnou váhu zejména názor krajské metropole.

Po Ptáčkově smrti získal vrchní pravomoc nad landfrýdem Jiří z Poděbrad, jehož reálná moc nad východočeským prostorem vedla k tomu, že mu v polovině 40. let zadlužená královna Barbora svěřila správu věnných měst a své panství omezila de facto na Mělník. V Poděbradově politickém bloku rozrůstajícím se postupně z východu Čech ke správě celé země sehrála věnná města svým vojenským a ekonomickým potenciálem výraznou roli. V roce 1448 vyslala města Hradec, Chrudim, Vysoké Mýto a Polička své jednotky, aby posílily vojsko Poděbradské jednoty, s nímž vzápětí vstoupily do pražských bran.¹¹⁴ Do bojů s vojsky Strakonické jednoty v roce 1450 se zapojila již i zastavená Jaroměř a Dvůr.¹¹⁵

Vojenská funkce krajských hejtmanů znovu nabyla na významu v letech „druhé husitské války“. Král Jiří z Poděbrad oživil na jaře 1470 zřízením zemské obrany sestávající ze stálých krajských hotovostí vedených hejtmany vojenskou roli jemu dobře známých krajských landfrýdů. Vedle „*hajtmána najvyššieho*“ Hradeckého kraje pana Viléma Krušiny z Lichtenburka bylo jmenováno v daném kraji dalších osm hejtmanů, z nichž byl „*od pánuov Hradeckých jeden, a Jaroměřských jeden*“. Obdobně dostal na Chrudimsku Jan Kostka z Postupic k ruce osm hejtmanů, mezi nimi to byl „*od Chrudimských Viktorín z Kaučieho* [z Kunčieho – pozn. ZB], a z Mýta jeden“.¹¹⁶

V rámci Hradeckého kraje existovala dál po zařazení Trutnova a Dvora mezi věnná města specifika samostatného trutnovského manského obvodu, jehož součástí byla až do roku 1539 věnná města Trutnov a Dvůr.¹¹⁷ V rámci Hradeckého kraje tak existovalo území se zvláštní správní příslušností, na něž se vztahovaly zvláštní práva a svobody.

114 *Staré letopisy české. Z rukopisu vratislavského*, František Šimek (ed.), Praha 1937, s. 112. Jediným padlým v Poděbradově vojsku se stal hradecký měšťan Bělík, zabitý obránci v prostoru vyehradské brány Špička.

115 *Sněmovní věci české od r. 1446 do 1452*, in: AČ II, č. 41, s. 274–279.

116 *Akta veřejná i sněmovní v Království českém od r. 1453 do 1490*, in: AČ IV, František Palacký (ed.), Praha 1846, č. 9, s. 441–444.

117 *Trutnovské desky manské z let 1455–1539*, Vojtěch Jaromír Nováček (ed.), in: AČ XV, s. 346; č. 258, s. 499.

V politické rovině a rovněž v oblasti duchovní správy nebyla věnná města oddělena od ostatních královských měst. Charakteristická pro ně byla vazba ke krajské struktuře, což nakonec potvrdilo i zařazení k Hradeckému kraji náležejícího Nového Bydžova mezi věnná města roku 1569, a to po jeho výkupu z poddanství.¹¹⁸ Až do konce středověku přetrvávala komplikovaná situace na Trutnovsku, které zůstávalo vyňato z pravomoci krajských úředníků a podléhalo v soudní oblasti pravomoci Trutnovského zástavního pána.¹¹⁹ Z nezastaveného Dvora pochopitelně plynuly příjmy do královské, popř. královniny komory. Královská moc také disponovala autoritou oběma městům potvrzovat a udělovat výsady. V rovině městského práva zůstávala obě města odkázaná na vyšší instanci hradeckého soudu. Geograficko-správní aspekt tak je nutné považovat za jeden z klíčových faktorů vitality instituce královských věnných měst.

Zástavy věnných měst

Zástavní princip se věnných měst dotýkal již ze samé podstaty věnné zástavy jistící obvěnění udělované královnám po jejich korunovaci. Dle zemského práva královny „*nemohly sú věna svého přec dávati, ani zapisovati*“.¹²⁰ Realita pohusitských Čech byla ovšem silnější než právní norma.

Královna Barbora Celská se po svém návratu do Čech ocitla plně v siločarách vlivu Hynce Ptáčka z Pirkštejna, který využil svého postavení k posílení moci svého politického uskupení na královnině dvoře i ve věnných městech. Ptáčkův rukopis podle všeho spatřujeme za předáním Trutnova do zástavy Hanušů Welfovi z Varnsdorfu, k němuž došlo krátce po příjezdu královny, za velmi

118 *Historický atlas měst České republiky 29. Nový Bydžov*, Robert Šimůnek (ed.), Praha 2017, s. 10; P. VOREL, *Královská věnná města*, s. 19.

119 Královská věnná města se na počátku 16. století zapojila do konfliktu se šlechtou s jedinou výjimkou zastaveného Trutnova – srov. J. MACEK, *Jagellonský věk v Českých zemích III–IV*, s. 21. Ve 20. letech 16. století byla činnost manského soudu dočasně pozastavena – srov. *Trutnovské desky manské*, in: AČ XV, č. 221, s. 470.

120 CIB III/2, s. 123.

nízkou sumu 173 kgč.¹²¹ Vojenské posílení česko-slezské hranice se ukázalo mít dlouhodobě vyšší prioritu než scelení věnných majetků královny.

Druhým městem, které upadlo do zástavy, se stala Jaroměř, a to poté, co vstoupila do odboje proti královně. Královna Barbora město zapsala jako zástavu v hodnotě 1000 kgč Jiřím z Poděbrad a vyzvala šlechtu Hradeckého kraje k potrestání vzbouřenců. Ti se na radnici udrželi až do roku 1448, kdy se pod vlivem dobytí Prahy Poděbradovi raději dobrovolně podřídili.¹²² V souhrnu tak královna Barbora za dobu své vlády nad věnnými městy zastavila dvě z osmi měst. Obě zastavená města se dostala do přímé závislosti na Jiřím z Poděbrad, dominantní osobnosti českého východu a později celé země.

Král Ladislav Pohrobek zastavil Poličku patrně krátce po confirmaci městských výsad v hodnotě 400 kgč Ješkovi z Boskovic.¹²³ Také tento šlechtic sídlící na nedalekém hradě Svojanově představoval muže blízkého Jiřím z Poděbrad, navíc měl osobní zásluhu na vyvedení krále Ladislava z poručnictví císaře Fridricha III.¹²⁴ Na konci vlády mladého krále tak stála v zástavě již tři věnná města, všechna pevně v rukou gubernátora Jiřího z Poděbrad a jeho blízkých.

Po nástupu vlády krále Jiřího z Poděbrad a jeho soustavném úsilí o posílení panovnické moci došlo k obratu a postupnému výkupu zastavených věnných měst, což podporovala i královna Johana z Rožmitálu. Roku 1460 vyplatil král

121 *Trutnovské desky manské*, in: AČ XV, s. 344; CIM III, č. 363, s. 616–617 dle zprávy z roku 1475; zástavu poté potvrdili další panovníci: Ladislav Pohrobek, Jiří z Poděbrad, který Welfovi zvýšil zástavní sumu i král Vladislav. Srov. Martin ŠANDERA, *Hanus Welf z Varnsdorfu. První zemský hejtmán Kladského hrabství*, in: 550 let Hrabství kladského. 1459–2009 (= 550 lat Hrabstwa Kłodzkiego. 1459–2009), Trutnov 2009, s. 99–116.

122 CIM III, č. 140, s. 240–242; o postoupení rychty a odpuštění provinění ibidem, č. 141, s. 242–243 (obojí česky). M. ŠANDERA, *Věnná města*, s. 18; Idem, *Východní Čechy*, s. 594–595.

123 CIM III, č. 175, s. 306; ZR, č. 1688, s. 234 uvádí, že „listu, ani výpisu nezachovalo se, protože Polička za krále Jiří peníze od Zdeňka z Postupic půjčenými vybavena“ (což dokládají *Registra krále Vladislava II. z let 1498–1502*, Josef Teige (ed.), in: AČ XVIII, Josef Kalousek (ed.), Praha 1900, č. 391, s. 234 potvrzením krále Vladislava Bohuši Kostkovi z Postupic z roku 1500, v němž se uvádí, že „Zdeněk [Zdeněk Kostka z Postupic – pozn. ZB] dal peníze své za téhož předka našeho [...] za vyplacení platu komory naše na Poliče zapsaného urozenému Ješkovi z Bozkovic“).

124 A. SEDLÁČEK, *Hrady I. Chrudimsko*, s. 122–123; Rudolf URBÁNEK, *České dějiny III. Věk poděbradský 2*, Praha 1918, s. 377, 391–392, 467, 652.

díky penězům poskytnutým mincmistrem Zdeňkem Kostkou z Postupic ze zástavy Poličku, aby ji obratem zapsal na deset let svému spojenci Janu Pardusovi z Vratkova († 1468) za 40 kgč ročního platu. Po Pardusově smrti se již město zřejmě navrátilo do majetku královnyn.¹²⁵

V Jaroměři vládl v době krále Jiřího podkomoří Vaněk Valečovský z Kněžmosta, s nímž ve městě narůstala nespokojenost, až musel král roku 1464 jejich spor sám urovnat.¹²⁶ O rok později královna Johana s královým souhlasem Valečovského zástavu vyplátila.¹²⁷ Po smrti královnyn se její dědicové, syn Hynek Ministerberský spolu se synovcem Zdeňkem Lvem z Rožmitálu dostali do sporu s králem Vladislavem o zápis na 1000 kgč v Jaroměři, k čemuž vynesl zemský soud nálezh „o věnu králové české“, dle něhož „věna královen Českých listy zapsaná anebo dskami netrvají déle, než do Jich M^{ti} královen Českých živosti“.¹²⁸

Jediný Trutnov tak zůstával v zástavní držbě i do dalších let. V roce 1466 potvrdil Hanuši Welfovi zápis na Trutnov král Jiří a zvýšil mu zástavní sumu. Welf stál z titulu trutnovského hejtmána již od 40. let v čele zdejšího manského soudu, zároveň byl kladským hejtmanem. Pro krále představoval pevnou záštitu jeho zájmů a na výkup města proto nijak nespěchal.¹²⁹ Roku 1475 potvrdil Hanuši Welfovi z Varnsdorfu právo na hrad a město Trutnov a na hrad Žacléř s příslušenstvím i král Vladislav Jagellonský, přičemž uznal dědická práva jeho zetě Fridricha ze Šumberka. Po Welfově smrti na počátku roku 1484 se tak ujal vlády nad Trutnovskem Šumberk a král Vladislav mu potvrdil všechny zápisy, k nimž roku 1485 připsal dalších 3500 zlatých, jež mu byl dlužen. V roce 1493 přešlo panství na Fridrichovy syny. Roku 1521 prodal hejtman Heřman ze Šumberka svoji polovinu Trutnova bratřím Vilémovi a Janovi Krušinům z Lichtenburka, přičemž na druhé polovině dál sídlil jeho bratr Karel.¹³⁰ Sjednocení města a jeho přechod zpět do rukou královnyn uskutečnila až Anna Jagellonská v roce 1543.¹³¹

125 CIM III, č. 175, s. 306; *Registra krále Vladislava II. z let 1498–1502*, in: AČ XVIII, č. 391, s. 234.

126 CIM III, č. 179, s. 312.

127 Ibidem.

128 CIM III, č. 142, s. 248 v pozn.

129 CIM III, č. 363, s. 616.

130 CIM III, č. 363, s. 616–619.

131 *Historický atlas měst České republiky 12. Trutnov*, Günter Fiedler – Eva Semotanová (edd.), Praha 2004, s. 2.

Pohusitská doba přinesla věnným městům ohrožení v podobě zástav. Zastavena byla tři z osmi věnných měst, v případě Mělníku byl v roce 1499 zastaven hrad.¹³² Nejobtížnější byla v tomto ohledu 40. a 50. léta. Za vlády Jiřího z Poděbrad zesílily snahy po vykupování zastavených královských majetků. Dvě z věnných měst byla tehdy vyplacena, příhraniční Trutnov teprve za vlády Ferdinanda I. (po 102 letech). Nakonec však byla navrácena všechna věnná města s tím, že si uchovala statut měst královských. Celkový výčet královských věnných měst se tak přes všechny peripetie nezměnil.

Závěr

Dlouhodobá stabilita výčtu královských věnných měst svědčí o houževnatosti a zakořeněnosti této instituce. Skutečnost, že byla daná královská města městy věnnými, byla současníkům zřejmá, ačkoli v politické, právní či správní rovině se toto vždy jasně neprojevovalo. Povahy této instituce byla ve středověku jiná než u administrativně jasně oddělené skupiny věnných měst raného novověku.

Zvláštnost věnných měst spočívala primárně v jejich vztahu k českým královnám. Jednalo se o města, na něž se trvale vázal nárok královen na doživotní věnnou zástavu jistící jejich obvěnění, a tedy výnosy. Husitství přineslo průlom do královské držby a poznamenalo také věnná města, z nichž se téměř polovina dostala na určitou dobu do zástavního majetku šlechty; nakonec se ale všechna navrátila do přímého majetku královny. Pro věnná města byla charakteristická těsná vazba ke krajské struktuře. Již na konci 14. století došlo k plnému ztotožnění skupiny královských měst v Hradeckém a Chrudimském kraji s městy věnnými (s výjimkou Mělníka užívajícího tradičně rovněž statut věnného města). Svoji geografickou polohou se věnná města ocitla v jádru formujícího se východočeského utrakvismu, který byl pozvolna přetaven v centrum rozšiřujícího se vlivu Jiřího z Poděbrad.

132 Podle CIM III, č. 524, s. 889–890 král Vladislav roku 1499 zastavil „*zámek náš Mělník s vesnicemi, s platy, s mlýny, řekami, rybníky, potoky, lesy, háji i se vším plným panstvím s jeho všelijakým příslušenstvím*“ Janu Mrakšovi a Petrovi z Noskova.

České královny ve sledovaném období s výjimkou Barbory Celské na rozdíl od dřívější praxe výsady věnným městům samy nepotvrzovaly a počínaje vládou Ladislava Pohrobka je vydávala přímo královská kancelář. Dochovaná privilegia udělená věnným městům nesou jen drobné odchylky od obdobných listin určených ostatním královským městům. Jejich specifika představují odkazy na starší privilegia vydaná českými královnami, závazky budoucích královen a ustanovení vážící se k podkomořím královny a jejím dalším úředníkům, která neklamně svědčí o kontinuitě dané instituce. Úřad podkomořího královny, který lze považovat za hlavní spojnicí mezi královnami a věnnými městy, byl v 15. století personálně vázán ke královninému dvoru. Podkomoří věnných měst většinou nepronikali do zemských úřadů. Tato kariéra se otevřela teprve v 16. století v souvislosti s tím, jak se úřad transformoval v řádnou stavovskou instituci.

Ačkoli se česká královská věnná města nespojila v instituci obdobné spolku hornouherských věnných měst (a zřejmě i právě proto), prokázala nakonec mnohem delší životnost a flexibilitu, kdy se dokázala přizpůsobit formující se stavovské společnosti, nastupující byrokratizaci a výzvám nového období. Trvalost právního zakotvení českých věnných měst (ač nikoli jejich souvislou aktivní existenci) nelze relativizovat poukazem na dlouhá období bez královny. Česká věnná města krále významným způsobem neochuzovala ani neohrožovala. Naopak, králové v nich našli stabilní prostředek finančního zajištění svých manželek, šlechta uvítala úřady spojené s věnnými městy, jimž postupně vtiskla stavovský ráz a sama města stála vždy o získání speciálního privilegovaného statutu.

Královská věnná města tak zůstala stabilním jádrem věnných majetků českých královen, i když jejich „věnný statut“ patrně nepředstavoval klíčový prvek identity daných měst.¹³³ Tato města se vnímala a byla vnímána primárně jako města královská, vázala se ke krajské správě a identifikovala se s politickými cíly širších uskupení. Zároveň ovšem zůstal pevně ukotven jejich vztah k minulým, současným i budoucím královnám, na němž se konstituovalo vědomí výlučnosti věnných měst.

133 J. FRIEDLOVÁ, *Příspěvek*, s. 72 dokládá určitou míru kontinuity věnné držby i pro starší období, přičemž k vyvrcholení tohoto procesu došlo právě zformováním „*tzv. věnných měst*“.

CZECH ROYAL DOWRY TOWNS IN THE POST-HUSSITE PERIOD (1436–1526)

A group of dowry towns was created as early as the 14th century. However, a closer examination shows that besides the occasional transfer into the dowry property of Czech queens, these towns did not differ much from other royal towns. Castles and other smaller dominions also played the role of dowries for Czech queens, and the practical role of the dowry property remained temporary. In this study, I will attempt to define the basic characteristics of dowry towns and capture the foundation of their distinctiveness in the post-Hussite period. If we were to use criteria relevant for a later period to evaluate the institution of dowry towns, such as the constant presence of active administrative bodies, clear written legal foundations, a firm group identity among all members, etc., then it may seem that dowry towns in the Middle Ages were only an accidental element within the social system. However, the problem should be approached appropriately in light of the elements that were participating in the institutionalization process at the time, which in the Middle Ages often took a personal nature or was not continuous.

The long-term stability in the list of royal dowry towns testifies to the persistence and resilience of this institution. The reality that royal towns were given as dowry was clear to the contemporaries of the time, although it was not distinctively expressed on the political, legal, or administrative level. The distinction of dowry towns was primarily based in their singular relationship to the queens. These were towns with a permanent claim from Czech queens as a lifetime dowry that secures their endowment. These dowry towns were also characterised by close relations to regional structures. At the end of the 14th century, all royal towns in the Hradec Králové and Chrudim regions became dowry towns as a group (with the exception of Mělník, which held the status of a dowry town from a previous period).

In the observed period, Czech queens (with the exception of Barbora of Cilli) did not confirm their rights on their own, contrary to earlier practices. The surviving privileges granted to dowry towns by the sovereign show only small differences to similar documents issued to other royal towns, which recall older

privileges issued by Czech queens, obligations of future queens, and provisions related to the queen's officials. The office of the queen's chamberlain, which can be considered the main connection between the queen and the dowry towns, was completely tied to the queen's court in the 15th century. The chamberlains of dowry towns usually did not join the ranks of land officials. This career opened only in the 16th century in association with the transformation of the office into a regular estate institution.

Czech dowry towns did not significantly threaten or cost the sovereign. Kings instead used them as a stabilizing tool for financing their wives; nobles welcomed offices associated with the institutions of dowry towns and gave them the character of estates, while the towns themselves were always interested in acquiring a privileged status. Royal dowry towns thus became a stable nucleus of Czech queens' dowry property, although it was probably not the most important element of the particular town's identity.

II

LITERATURA

Marzena MATLA, *Czeskie wpływy w życiu religijnym i piśmiennictwie państwa piastowskiego w X–XI wieku*, Instytut Historii UAM: Poznań 2017, 443s., ISBN:978-83-65663-38-2

Marzena Matla si vybrala tři témata, konkrétně křest Měška, kulty světců a písemnictví, u kterých sledovala české vlivy projevující se na území ovládaném Piastovci. Jako časový rámec pak zvolila období od svatby Doubravy s Měškem do manželství Judity České s Vladislavem Heřmanem, tedy na prameny příliš nebohatou dobu 10. a 11. století. Sama autorka pak za cíl své práce označila rozpoznání českých vlivů v oblasti náboženství a písemnictví, či přesněji v jejich čtyřech aspektech, tedy v christianizaci, kultu světců, (liturgickém) jazyce a počátcích rukopisů, ať již vzniklých v Polsku, či tam dovezených. Tento výběr přitom nemá být kompletní syntézou obšírného tématu, ale jen příkladem a první částí většího celku (s. 17–18).

V první části autorka rozebírá křest Měška i jeho širší důsledky a polemizuje s novějšími názory polské historiografie, které umenšují význam českého prostřednictví (s. 23–31). Marzena Matla poukazuje na to, že u Měška se ještě nejednalo o rozsáhlou christianizaci celé země, ale pouze o křest elit (s. 60–73). Zatímco na rozsáhlou christianizaci by zajisté české duchovenstvo nestačilo, tak pro šíření křesťanství v rámci panovnického dvora se snad potřebný počet kněží nalézt mohl (s. 76, 120). Obraz Doubravy v pramenech, tedy její představení nejen jako zbožné ženy, ale přímo jako iniciátorky přijetí křesťanství Měškem, tudíž nemusí být jen literární topoi (s. 36–43). To ovšem platí jen za dvou podmínek, tedy při přísném rozlišení křtu elit a christianizace země a zadruhé při současném vědomí toho, že Měškovo rozhodnutí mělo zajisté i politické pozadí (s. 85–86). Vliv Doubravy byl tedy jen stěží přímou příčinou pro přijetí křtu, ale její příchod do Polska se skupinou kněží byl spíše následkem Měškova záměru.

České prostřednictví ostatně nelze přecenit ani při samotném křtu Měška, neboť k tomuto úkonu potřebný biskup zde ještě nebyl k dispozici (s. 51). To nás přirozeně přivádí k otázce, jakou úlohu sehrávali na počátku křesťanství v Polsku říšští duchovní i císař Ota I. Podle autorky si Měšek právě díky kontaktům se svými sousedy začal uvědomovat nutnost přijetí křtu, avšak pro seznámení se se zásadami křesťanství nezvolil německé území, ale své jazykově bližší jižní sousedy. To vedlo Matlu k úvaze o tom, že Měšek zcela nechápal organizaci církve

a právo císaře na christianizaci nových území a nevhodně se tak obrátil na českého knížete (s. 49–59). Nabízí se však i jiné a snad přirozenější vysvětlení, které by naopak poukazovalo na to, že se Měšek v poměrech střední Evropy dobře orientoval. Pokud přestaneme klást Čechy na roveň Říše, ale naopak je budeme srovnávat kupříkladu se Saskem či Bavorskem, tak mohl být Měšek poučen o zásadách víry z Čech, a tím pádem i z Říše. Boleslav I. byl totiž v této době spojencem Oty I. a ten jej například kvůli jazykové bariéře mohl požádat, aby se stal jakýmsi prostředníkem mezi Piastovci a Otony, či zástupcem polské strany na říšském dvoře. Ostatně obdobnou funkci měl český král vykonávat ještě podle nařízení Zlaté buly sicilské. Spíše než že by se na hranicích Říše budovala slovanská (proti říšská) koalice (s. 57), tak by se jednalo o snahu rozšířit novou součást Říše – Sclavinii.

Po probrání důsledků přijetí křtu, či spíše vybraných příkladů šíření křesťanství až do volby Radima arcibiskupem (s. 90–126) se dostávají ke slovu kulty světců, kterým je věnována prostřední část knihy. Z široké palety projevů úcty ke světcům se ovšem autorka rozhodla sledovat pouze jediný, a to zasvěcení prvních kostelů. Samozřejmě že o oslavách svátků, využívání světců i samotných svátků v panovnické ideologii či o rozšíření relikvií se v pramenech 10. a 11. století dozvídáme nemnoho (s. 127–131), avšak téměř úplné vynechání této problematiky podle mého soudu výsledný obraz úcty ke konkrétním světcům zkresluje, a to i co se českého prostřednictví při šíření úcty k určitým světcům týče. Každopádně se ale autorka omezila na sledování patrocinií, a to i s tím vědomím, že je mnohdy známe až z pozdějších pramenů a že se mohla v průběhu doby změnit (s. 131). Aby se i přes nejistotu v zasvěcení mohla věnovat pouze kostelům vzniklým vsutku v 10. a 11. století, tak se nejdříve zaměřila na archeologické výzkumy nejstarších církevních staveb v Polsku, u kterých je známo patrocinium, a pokusila se tak upřesnit dobu jejich vzniku i možné vlivy na volbu patrona (s. 138–169). Posléze se krátce věnovala prvním známým patrociniím v Čechách, kde až příliš důrazně oddělila doménu Přemyslovskou a Slavníkovskou (s. 169–174).

Přehled prvních českých a polských patrocinií jí pak umožnil sledovat jednotlivá zasvěcení, konkrétně Václavovi, Nanebevzetí Panně Marii, Petrovi a Jiřímu, která se vyskytla v obou zemích (s. 176–213). I když jsou všechny silně propojeny i s počátky českého křesťanství, tak poslední tři z nich můžeme označit za vsutku obecně křesťanské svátky. Jejich výběr pro patrocinia polských kostelů

tak sice mohl být ovlivněn českými vzory, ale rozhodně se nemuselo jednat o cestu jedinou. Naopak hlavně s Čechami spojenou úctu ke svatému Václavovi již v 10. a 11. století autorka poněkud podceňuje. Jako zvláště nevhodný argument se mi pak jeví snaha prokázat neslavení jeho svátku poukazem na vyvraždění Slavníkovců z příkazu Boleslava v tento den (s. 184). Nejen že za útokem na Libici nestál nemocný kníže, ale právě jeho nemoc mohla způsobit i nekonání pravidelných oslav. I u dalších patrocinií, tedy Oldřicha, Víta či Michaela, pak Matla shledává možnost, i když ne nutnost, přímé inspirace jejich výběru zvláště prostřednictvím Přemysloven provdaných za Piastovce (s. 213–224), přičemž jejich vliv zdůrazňuje i u „typicky“ českých patrocinií (s. 233–234). V závěru se pak autorka ještě krátce věnuje kultům svázaným naopak s říšským, rozuměj německým, prostředím (s. 224–233). Pouze v této části se pak možná poněkud překvapivě a především velmi krátce věnuje úctě ke svatému Vojtěchovi (s. 228–229).

Závěrečná část je pak věnovaná písemnictví, přičemž je nejdříve probrán jeho raný vývoj v Čechách, kde autorka poukazuje na prolínání slovanské a latinské tradice (s. 237–258), a posléze v Polsku, kde se již setkáme pouze s latinou (s. 258–335). Na závěr je pozornost ještě věnována možnému směřování již hotových rukopisů z Čech do Polska, a to na příkladu tzv. Zlatých kodexů a pontifikálu krakovských biskupů (s. 336–367). Nejdelší kapitola v této části i v celé knize je přitom věnována nejstarší analistice v Polsku (s. 266–316), která je ovšem rekonstruovatelná až z děl vzniklých v 12. či 13. století. Zajisté je možné pokusit se z těchto děl vyabstrahovat starší zprávy, které mohly být ovlivněny i českým letopisectvím a týkaly se například Doubravy, biskupa Jordana, Slavníkovců, či translace Vojtěchova těla, avšak vkrádá se otázka, zda tím pádem nevtahujeme představy novější doby na dobu starší. Nebo jinými slovy, zda letopisy nevyprávějí mnohem více jako celek o době svého vzniku, než o době, kdy vznikly první převzaté záznamy. Kdybychom totiž tuto rekonstrukci dovedli ad absurdum, tak bychom například v Čechách tímto způsobem mohli rozkouskovat nejen původní díla zahrnutá do Druhého pokračování Kosmova, ale starší jádro bychom měli hledat i u zpráv obsažených v ostatních letopisech a kronikách, Kosmou počínaje a kronikami doby Karla IV. či dokonce barokním dějepisectvím konče. I když se Marzena Matla snaží najít původní zprávy v řadě letopisů, tak k jejich preparování z pozdějších kronik již nepřistupuje. I ve 12. stole-

tí vzniklá díla Galla Anonyma a Kosmy tak stojí na naprostém okraji jejího zájmu. Stav dochování pramenů 10. a 11. století jí každopádně v celé třetí části dovoluje vyslovovat jen hypotetické závěry. Ať už se jedná o hagiografii, letopisy, nejstarší kalendář či putování rukopisů, tak lze v polském písemnictví nalézt české vlivy, avšak rozhodně nemusejí být jediné (s. 375).

Knihy Marzeny Matly je tím, co o sobě v počátečních pasážích tvrdí, tedy analýzou vybraných témat o vlivu českých zemí na panství Piastovců. Můžeme ji tak vnímat jako vstup do velmi zajímavé problematiky, podrobný přehled dosavadního bádání či jako výzvu k vyjasnění terminologie například co se týče rozlišování mezi křtem elit a christianizací země, nebo přesnějšimu vnímání rozdílu mezi Čechami a Říší. Ty by neměly být kladeny do příkrého protikladu, ale vhodnější by bylo srovnávat Čechy spíše s jednotlivými říšskými zeměmi. A v neposlední řadě nás kniha vede k úvahám nad tím, jak pracovat s prameny příliš „neosvětlenou“ dobou, přičemž Marzena Matla nabídla při analýze těchto skromných pramenů řadu neotřelých, i když začasť jen hypotetických interpretací. Její kniha však rozhodně není konečnou syntézou daného tématu a sama autorka v závěru vybízí ke studiu celé řady dalších aspektů ovlivnění Polska Čechami, a to počínaje sledováním nejrůznějších bohemik, přes rozbor ideologie vlády Piastovců a konče vlivy v oblasti architektury či obecně hmotné kultury (s. 374–375).

Ludmila Luňáková

Václav ŽŮREK, *Karel IV. Portrét středověkého vládce*. Praha, 2018. 267 s. ISBN 978-80-7422-497-3.

Monografie Václava Žůrky představuje jednu z nejnovějších odborných publikací věnovanou osobnosti Karla IV. Lze ji právem považovat za jednu z dalších vysoce odborně erudovaných studií zabývajících se Karlem samotným i jeho dobou. Přesto se domnívám, že díky poměrně srozumitelným formulacím a nepříliš náročné stylistické kompozici může zaujmout i širší okruh čtenářů více či méně zainteresovaných v české historii.

Dílo je rozděleno do dvou částí. V první z nich autor podle relevantních historických pramenů a odborné literatury rekapituluje život Karla IV. od nejra-

nějšiho dětství až po jeho vyvrcholení úmrtím v listopadu 1378.¹ Ve druhé části knihy přibližuje styl jeho panování (kapitola VII) a představuje ceremonie jako nedílnou součást reprezentace středověkého vládce (kapitola VIII). Další dvě kapitoly se zaměřují na snahy Karla IV. a jeho dvora o utváření obrazu moudrého a zbožného krále své doby (kapitola IX–X). V souvislosti se sebepojetím panovníka i ospravedlněním jeho nároku na trůn bylo, zejména pro zdůraznění kontinuity s předchozími vládci či dynastiemi, hojně využíváno také historie, což autor demonstruje v následujícím textu.² Závěrečný oddíl knihy (kapitola XII) si všímá vnímání osobnosti Karla IV. v českých zemích krátce po jeho smrti, především v souvislosti s porovnáváním jeho panování s poměry za vlády jeho synů Václava IV. a Zikmunda Lucemburského. Dále je nastíněn vývoj představy Karla IV. jako ideálního vládce v povědomí českého národa od dob husitské revoluce až prakticky po současnost, jakož i střídavější a realističtější pohledy na jeho osobnost očima německých historiků v rámci českoněmecké polemiky ohledně národnostního sebepojetí Karla IV. v 19. století.

Za veliký přínos v první části knihy bych chtěla označit autorovu snahu o správnou interpretaci životopisu *Vita Caroli*, především jako díla vyzdvihujícího vyvolenost, výjimečnost a činy Karla IV. coby českého krále a římského císaře.³ *Vita Caroli* nelze primárně považovat za panovnickou autobiografii, ani dokument historiografické povahy, nýbrž spíše za oslavně-poučný spis adresovaný Karlovým nástupcům na českém i říšském trůnu. Žůrek dále na mnoha příkladech potvrzuje svou tezi, podle níž byla autobiografie Karla IV. sepsána předně za účelem zdůraznit jeho předurčení nejen k vládě v dědičných zemích Koruny české, ale hlavně pro dosažení říšského trůnu jako nejvyššího stupně světské moci ve středověku. Dokládá to například tím, že líčení *Vita Caroli* záměrně zveličuje úpadek královské moci i korunního majetku v Čechách prisuzovaný vládě Jana Lucemburského a následně naopak zdůrazňuje Karlovu snahu o nápravu tohoto stavu po jeho návratu na podzim 1333. Ve zmíněné autobiografii je k výpovědím Karla IV. o císaři Ludvíku IV. Bavorovi sedmkrát přidán dovětek „který

1 Srov. Václav ŽŮREK, *Karel IV. Portrét středověkého vládce*. Praha 2018, kap. I–VI, s. 7–93.

2 Srov. ibidem, kap. XI, s. 183–199.

3 Srov. ibidem, s. 23–25.

se činil císařem“⁴, což lze jednoznačně považovat za negativní vymezení samotného Lucemburka, případně dalších tvůrců jeho životopisu vůči předchůdci na římském trůnu.

Rozumím také důvodu, jímž autor vysvětluje přednostní zaměření Karla IV. na dědičné území české koruny v kontextu zvolení strategie římskoněmeckého krále, který v době mezi první královskou korunovaci v Bonnu (26. listopadu 1346) a dosažením císařské koruny v Římě (5. dubna 1355) jen velmi pozvolna získával podporu v jednotlivých částech značně rozsáhlé a také velmi rozdrobené Svaté říše římské. Panovník zcela přirozeně upíral pozornost k Praze, jejíž prestiž zvýšil především založením vysokého učení a téměř současně také zahájením velkolepého projektu výstavby Nového Města pražského. Prahu mezi předními městy impéria vyznamenal rovněž tím, že právě do ní nechává v březnu 1350 převést říšský poklad (korunovační klenoty a relikvie umučení Páně; s. 38–40, 42; 56–57). Translací těchto ostatků se z české metropole následně stává univerzální centrum jejich kultu. Karel IV. jako český král považoval za své hlavní sídlo Pražský hrad. Proto již ve třicátých letech ještě jako moravský markrabě, zahájil přestavbu zchátralého a neobyvatelného královského paláce. Za určitý nedostatek považují skutečnost, že se autor v tomto kontextu (na rozdíl např. od L. Bobkové⁵) již dále nevěnuje postavení Prahy mezi klíčovými centry Říše (Norimberk, Cáchy či Mety). V pojetí samotného panovníka česká metropole nepochybně plnila úlohu hlavního rezidenčního sídla a později sem byl soustředěn také jediný královsko-císařský dvůr a hlavní správní orgány společné pro korunní země i Říši. Spolu s vladařskou rezidencí pokládal Lucemburk za další klíčové místo přirozeně i katedrálu sv. Víta. Ta představovala jednak nejposvátnější místo v Čechách a dále plnila také roli místa reprezentace panovníka při korunovacích, královských pohřbech a pochopitelně sloužila i jako nekropole významných členů z dynastie Přemyslovců.⁶ Kvůli říšským relikviím se panovník rozhodl také změnit funkci Karlštejna, jenž byl původně koncipován jako

4 Srov. *Vita Caroli Quarti = Vlastní život Karla IV.*, Zuzana Lukšová (ed.), Praha 2016, kap. 14, s. 57, odst. 3. Viz také český překlad – Rudolf Mertlík, in: *Ibidem*, s. 127, odst. 3.

5 Srov. Lenka BOBKOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české IV.a. 1310–1402*. Praha – Litomyšl 2003, s. 471.

6 V. ŽŮREK, *Karel IV.*, s. 128.

lovecký hrádek určený k odpočinku⁷, a vytvořil z něho sofistikované místo úcty těchto ostatků (Srov. s. 43, 56–57).

Žůrek rovněž věnuje pozornost vážnému onemocnění Karla IV. na podzim 1349, které dočasně přerušilo jeho úsilí nechat se papežem v Římě korunovat na císaře. Ze závěru antropologického výzkumu Karlových kosterních pozůstatků⁸ dnes celkem jasně vyplývá, že utrpěl poranění krční páteře se zasažením míchy. Následkem toho přechodně ochrnul na všechny čtyři končetiny a více než rok zůstal upoután na lůžko. Vladařovo zranění (oboustranná symetrická zlomenina kloubních výběžků mandibuly) vzniklo nejspíš silným tupým úderem do spodní čelisti a po pádu na bradu a poranění krčních obratlů došlo k vyvrácení jeho krku dozadu (snad přes okruží brnění), čímž utrpěl zlomeninu krční páteře a poranění míchy.⁹ Zda soudobé prameny – zejména české, pomlčely o jeho vážném zdravotním stavu z důvodu nedůstojné příčiny zranění v případě tajné účasti na turnaji, nebo snad proto, aby uchazeč o císařský majestát nebyl svým okolím vnímán jako nemohoucí či ochrnulý¹⁰, lze, dle mého soudu, dnes už jen těžko říci. Nepodceňovala bych ale výsledky výše zmíněného antropologického výzkumu, jež rozhodně mohou daleko objektivněji i exaktněji objasnit příčinu Karlova úrazu, oproti neurčitým spekulacím v několika soudobých zahraničních kronikách.

Dosažení hodnosti císaře Svaté říše Římské v dubnu 1355 představovalo v Karlově životě naprosto zásadní zlom, čehož si byl on sám zcela jasně vědom. Tuto skutečnost, jak Žůrek podotýká, dosvědčuje především kompletní změna vladařovy titulatury v úředních dokumentech. Dřívější zdvojené označení „gratia Dei rex Romanorum“ a „gratia Dei rex Boemie“ (z *Boží milosti král římský* a z *Boží milosti král český*) bylo nově nahrazeno uvedením „Carolus quartus, divina favente clemencia Romanorum imperator semper augustus et Boemie rex“ (*Karel IV., z přízně Boží dobrotivosti římský císař, vždy rozmnožitel Říše a král český*), přičemž zejména první tři slova za uvedením jména vyjadřovala zvláštní

7 Srov. ibidem, s. 82.

8 Srov. Emanuel VLČEK, *Pádem vzhůru. Úraz Karla IV. obrožující jeho život*, Vesmír 77, 1998, s. 218–223; viz také Jiří RAMBA, *Tajemství Karla IV. Čeští panovníci ve světle antropologicko-lékařských zkoumání*, Praha 2015.

9 Srov. E. VLČEK, *Pádem vzhůru*, s. 220.

10 Srov. V. ŽŮREK, *Karel IV.*, s. 58.

přízeň i podporu ze strany Boží.¹¹ Jako imperátor připojil Karel za své jméno číslovku čtyři, a tak se přihlásil ke svým předchozím jmenovcům korunovaným za císaře. Z výše zmíněné nové titulatury Karla IV. vyplývá ovšem i to, že se v oficiálních úředních listinách i nadále prezentoval jako římský císař a současně i český král. Z toho lze také vyvodit, že sám sebe vnímal jako vykonavatele dvojí vlády a moci – císařské v Říši a královské v dědičných zemích.¹²

V pasáži věnované panovnickému stylu Karla IV. v druhé části monografie autor seznamuje se základními principy a způsoby jeho politiky. Tento Lucemburk již ve své době proslul jako „vladař míru“ a obratný diplomat, upřednostňující dohodu (i za cenu ústupků, výhod či finanční kompenzace) před vojenským řešením dané situace. Pro udržení míru, zejména v dědičných zemích, také hojně využíval navazování spojenectví prostřednictvím sňatků.¹³ V kapitole pohlízející na Karla IV. z hlediska ekonomiky a hospodaření v zemích Koruny české je kladně hodnocena jeho snaha čerpat finance hlavně z korunního majetku (komorních statků a tzv. regálu – výhradních práv krále k nerostnému bohatství, práva ražby mincí či vybírání cla a mýta), dále úsilí chránit především korunní země před vojenskými konflikty nebo podpora dlouhodobého ekonomického růstu a podnikání na klášterních statcích a v královských městech.¹⁴ Co se týče říšské politiky, autor nijak nezastírá skutečnost, že se Karel IV., zejména v době před císařskou korunovací v Římě, téměř neustále potýkal s nedostatkem financí v důsledku značných výdajů na římskou volbu v roce 1346, následně při sporu s Wittelsbachi i v rámci vyjednávání o podpoře s jednotlivými kurfiřty, říšskými knížaty a městy a samozřejmě i během první římské jízdy a korunovace roku 1355. V případě císařových úvěrů krytých zástavami bych, stejně jako L. Bobková¹⁵, snad ještě označila za pozitivní jeho schopnost zvažování míry naléhavosti a rizika půjčky i výběr věřitelů v řadách oddaných dvořanů či důvěrníků. Panovník při hledání zdrojů financí pro říšskou politiku v dědičných zemích narážel na odpor místní šlechty. Zde je ovšem dobré připomenout, že ani jeho otci Janu

11 Srov. V. ŽŮREK, *Karel IV.*, s. 70.

12 Srov. ibidem, s. 70–71.

13 Srov. ibidem, s. 110–119.

14 Srov. ibidem, s. 120–121, 123.

15 Srov. Lenka BOBKOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české IV.a*, s. 571–572.

Lucemburskému nechtěla šlechta v českých zemích odvádět daně na válečné výpravy po Evropě.¹⁶

V další kapitole druhé části představuje V. Žůrek rituály a ceremonie jako hlavní způsob vyjádření svrchovanosti a majestátu středověkých panovníků. Základním přechodovým rituálem byla jednoznačně korunovace, při které se potvrzovala legitimita moci nastolovaného vládce skrze jeho pomazání arcibiskupem, jež symbolizovalo vyvolení od Boha. Slavnostní korunovační obřad se rovněž chápal jako veřejné sdělení.¹⁷ Sám Karel IV. nechal sepsat nový řád korunovace českého krále, na jehož sestavení se aktivně podílel. Bezpochyby z jeho podnětu byly do nového díla zakomponovány prvky typické pro korunovační ceremonie francouzských králů¹⁸. V této souvislosti Žůrek zcela příhodně připomíná, že se Karel setkal s velkolepostí královských ceremonií již v útlém mládí právě za svého pobytu ve Francii. Okázalost obřadů a slavností souvisejících s panovnickým majestátem byla součástí propracované francouzské královské ideologie později známé jako *religion royale*.¹⁹ Poněkud ale postrádám odkaz na Otonský řád korunovace římských císařů z roku 962 (známý jako *Cencius II*; srov. *Český řád korunovační a jeho původ*, Josef CIBULKA (ed.), Praha 1934, s. 27–28), v němž byla poprvé korunovace vládce spojena s obřadem pomazání.

Ve středověku dominovala také představa moudrého panovníka, přičemž ideál moudrosti jako jedné ze čtyř hlavních-kardinálních ctností vycházel ze soudobé scholastické teologie. V této speciálně vyčleněné kapitole se autor snaží najít a předložit důvody, díky kterým se v povědomí současníků Karla IV. i dalších generací zrodilo přesvědčení o moudrosti tohoto vladaře. K obrazu Lucemburka coby „moudrého“ krále přispívala v tehdejší myšlení například skutečnost, že z jeho iniciativy byl sepsán a roku 1356 na sněmu v Metách a Norimberku vyhlášen zákoník pro Říši – Zlatá bula. Tento dokument ustálil pravidla

16 Srov. V. ŽŮREK, *Karel IV.*, s. 119–120; viz také Lenka BOBKOVÁ, *Jan Lucemburský. Otec slavného syna*, Praha 2018, s. 77.

17 Srov. *ibidem*, s. 135.

18 Příkladem takové „výpůjčky“ je *obětování a vykoupení meče*. Meč položený na oltář patrně symbolizoval krále jako světské rameno církve. Po obřadu vykoupení šlechticem – obvykle nejvyšším maršálkem, byl obnažený meč nošen před králem při každém jeho přesunu během korunovační mše v katedrále. (Srov. *ibidem*, s. 138).

19 Srov. *ibidem*, s. 19, 137.

volby římskoněmeckého krále i právní postavení říšských kurfiřtů.²⁰ K projevům Karlovy moudrosti bezpochyby patří také založení univerzity v Praze roku 1348 jako první instituce tohoto druhu na sever od Alp, s výjimkou Paříže. Jistě by neuškodilo také připomenout, že právě po vzoru pařížské Sorbonny bylo vysoké učení v Praze těsněji vázáno na panovníka jako svého zakladatele, který, mimo jiné, přijímal univerzitní mistry do svých služeb jako duchovní, rádce nebo diplomaty.²¹ Za vlády Karla IV. vzniká v prostředí pražského dvora řada nových latinských i českých literárních děl, ať už z podnětu samotného panovníka či někoho z jeho rádců. České překlady bible, legend i teologických spisů mohly pocházet také od benediktnů z emauzského kláštera, jehož skriptorium zřídil sám Karel pro pěstování slovanského jazyka a písemnictví. Také sám panovník sepsal několik latinských děl, první část vlastního životopisu, sbírku mravních ponaučení nazvanou *Moralitates* a legendu o svatém Václavovi.²²

Karel IV. rovněž vědomě a záměrně vystupoval i působil jako zbožný panovník a v rámci prezentace svého majestátu dával tuto vlastnost mnoha způsoby okázale najevo. Žůrek v tomto samostatném oddílu označuje zbožnost, která byla již za života císaře vnímána jako výrazný rys jeho osobnosti, za *ostentativní*. Jako „zbožný“ byl ve vrcholném středověku nahlížen panovník, který udržoval dobré vztahy s nejvyššími představiteli církve ve své zemi, v případě císařů Svaté říše římské byl rozhodující vztah k papeži. Na rozdíl od císaře Ludvíka IV. Bavorského, jehož neuznali a exkomunikovali tři papežové, vsadil mladý Lucemburk již v roce 1344, kdy se rozhodl dosáhnout titulu římskoněmeckého krále, právě na podporu a vliv Klementa VI., s nímž se dobře znal. Když byl v červenci 1346 skutečně zvolen římskoněmeckým králem, ukázala se tato strategie jako úspěšná. Snad byl i kvůli této skutečnosti všeobecně vnímán jako zbožný monarcha, ačkoli William Ockham, autor ve službách jeho soupeře, ho s posměchem označil za „popského krále“ (*rex clericorum*).²³ Shromažďování relikvií, jež bylo dalším specifickým rysem Karlovy zbožnosti, klade Žůrek do přímé souvislosti s císařskou

20 Srov. V. ŽŮREK, *Karel IV.*, s. 151–152.

21 Lenka BOBKOVÁ – Milena BARTLOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české IV.b. 1310–1402*. Praha – Litomyšl 2003, s. 168.

22 Srov. ibidem, s. 157–162.

23 Srov. ibidem, s. 167–168.

kampaní v letech 1353–1355²⁴, kdy počet získaných ostatků překročil hodnotu 150. Větší množství vzácných relikvií si císař přivezl také z druhé římské jízdy v letech 1367–1368.²⁵

Na příkladu Karla IV. je v další kapitole monografie reflektován fenomén skutečné či uměle vytvořené kontinuity středověkého panovníka s předchůdci i vládnoucími dynastiemi na trůnu jako dalšího ze způsobů, jimiž se prokazovala legitimita moci konkrétního vládce. Pro ospravedlnění nároku Karla IV. na vládu v dědičných zemích Koruny české se poukazovalo jednak na příbuzenství s rodem Přemyslovců ze strany matky²⁶, ale hlavně na křestní jméno Václav, skrze které bylo ještě zřetelněji vyjádřeno spojení s touto dynastií v osobě stejnojmenného knížete a hlavního zemského patrona.²⁷ Sám Karel IV. pověřil sepsáním českých dějin od počátku až po svou současnost Přibíka Pulkavu z Radenína. Ten ve své kronice (přibližně z přelomu 60. a 70. let 14. století) odvozuje původ Čechů od slovanských kmenů, které po zmatení jazyků odešly z Babylonu přes Řecko a osídlily Balkán, odkud pod vedením Čecha zamířily do oblasti střední Evropy. Část příslušníků Čechova rodu zůstala na území s latinským názvem *Boemia*, další z nich pronikli na Moravu, k Míšni a také do oblasti Budyšínska, Dolní Lužice a Branibor. Pulkava tedy takřka ztotožnil území osídlená Čechovými potomky s vedlejšími zeměmi Koruny české, připojenými Lucemburky k dědičným přemyslovským državám v průběhu 14. století. Tím vyslovil myšlenku o společném národnostním původu obyvatel území pod přímou nadvládou Karla IV.²⁸ Jako císař Svaté říše římské byl Lucemburk považován za přímého po-

24 Srov. ibidem, s. 168. Žůrek se v tomto smyslu odvolává na monografii německého historika Martina Baucha, který míru zájmu Karla IV. o relikvie úzce spojuje s Lucemburkovými politickými ambicemi. Srov. Martin BAUCH, *Divina favente clemencia. Auserwählung, Frömmigkeit und Heilsvermittlung in der Herrschaftspraxis Kaiser Karls IV.*, Köln – Weimar – Wien 2015 (= Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters. Beihefte zu J. F. Böhmer, Regesta Imperii 36).

25 Srov. ibidem, s. 169.

26 Kronikář Jan z Marignoly označil za předobraz Elišky Přemyslovny bájnou kněžnu Libuši, která prostřednictvím sňatku zajistila svému lidu pokračování vlády (Srov. Ibidem, s. 189). Viz také *Iohannis de Marignolis Chronicon Bohemorum*, FRB III, Josef Emler (ed.), Praha 1882, s. 520.

27 Srov. V. ŽŮREK, *Karel IV.*, s. 190.

28 Srov. ibidem, s. 194.

tomka Karla Velikého. V otcovské linii byl s Karlovcí podle tradičního rodového pojetí spřízněn přes babičku Markétu Brabantskou.²⁹ Karla I. Velikého středověká tradice pokládala za potomka trojských králů, jakož i bohů Saturna a Jupitera (Dia) přes bájného Enea.³⁰

V posledním oddílu knihy se autor věnuje další doposud opomíjené problematice „druhého života“ Karla IV. v povědomí Čechů i příslušníků ostatních evropských národů během nadcházejících staletí. Žůrek předně poukazuje na kázání a proslovy³¹ během ceremonií souvisejících s rozloučením a pohřbem tohoto vladaře, jež hlavně v českém prostředí stály de facto u zrodu představy Lucemburka jako ideálního panovníka.³² Nostalgické vzpomínání na zbožnost, moudrost a vzdělanost či prozívatelnost Karla IV. lze dále zaznamenat v písemnostech kritizujících poměry za vlády Václava IV. (*Staré letopisy české, Knižky o hře šachové* Tomáše ze Štítného či medailony panovníků opata Ludolfa ze Zaháně)³³ a Zikmunda Lucemburského (*Porok české koruny králi Uherskému*, in: Husitské skladby budyšínského rukopisu, 1952). Polemika mezi českými a německými historiky ohledně národnostního sebeurčení Karla IV. začala na konci 19. století. Myšlenku Lucemburkovy sympatie a náklonnosti k českému národu i jazyku vyslovil poprvé Josef Kalousek v knize *„Karel IV. Otec vlasti“*³⁴, s čímž nesouhlasil Johann Loserth, který naopak zdůraznil vliv německé kultury i jazyka na Karlovy předky v otcovské linii. Kalousek pro obhajobu svého tvrzení argumentoval tím, že sám Karel se cítil být Čechem, protože podporoval český jazyk.³⁵ V roce 1880 vyslovil Emil Wěrunski (historik vyučující na Filozofické fakultě Německé univerzity v Praze) názor, že Karel IV. byl spíš než Čechem nebo

29 Srov. ibidem, s. 186.

30 Srov. ibidem, s. 189; viz také *Iohannis de Marignolis Chronicon Bohemorum*, s. 520.

31 Jedná se o kázání *Jindřicha z Vildštejna* pronesené v kostele Panny Marie pod řetězem 13. prosince 1378 a pohřební řeč *Jana z Jenštejna a Vojtěcha Raňkova z Ježova*.

32 Srov. V. ŽŮREK, *Karel IV.*, s. 200.

33 Srov. ibidem, s. 201–202; viz také *Catalogus abbatum Saganensium*, SRB I, Gustav Adolf STENZEL (ed.), Breslau 1835, s. 173–248.

34 Srov. Josef KALOUSEK, *Karel IV. Otec vlasti: ku pětistoleté památce jeho úmrtí, jejíž oslava dne 29. listopadu 1878 pojí se s otevřením nového mostu v Praze*, Praha, 1878, s. 203–216; V. ŽŮREK, *Karel IV.*, s. 208.

35 Srov. ibidem; viz též Johann LOSERTH, *Über die Nationalität Karls IV.*, in: *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen* 17, 1879, s. 291–305; Josef KALO-

Němcem vzdělaným kosmopolitou a vzhledem ke všem jazykům, které ovládal, není snadné jednoznačně určit jeho mateřštinu.³⁶ Autor se v kapitole dále zabývá pohledem historiografie na osobnost Karla IV. v období komunistické totality, kdy byl tento panovník částí našich badatelů posuzován prizmatem marxistické ideologie jako mocnář-utlačovatel nižších tříd obyvatelstva, protěžující naopak vyšší duchovenstvo či bohaté měšťany³⁷. Historiografie poplatná režimu nebyla schopná pochopit ani význam křesťanské víry či zbožnosti pro středověkou společnost a někteří její představitelé Lucemburkovi poněkud ahistoricky připisovali z moderního pohledu „negativní“ charakterové vlastnosti (povýšenost, absence sebekritiky a smyslu pro humor).³⁸ Tendenčním výkladům se v této době vymyká snaha o objektivní i historicky fundovaný pohled Františka Kavky na Karla IV. a jeho dobu v článku z roku 1963 (*Karel IV. a jeho doba*, in: Dějiny a současnost 5, č. 11–12). Žůrek připomíná i výstavu v Norimberku „*Kaiser Karl IV (1316–1378) – Staatsmann und Mäzen*“ pořádanou k šestistému výročí úmrtí „otce vlasti“ roku 1978 a také rozsáhlou expozici s názvem *Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR*, kde karlovska epocha byla prezentována jako jedna z historických etap vývoje k modernímu socialistickému zřízení.³⁹ Na sklonku druhého tisíciletí, především po pádu komunismu, je v monografii připomenut spontánní obrat zájmu našeho dějepisce i celé společnosti od husitské revoluce vyzdvihované totalitním režimem ke Karlovi IV. jako schopnému politikovi evropského formátu.⁴⁰ Autor poukazuje také na oživení tendence idealizovat karlovska epochu jako zlaté časy míru a blahobytu (např. v rámci sedmistého jubilea narození vladaře či vítězství Lucemburka v anketě *Největší Čech*). Rovněž však podotýká, že historie v demokratické společnosti má příležitost stále znovu

SEK, *Über die Nationalität Karls IV.*, in: Politik, 1. (článek v německy vydávaném deníku v Čechách ze 4. dubna 1879); srov. také V. ŽŮREK, *Karel IV.*, s. 208.

36 Srov. *Ibidem*, s. 209; viz také Emil WERUNSKI, *Geschichte Kaiser Karls IV. und seine Zeit, I (1316–1346)*, Innsbruck 1880, s. 442–445.

37 Srov. V. ŽŮREK, *Karel IV.*, s. 213–214.

38 Srov. *ibidem*, s. 214; viz také Zdeněk FIALA, *Předhusitské Čechy (1310–1419)*, Praha 1968, s. 278–288.

39 Srov. V. ŽŮREK, *Karel IV.*, s. 215.

40 Srov. Dušan TŘEŠTÍK, *O co skutečně jde v českém dějepisce*, in: Češi a dějiny v postmoderním očistci, Idem (ed.), Praha 2005, s. 117–118.

a hlouběji zkoumat osobu i životní dílo tohoto panovníka a snažit se přiblížit je veřejnosti v co nejrealističtější podobě.⁴¹

Václav Žůrek napsal hodnotnou, komplexní studii o osobnosti Karla IV. Na základě analýzy zásadních aspektů vladařova života a vlády, pevně zasazených do kontextu hodnotově-ideových i myšlenkových struktur a tradic křesťanského středověku, se snaží čtenáři představit osobnost vládce, způsoby jeho myšlení a státnického počínání. Ve své monografii v samostatných oddílech nahlíží fenomény typické pro Lucemburka a jeho panování – moudrost, zbožnost, rituály a ceremonie či roli a význam dějepiscův během Karlova života i po jeho smrti. Vysoká kvalita této monografie rovněž spočívá ve fundované znalosti a využití značného množství soudobých pramenů úřední i umělecké povahy a samozřejmě také odborné literatury. Do jisté míry souhlasím také s Žůrkovým výkladem Karlovy zbožnosti jako pragmatického způsobu vyjádření panovnického majestátu či vyvolenosti. Přesto však, dle mého přesvědčení, nelze vnější projevy zbožnosti zjednodušeně oddělit od niterného duchovního založení osobnosti Karla IV. a vnímat je primárně účelově jako součást panovnické reprezentace, nebo jako nástroj k prosazení či upevnění mocenského postavení.

Klára Severová

Z počátků husitské revoluce, Petr Elbel – Libor Jan – Jiří Jurok (edd.), Brno 2019, 384 s., ISBN 978-80-87709-22-1.

Sborník byl vydán jako výstup konference s názvem Před zrodem revoluce – husité mezi proudy okolo roku 1415 konané na hradě Lipnici 17. a 18. května u příležitosti 600. výročí vysvěcení husitských kněží na hradě Lipnici a přihlášení se ke kalichu Karlovy univerzity v Praze v roce 1417. Obsahuje patnáct příspěvků od patnácti historiků či archeologů, kterým je v závěrečné části práce vždy věnovaný i stručný medailonek. Témata jednotlivých příspěvků se však zcela netýkají pouze těchto klíčových událostí z roku 1417, ale dotýkají se mnohem širšího spektra témat. Slovy redaktorů se snaží o lepší „*pochopení vzniku,*

41 Srov. V. ŽŮREK, *Karel IV.*, s. 216–218.

rozvoje a proměn české reformace od jejího počátečního reformního a revolučního období až k pohusitskému klidnějšímu kališnictví.¹

Téma je tedy poměrně široké, a tak je celá práce rozdělena do pěti tematických kapitol. První sdružuje příspěvky se zaměřením na období panských jednot a markraběcích válek na přelomu 14. a 15. století. Miroslav Plaček se v prvním příspěvku věnuje moravskému kondotiérovi Janovi Sokolovi z Lamberka se zaměřením na jeho vojenské aktivity v pozdější fázi jeho života. Přestože Jan Sokol z Lamberka není v historiografii zcela neznámou osobou, lze tuto studii společně se starší prací Libora Jana, který se věnoval spíše počátkům jeho veřejného angažmá, považovat za dosud asi nejucelenější pohled na tuto zajímavou postavu.² Pokud přeskočíme studii Jiřího Juroka, které se ještě budu věnovat podrobněji, je třeba zmínit i příspěvek Jana Musila, který se zabývá archeologickým výzkumem hradu Strádova jako možného sídla bojové družiny a který celou první kapitolu uzavírá.

Zmíněná studie Jiřího Juroka vlastně pouze rozvíjí autorův starší příspěvek z roku 2015, věnovaný otázce návaznosti šlechtických straníků markraběte Prokopa na pozdější husitskou stranu. Musím se však přiznat, že si nejsem zcela jistý, co je vlastně jejím cílem, resp. výsledkem. Autor si v úvodu stanovuje za cíl „*postižení jakékoliv skupinové nebo individuální geneze ve vytváření jednotlivých šlechtických skupin, ať katolických či reformních, husitských. Jestliže byla v podstatě odmítnuta geneze a zformování jakékoli skupiny straníků markrabat Prokopa a Jošta ve spojitosti s jejich zapojením do husitského reformního hnutí či husitské revoluce, spokojují se v následujícím aspoň s postižením individuální geneze jednotlivých bývalých straníků markraběti Prokopa (a eventuálně markraběti Jošta) v jejich vztahu k husitství*“.³ Vzhledem k tomu, že už se k této problematice autor dále nikde nevrací, nejsem si jistý, zda mu jde pouze o postižení vývoje jednotli-

1 *Z počátků husitské revoluce*, Petr Elbel – Libor Jan – Jiří Jurok (edd.), Brno 2019, s. 7.

2 Libor JAN, *Jan Sokol z Lamberka ve službách byzantského císaře aneb o žoldněřské cti*, in: Historik na Moravě: profesoru Jiřímu Malířovi, předsedovi Matice moravské a vedoucímu Historického ústavu FF MU, věnují jeho kolegové, přátelé a žáci k šedesátinám, Hana Ambrožová – Tomáš Dvořák – Bronislav Chocholáč – Libor Jan – Pavel Pumpř (edd.), Brno 2009, s. 237–249.

3 Jiří JUROK, *Bývalí straníci markraběte Prokopa a jejich účast v husitské reformaci a revoluci*, in: *Z počátků husitské revoluce*, Petr Elbel – Libor Jan – Jiří Jurok (edd.), Brno 2019, s. 41.

vých osobností, nebo Prokopovy strany jako celku. To totiž příliš neosvětluje ani závěr jeho starší studie z roku 2015, na kterou tato práce přímo navazuje a kde popírání nějaké kolektivní geneze (v kontrastu k výše citovanému úvodu) odmítá.⁴ Pokud bylo každopádně cílem skutečně sledovat pouze individuální genezi jednotlivých Prokopových straníků do tábora reformní strany v husitských válkách bez nároku na prokázání nějaké kolektivní geneze, není mi zcela jasné, o čem mohou všechna výsledná čísla spojená s takto zvláště zvolenou skupinou osob vlastně vypovídat. Pokud bylo cílem doložit kontinuální kolektivní genezi bývalých Prokopových straníků do řad husitské šlechty, měl bych opět několik připomínek. O něco vyšší počet bývalých Prokopových straníků angažovaných na husitské straně (Jurok jich nyní předpokládá 24–26 oproti Joštovým 14ti) a případně i větší „radikalita“ několika z nich se mi nejeví jako nikterak přesvědčivý doklad nějaké kolektivní geneze této šlechtické skupiny. I pokud pomineme skutečnost, že osudy mnohých jednotlivců nám prameny nikdy nedovolí poznat, a přijmeme celkem možné tvrzení, že z řad Prokopových stoupenců skutečně pocházelo více sympatizantů s husitstvím, výše zmíněná čísla ještě nijak nevyklučují možnost, že se v daných případech jednalo o prostou náhodu. Abychom mohli mluvit o nějaké kolektivní genezi Prokopovy strany, bylo by navíc třeba předpokládat i nějaké společné zájmy, vazby či jiné znaky, které by tuto skupinu šlechty mohly nějakým způsobem sdružovat i po smrti obou markrabat až do vypuknutí husitské revoluce. Musím se však přiznat, že k existenci nějakých takto kolektivně sdílených charakteristik jsem skeptický.

K dalším kapitolám, resp. příspěvkům již jen stručně. Druhá kapitola se věnuje osobě Mistra Jana Husa a reakci na jeho upálení v roce 1415. Příspěvek Jana Krška je v zásadě reakcí na probíhající debatu ohledně Husovy přítomnosti na hradě Krakovci a vlivu jeho reformního učení na region Rakovnícka. Tomáš Baletka se tradičně zabývá již mnohem méně kontroverzním tématem, a to klientským vztahům mezi vyšší a nižší šlechtou a jejich roli při pečetení stížných listů do Kostnice. V zásadě zde pouze rozvíjí svůj starší článek věnovaný pánům

4 „Vyvrátili jsme tak náhledy Rudolfa Urbánka a Jaroslava Mezníka, popírající kontinuitu mezi proticírkevním vystoupením straníků markrabího Prokopa v roce 1399 a jejich angažovaností v řadách vznikající husitské reformace“ (Idem, *Straníci markraběte Prokopa kolem roku 1399 a otázka jejich kontinuity do husitské revoluce*, Olomoucký archivní sborník 13, 2015, s. 46).

z Kravař a jejich klientele o klientelu dalších rodů se zvláštním zřetelem na pány z Lipé a na pány ze Šternberka na Lukově.

Třetí kapitola je pak věnována jedné z ústředních událostí samotné konference – lipnickému svěcení z roku 1417. Jan Rokyta ve svém příspěvku vychází z této události a dále rozvíjí vztah reformní strany k apoštolské sukcesi. Polemizuje zde s některými staršími názory, které právě na základě neschopnosti husitství rozejít se s tradicí apoštolské sukcese zpochybňují jeho plně reformační charakter a staví jej do kontrastu vůči pozdějším reformním proudům. Ve Druhém příspěvku se Pavel Rous věnuje percepci lipnického svěcení v dobových pramenech se zvláštním zřetelem na protihusitsky veršované skladby.

Čtvrtá kapitola je věnována výhradně šlechtě, lapkům a vojenství. Martin Musílek se zabývá sociálním světem nižší šlechty na příkladu Hertvíka z Ostružna na Rušinově, předka pozdějších orebitských zbohatlíků. Je poměrně zajímavé, jakým způsobem zde navzdory nepříliš příznivé pramenné základně z několika různých perspektiv vykresluje život drobného šlechtice z přelomu 14. a 15. století. Peter Futák, jeden z autorů monografie věnované pánům z Kunštátu, se v další studii věnuje tomuto rodu s užším zaměřením na jejich vojenskou činnost a Karel Mlateček se věnuje komplikované genealogii pánů z Boskovic ve druhé polovině 14. století, která ostatně zamotala hlavu všem historikům, kteří se tímto rodem dosud zabývali. Kapitulu pak uzavírá studie Ludvíka Belcrediho o archeologickém průzkumu hradu Skály, který díky vstřícné nálezové situaci umožňuje mimořádně detailně popsat jeho pozdně středověké fortifikační prvky a následně jeho násilný zánik v roce 1440.

Poslední kapitola se už věnuje období samotných husitských válek. Libor Jan se ve svém příspěvku zmiňuje o rytířských duchovních řádech a o jejich neblahých osudech v průběhu válečných let (příp. ještě před nimi). Stanislav Bárta na základě několika modelových příkladů přibližuje praktiky zástavní politiky Zikmunda Lucemburského vůči české šlechtě a Petr Elbel rozšiřuje svůj zájem o institut příměří, kterému se v již podrobně věnoval v případě jihomoravského regionu, i do oblasti jižních Čech. Celý sborník pak uzavírá ještě studie archeologa Milana Sýkory o hradu Ronovu a jeho pozdně středověkém opevnění.

Ústředním událostem z roku 1417 jsou věnovány vlastně pouze dva příspěvky, což však určitě nelze brát jako výtoku. Jak jsem již zmínil, sami redaktoři formulují hlavní cíl této publikace poměrně široce. Je možná trochu škoda, že se zde

neobjevilo více příspěvků z širšího okruhu témat; téměř polovina z nich se věnuje šlechtě a jistě by bylo možné zahrnout i řadu dalších oblastí, které by mohly události kolem Lipnického svěcení a deklarace Karlovy univerzity o přijetí kalicha z roku 1417, resp. kolem počátků husitské revoluce přiblížit z poněkud jiných perspektiv. Na druhou stranu, sami redaktoři v úvodu přiznávají, že jsou si vědomi, že výsledná publikace zdaleka nezachycuje vývoj všech sociálních vrstev české středověké společnosti. Kromě toho výslovně dodávají, že práce poněkud záměrně opomíjí reformní myslitele a naopak, vědomě upřednostňuje témata spojená se šlechtou. Tato snaha je pochopitelná, neboť období husitských válek v české medievistice nepatří zrovna mezi opomíjená témata – jen v poslední době vyšla řada publikací z pera předních českých husitologů. Naopak, šlechta jako společenská vrstva je v české medievistice stále spíše méně probádaným tématem. Kromě toho nelze popřít, že v husitských válkách hrála skutečně významnou roli, takže jí věnovaná pozornost i z tohoto hlediska své opodstatnění jistě má. Velký důraz na tuto společenskou vrstvu tedy lze jen vítat, na druhou stranu, lze vyjádřit i jisté zklamání nad tím, že větší část příspěvků se stále omezuje spíše na tradiční genealogické a biografické přístupy. Nechci zde samozřejmě zpochybňovat přínos těchto prací – ve všech případech se jedná o kvalitní příspěvky –, nicméně právě nějaké moderní, obecněji koncipované výzkumy orientované na šlechtu jsou to, co české medievistice stále ve větší míře chybí.

Martin Juříčka

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

AČ	Archiv český
AD	Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde
AKH	Archiwum komisji historycznej
AKÖG	Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen
Bod.	Codex epistolaris Rudolphi I. Rom. regis, epistolas CCXXX. anecdotas continens, Franz Joseph Bodmann (ed.), Leipzig 1806
BMD	Brno v minulosti a dnes
CDB	Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae
CDM	Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae
CIB	Codex juris bohemicus
CIM	Codex juris municipalis
ČAS	Časopis archivní školy
ČČH	Český časopis historický
ČMKČ	Časopis Musea Království českého
ČMM	Časopis Matice moravské
DA	Das Deutsche Archiv für Erforschung des Mittelalters
DBdI	Dizionario Biografico degli Italiani
Dosk.	Jindřich z Isernie, Pražské listy (1270–1278), Karel Doskočil (ed.), Literární archiv Památníku národního písemnictví – Doskočil Karel, fond č. 276, ev. j. II 272.
EPdV	PETRUS DE VINEA, Epistolario, Edoardo D'angelo a kol. (edd.), in: L'Epistolario di Pier della Vigna (Centro europeo di studi normanni, Collana Fonti e studi, Nuova serie, 1), Ariano Irpino 2014
FDG	Forschungen zur Deutschen Geschichte
FHB	Folia Historica Bohemica
FF MUNI	Filosofická fakulta Masarykovy Univerzity
FRB	Fontes rerum bohemicarum
HAM	Historický atlas měst
KPMK	Knihovna pražské metropolitní kapituly

LCS	Libri citationum et sententiarum seu Knihy pŕuhonné a nálezové
LOR	Listár a listinár Oldřicha z Rožmberka
MGH	Monumenta Germaniae historica
MHB	Mediaevalia Historica Bohemica
MIÖG	Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung
MVB	Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia
NK ČR	Národní knihovna české republiky
ÖNB	Österreichische Nationalbibliothek
OSN	Ottův slovník naučný
RI	Regesta Imperii
RBM	Regesta Bohemiae et Moraviae
RTT	Reliquiae tabularum terrae
SAP	Sborník archivních prací
SMB	Studia Mediaevalia Bohemica
SMM	Sborník Matice moravské
SOA	Státní oblastní archiv
SOkA	Státní okresní archiv
SPFFBU	Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university
SRP	Scriptores rerum Polonicarum
Ul.	Przyczynki źródłowe do ostatnich lat panowania Ottokara II., Boleslaw Ulanowski (ed.), SRP 12, (AKH 4), Kraków 1888, s. 1–41.
ULBT	Universitäts- und Landesbibliothek Tirol
VDZKČ	Velké dějiny zemí Koruny české
VKČSN	Věstník Královské české společnosti nauk
VLH	Východočeské listy historické
VZZ	Vladislavské zřízení zemské
ZAO	Zemský archiv v Opavě
ZAO-O	Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc
ZDB I	Die Landtafel des Markgrathumes Mähren (1348–1466). Brünner Cuda
ZDB II	Moravské zemské desky (1480-1566). II. Kraj brněnský

- ZDO I Die Landtafel des Markgrauthumes Mähren (1348–1466).
Olmützer Cuda
- ZDO II Moravské zemské desky (1480-1566). II. Kraj olomoucký
- ZR Zbytky register králův římských a českých z let 1361–1480

AUTOŘI ČLÁNKŮ A STUDIÍ

doc. PhDr. Zdeněk Beran, Ph.D.

Historický ústav
Filozofická fakulta UHK
zdenek.beran@uhk.cz

prof. PhDr. Václav Bok, CSc.

Katedra germanistiky
Pedagogická fakulta JU
vaclav.bok@gmail.com

Bc. Martin Juříčka

Katedra historie
Filozofická fakulta MU
MartinJuricka@email.cz

Mgr. Jan Slíva

Katedra latinského jazyka a kultury
Filozofická fakulta OU
jan.sliva@osu.cz

REDAKČNÍ POKYNY AUTORŮM

Otištěním svého příspěvku (studie, recenze, zprávy, diskusního příspěvku) v časopisu *Mediaevalia Historica Bohemica* dává autor souhlas rovněž k jeho elektronické publikaci.

Metadata a texty budou zpřístupněny

- a) na internetových stránkách projektu Digitální knihovny AV ČR (<http://www.lib.cas.cz/cs/digitalni-knihovna-av-cr>). Digitalizované plnotextové dokumenty, podléhající ochranné lhůtě autorského zákona, jsou dostupné pouze v Knihovně Akademie věd ČR
- b) na internetové stránce Historického ústavu AV ČR v ikoně Nakladatelství ve formátu pdf, a to od ročníku 2012 vždy po uplynutí 1,5 roku od vydání příslušného čísla
- c) recenze a anotace budou od ročníku 2012 zasílány v elektronické podobě na internetový portál Recensio.net (<http://www.recensio.net/front-page>)

Žádáme autory, kteří v rámci svých studií počítají s obrazovými přílohami, aby redakci zaslali rovněž prohlášení o vlastnictví reprodukčních práv k jejich tištěné i elektronické publikaci.

Při přípravě studií pro MHB respektujte následující citační pravidla:

ZKRATKY

Všechna čísla MHB obsahují seznam použitých zkratk. Názvy časopisů, edičních řad či případně knihoven/archivů tedy uvádějte v jejich zkrácené formě. Prosíme zároveň autory, aby ke své studii vždy připojili soupis užitých zkratk s rozepsanými názvy. Odkaz na vydavatele pramene či sborníku se redakce rozhodla sjednotit pod zkratkou ed. uvedenou vždy v závorce za jménem.

MONOGRAFIE

První citace rozepsaná – jméno a příjmení (velkými písmeny) autora, název (kurzivou), místo a datum vydání:

Václav NOVOTNÝ, *České dějiny I.2. Od Břetislava I. do Přemysla I. (1034–1197)*, Praha 1913.

Marie BLÁHOVÁ – Jan FROLÍK – Naďa PROFANTOVÁ, *Velké dějiny zemí Koruny české I*, Praha 1999.

Další odkazy ve zkrácené podobě:

V. NOVOTNÝ, *České dějiny I.2*, s. 1068.

M. BLÁHOVÁ – J. FROLÍK – N. PROFANTOVÁ, *Velké dějiny I*, s. 120.

STUDIE VE SBORNÍKU

První citace rozepsaná – jméno a příjmení (velkými písmeny) autora, název (kurzivou), in: název sborníku, (pokud se uvádí, pak řada, v jejímž rámci sborník vyšel), jméno a příjmení vydavatele, místo a datum vydání:

Ivan HLAVÁČEK, *Dvůr na cestách. Několik úvah a podnětů*, in: Rezidence a správní sídla v zemích České koruny ve 14.–17. století, Korunní země v dějinách Českého státu 3, Lenka Bobková – Jana Konvičná (ed.), Praha 2007, s. 91–111.

Otto Gerhard OEXLE, *Welfische Memoria. Zugleich ein Beitrag über adelige Hausüberlieferung und die Kriterien ihrer Erforschung*, in: Die Welfen und ihr Braunschweiger Hof im hohen Mittelalter, Wolfenbütteler MittelalterStudien 7, Bernd Schneidmüller (ed.), Wiesbaden 1995, s. 62–95.

Další odkazy ve zkrácené podobě:

I. HLAVÁČEK, *Dvůr na cestách*, s. 99–100.

O. G. OEXLE, *Welfische Memoria*, s. 65.

V případě odkazu na další článek z již citovaného sborníku užitje zkrácenou citací:

Lenka BOBKOVÁ, *Rezidenční a správní centra v zemích Koruny české za vlády Lucemburků*, in: Rezidence a správní sídla v zemích České koruny ve 14.–17. století, s. 23–48.

Joachim EHLERS, *Der Hof Heinrichs des Löwen*, in: *Die Welfen und ihr Braunschweiger Hof im hohen Mittelalter*, s. 43–59.

STUDIE V PERIODIKU

První citace rozepsaná – jméno a příjmení (velkými písmeny) autora, název (kurzivou), zkratka periodika a ročník, rok vydání:

Barbara KRZEMIEŃSKA – Dušan TŘEŠTÍK, *Hospodářské základy raně středověkého státu ve střední Evropě (Čechy, Polsko, Uhry v 10.–11. století)*, ČČH 27, 1979, s. 113–130.

Robert NOVOTNÝ, *K Mackově pojetí hradu a zámku*, MHB 7, 2000, s. 191–199.

Další odkazy ve zkrácené podobě:

B. KRZEMIEŃSKA – D. TŘEŠTÍK, *Hospodářské základy*, s. 115.

R. NOVOTNÝ, *K Mackově pojetí*, s. 192.

NARATIVNÍ A ÚŘEDNÍ PRAMENY NEDIPLOMATICKÉ POVAHY

První citace rozepsaná – název citovaného pramene (kurzivou), zkratka ediční řady, editor, místo a datum vydání:

Petra Žitavského Kronika Zbraslavská, FRB IV, Josef Emler (ed.), Praha 1884.

Rejstříky městské sbírky jihlavské z let 1425–1442, 1–2, AČ XL/1–2, František Hoffmann (ed.), Jihlava – Praha 2004.

Další odkazy ve zkrácené podobě:

Petra Žitavského Kronika Zbraslavská, s. 38.

Rejstříky městské sbírky jihlavské, zde 1, s. 87.

DIPLOMATICKÉ PRAMENY

První citace rozepsaná – zkratka ediční řady, editor, místo a datum vydání:

CDB I, Gustav Friedrich (ed.), Praha 1907, č. 246, s. 216–218.

CDB V/1, Jindřich Šebánek – Sáša Dušková (ed.), Praha 1974, č. 168, s. 269.

Další odkazy ve zkrácené podobě:

CDB I, č. 276, s. 244–246.

CDB V/1, č. 167, s. 266–268.

V případě opakovaných odkazů na jména autorů či publikace užívejte zájmenné tvary EADEM, IDEM, Ibidem.

Své studie, dotazy či komentáře zasílejte na adresu mhb@hiu.cas.cz, součástí dodaného článku musí být resumé, krátký abstrakt a klíčová slova. Rozsah článků by neměl překročit 40 stran (dle úzu: písmo Times New Roman – velikost 14, řádkování 1,5; v poznámkách pod čarou Times New Roman – velikost 12, řádkování jednoduché). Větší rozsah studie je třeba předem dojednat s redakcí.

OBSAH

I. Studie

- Jan Slíva Jindřich z Isernie, protonotář Jindřich
a Jindřich Vlach 7
*Henricus de Isernia, protonotary Henricus
and Henricus Italicus*
- Václav Bok Rheinländische und moselländische Adlige im
Umkreis Johans von Luxemburg im Gedicht
„Minne und Gesellschaft“ 51
*Nobles from the Rhine and Moselle Region
at the Court of King John of Luxembourg
in the Poem „Minne und Gesellschaft“*
- Martin Juříčka Mikuláš Bystřice z Vojnic na Kroměříži
(1434–1478, †1480). Osudy jednoho
moravského rytíře v proměnách pozdně
středověké společnosti 81
*Mikuláš Bystřice of Vojnice and Kroměříž
(1434–1478, †1480). The Fate of One
Moravian Knight During the Shifts in Late
Medieval Society*
- Zdeněk Beran České královny a královská Věnná města
v pohusitské době (1436–1526) 119
*Czech Queens and Royal Dowry Towns
in the Post-Hussite Period (1436–1526)*

II. Literatura

Marzena MATLA, Czeskie wpływy w życiu religijnym i piśmiennictwie państwa piastowskiego w X–XI wieku, Poznań 2017 (<i>Ludmila Luňáková</i>)	153
Václav ŽŮREK, Karel IV. Portrét středověkého vládce. Praha, 2018 (<i>Klára Severová</i>)	156
Z počátků husitské revoluce, Petr Elbel – Libor Jan – Jiří Jurok (edd.), Brno 2019 (<i>Martin Juříčka</i>)	166
<i>Seznam použitých zkratek</i>	171
<i>Autoři článků a studií</i>	175
<i>Redakční pokyny autorů</i>	177

Součástí časopisu *Mediaevalia Historica Bohemica* je řada *Supplementum*, v jejímž rámci již vyšla zvláštní tematická čísla periodika:

Dvory a rezidence ve středověku, MHB *Supplementum* 1, Dana Dvořáčková-Malá (ed.), Praha 2006, ISBN 80-7286-095-X, ISSN 0862-979X.

Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a kultura dvorské společnosti, MHB *Supplementum* 2, Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka (edd.), Praha 2008, ISBN 978-80-7286-134-7, ISSN 0862-979X.

Dvory a rezidence ve středověku III. Všední a sváteční život na středověkých dvorech, MHB *Supplementum* 3, Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka (edd.), Praha 2009, ISSN 0862-979X.

Mediaevalia Historica Bohemica (MHB). Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i., Prosecká 809/76, 190 00 Praha 9. Vedoucí redaktor Jan Zelenka (e-mail: zelenka@hiu.cas.cz), výkonní redaktoři Eva Doležalová, Jaroslav Boubín, odpovědný redaktor řady *Supplementum* Dana Dvořáčková-Malá. Jednotlivá čísla je možné objednat v e-shopu vydavatele <http://obchod.hiu.cas.cz/shop/>, či prostřednictvím e-mailu: j.kozohorska@hiu.cas.cz.

Distribution rights in all remaining areas: Kubon and Sagner, Postfach 340108, D-80328 München, Germany, fax: 089/54218218.

Toto číslo vyšlo v prosinci 2019, 1. vyd., Praha, Historický ústav AV ČR, v. v. i. – 184 s. – *Mediaevalia Historica Bohemica*, 22/2, ISSN 0862-979X.

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in SCOPUS, HISTORICAL ABSTRACTS, AMERICA: HISTORY AND LIFE and CEJSH.

